

FERENC FERDINÁND POLITIKÁJA

ÍRTA:

Dr. DÖMÖTÖR MIHÁLY
volt belügyminiszter

KIADJA:
AZ ORSZÁGOS RÁKÓCZI SZÖVETSÉG
BUDAPEST.

Fráter és Társa könyvnyomdájában, Budapest VII., Akácfa-utca 13. sz.

Tehetségtelen emberek is világhírhez juthatnak, ha a sors különös szeszélye, vagy kajánsága őket oly helyzetbe juttatja, ahol nagy kárt okozhatnak. Ha Herostrates nem gyújtja fel Diana ephesusi templomát, nevét ma senkisé ismerné. Estei Ferenc Ferdinánd trónörökösnek a történelmi nevezetessége is ilyen és egyrészt abban rejlik, hogy nagy befolyásával főleg a külügy és hadügy terén kártevő egyéneket juttatott a legmagasabb vezető állásokba s így bár közvetve előmozdítója lett a világháborúhoz vezető két balkezes külpolitikának és a háború elvesztésével járó elhibázott hadvezetésnek, másrészt abban rejlik, hogy politikája lovat adott a nemzetiségi törekvések alá s annyira felfokozta azok állambontó erejét, hogy azok a világháború során és következtében meghatványozódott robbantó erejűkkel az osztrák-magyar monarchiát a levegőbe röpítették.

Ferenc Ferdinánd, atyja, Károly Lajos elhalálózása után, 1896-ban lett a trón várományosa. Ettől kezdve egyre növekvő hevességgel tört célja felé és ez nem volt más, mint a korlátlan önkényuralom megvalósítása. Minden egyéb csak eszköz volt a cél elérésére. Ezek az eszközök és az alkalmazott módszerek kivált magyar szempontból mélységesen megdöbentők, mert annak a felismerésére tanítanak, hogy romlásunk okozóinak nagy és dicstelen társaságában Ferenc Ferdinándot a legelső hely illeti meg. Ennélfogva Ferenc Ferdinánd politikája nem volt, mert nem is lehetett őszinte és annak jelszavai voltaképpen az igazi cél eltakarására szolgáltak. Így a foederalizmus álarcai mögött a centralizmus rejtőzött. A nemzetiségeknek tett sokféle ígéret maszlag volt csupán, hogy azokat ily módon a magyarok ellen uszítsák. Az állítólagos demokrácia és a magyar oligarchia örökös emlegetése az osztályellentét szítását és a magyarság sorainak a megbontását célozta. Végül az általános szavazati jog jelszavának a magyar közéletbe dobása szemfényvesztő fondorlat volt, mert olyan jog kiterjesztésére irányult, melynek nem lett volna tartalma.

Csak természetes, hogy az olyan célok és törekvések érdekében, ilyen eszközökkel folytatott politikai tevékenység nem bírta el a napfényt, ennélfogva Ferenc Ferdinánd és munkatársaiak működése, bármily nagy kiterjedésű volt is az, lényegében földalatti aknamunka volt; annak szereplői a színpalak mögött bujkáltak és ha egyik-másik közülük, ki is lépett a nyilvánosság elé, azt gondosan titkolta, hogy a trónörökös megbízásából jár el.

Innen van, hogy a gyanútlan magyarság a világháború kitöréséig nem is sejtette, hogy ellene már jóval a háború előtt mit forralnak. A háború alatt a magyarság felvilágosítása annál

kevésbé volt lehetséges, mert Ferenc József, a volt trónörökös okmánytárának közlését megtiltotta s ezt a tilalmat utóbb IV. Károly nem helyezte hatályon kívül. Pedig ez az okmánytár igen sötét titkokat rejteget. Ezt igazolja az a lázas sietség, amellyel Ferenc Ferdinánd emberei az okmánytár mielőbbi zár alá vételéről és az összes iratok lepecsételéséről gondoskodtak. Ennek néhány jellemző részletét *vitéz Kanj Béla* altábornagy, az uralkodó katonai irodájának volt főnökhelyettese „Visszaemlékezések a monarchia haldoklására” című és a Pesti Hírlap 1936. aug. 26-iki számában megjelent közleményében a következőképpen írja meg: „Még a szarajevói gyilkosság napján, alig pár órával a merénylet elkövetése után Bolfras kabinetirodái főnök hivatalában megjelentek: Krobotin közös hadügyminiszter, Stürgkh gróf osztrák miniszterelnök, Georgi osztrák Landwehrminiszter, Henold osztrák belügyminiszter és Marterer altábornagy, a meggyilkolt trónörökös katonai irodájának a főnöke és ekkor Stürgkh a következő szavakkal fordult Karyhoz: „Mi a belügyminiszter úrral azonnal idesiettünk a hír vétele után. A legeminensebb államérdekek követelik, hogy a meggyilkolt császári fenség katonai és politikai hagyatéka a legsürgősebben, de egyúttal a legnagyobb lelkiismeretességgel és gondossággal lepecsételtesék. Mindezt egy bizottság fogja elvégezni s ennek a bizottságnak elnöke Öfelsége parancsa alapján alezredes úr lesz ... Nagyon kérem, szíveskedjék a legnagyobb rigorositással szemelőtt tartani, hogy itt létérdek fontosságú dolgokról, államügyekről, legtitkosabb jellegű iratokról van szó ... engem Stürgkh még egyszer félrevont és az izgalomtól rekedt hangon, félig suttogóan kezdte magyarázni, hogy nagyon vigyázzak, nehogy valahogyan indiszkrécio történjék, vagy Isten ments, valamely fontos okirat lábat kapjon . . . Bolfras kikísérte a távozó minisztereket. Mikor az ajtó bezáródott, Bolfras félig sunyin, félig felháborodva felém pislogott, azután jobb lábával fordulat közben kisöprésszerű mozdulatot tett a távozók után, majd felém fordulva megállt és jellegzetes kézmozdulat kíséretében kérdezte: Mondja, maga nem érez semmit ezzel a jó Stürgkh-kel kapcsolatban...? Ez a Stürgkh úgy meg van ijedve, hogy rossz ránézni. Micsoda hallatlanságok lehetnek ott felhalmozva, abban az irodában odaát. És ennek a hosszúorrú, vén sunyinak a keze is igen erősen benne lehet. Szép históriák lehetnek azok, amiket nem mernek az orrunkra kötni. . . Bolfras megjegyzésére rámutattam, hogy egy-pár ízelítőt volt alkalmam olvasni . . . amit mi idekapunk olvasás végett — tűnődött Bolfras — az olyan arányban lesz az eldugott, titkos konspirációs anyaghoz, mint egy zárdában nevelt szentéletű árva bakfis imádságos könyve a Faublas lovag kalandjaihoz. Igen, igen én mondom magának, ezeknek az uraknak is benne van a kezük.”

Sajnos, ez az irattár a történelmi kutatás számára ma sem áll rendelkezésre. Mindazonáltal a világháború óriási irodalma, különösen a szereplő egyéniségek emlékiratai, annyi kétségbenem vonható adatot vetettek feszínre, hogy azok elegendő tény-

béli alapot nyújtanak Ferenc Ferdinánd egyénisége,, politikai célja, törekvései, működése és munkatársai megismerésére.

A felhasznált forrásművek nemzetisége, társadalmi és pártállása nagyon különféle s így alább idézett állításaik egybehangzó volta ezek valóságát bizonyítja. A tanúként fehérvott szerzők egy húron pendülnek a volt trónörökös híve és munkatársa volt. Ezek a szerzők egy húron pendülnek a volt trónörökössel és őt a lehető legkedvezőbb színben iparkodnak feltüntetni, miért is előadásaiknak a trónörököst terhelő része a tettetárs beismerésének bizonyító erejével bír. Minthogy pedig ezeket a terhelő adatokat nemcsak érdektelen írók, hanem a volt trónörökösnek kétségbe nem vont valóságú levelei is megerősítik, azokat valónak kell elfogadni.

Ezeknek a forrásműveknek elsősorban a volt trónörökösnek politikai céljaira vonatkozó előadását kell vizsgálat tárgyává tenni.

Czernin Ottokár gróf, Ferenc Ferdinánd egyik pártfoglaltja és bizalmasa, a későbbi külügyminiszter „*Im Weltkrieg*” című művében a trónörökös terveiről és elgondolásairól a következőket írja. „Vörös fonálként vonult végig a főherceg politikai eszmemenetén a Magyarországtól való idegenkedés . . . Felismerte, hogy a magyar politika a Habsburg birodalom fennmaradására a legnagyobb veszélyt jelenti. Kívánsága, hogy a magyarok uralmát megtörje és a nemzetiségeket jogaikhoz segítse, sohasem hagyta el őt és minden politikai elhatározásnál és cselekménynél a kérdést ebből a szempontból bírálta el. Állandó képviselője volt a románoknak, a tótoknak és a Magyarországon élő többi nemzetiségeknek és e tekintetben csakugyan annyira menit, hogy minden kérdést azonnal magyarellenes értelemben kívánt megoldani, anélkül, hogy azt tárgyilagosan megvizsgálta volna. (50. oldal). A trónörökös feltétlen híve volt a nagy osztrák birodalomnak. Elgondolása az volt, hogy a Monarchiát számos többé-kevésbé független nemzetiségi államra felbontsa, hogy ezek az államok a fontos és elkerülhetetlenül szükséges ügyek számára Bécsben közös központi szervvel bírjanak, vagyis más szóval, hogy a dualizmust a foederalizmussal pótolja . . . (54. oldal). Bukarestbe történt kiküldetésem és idevágó jelentéseim után a főherceg tervbe vette, hogy Erdélyt az alatt a feltétel alatt engedi át Romániának, ha az ilykép létrehozott Nagyrománia beilleszkedik a Habsburg birodalomba. (64. oldal) Ferenc Ferdinánd románbarát véleményét nagyon hiányos forrásból merítette. Romániát jóformán egyáltalán nem ismerte. Tudtommal egyetlenegyszer volt az országban, még pedig rövid látogatásra” (105. oldal) „Lueger volt a politikai eszményképe.” A volt trónörökös terveiről Czernin úgy vélekedett, hogy „azok egészségesek voltak” (65. és 66. oldal).

Báró Margutti Albert altábornagy nem tartozott Ferenc Ferdinánd szűkebb környezetéhez, bár magyarellenessége révén teljesen odaváló lett volna; „*La tragoedie des Habsbnrgs*” című művében elmondja, hogy „A monarchia belső politikáját illetőleg

Ferenc Ferdinánd felfogása abban a sziklaszilárd meggyőződésben csúcsosodott ki, hogy ennek az államnak, ha csak gyökeres változás nem következik be, a magyarok hibájából tönkre kell menni. Ezért is a konoksággal határos vak elfogultsággal gyűlölte a magyarokat. Folytonosan törte a fejét és kutatott mindenféle eszközök és módok után, hogy a jövőben miként lehetne a magyarság politikai hatalmát megtörni és uralkodása alatt a monarchiát új alapokra fektetni. Kicsiny részek szövetsége lebegett szeme előtt, melyeket egy *rendkívül erős központi kormány és egységes hadsereg szorosan egybekapcsolt volna.*”

Midőn egy vacsora alkalmával, melyen Margutti is jelen volt, a fenti terveit fejtegette — ez 1895 június havában történt — arra az ellenvetésre, hogy terveit törvényes eszközökkel nem fogja tudni végrehajtani, Ferenc Ferdinánd, Margutti szerint így fakadt ki: „Akkor hát erőszakkal. Majd meg fogom találni azt a radirgumnút, amivel a magyarokat ki fogom törölni a monarchia térképéről.”

„Hogyan tudnak a mérnökök megfelelő szilárdságú belont kapni? — kérdezte ekkor Ferenc Ferdinánd. Azzal kezdik, hogy a szikladarabokat és a nagy köveket összetörik, hogy a cement megfelelő módon közéjük hatolhasson és a magába ágyazott darabocskákat korlátlan időig tartó egynemű anyaggá foglalja össze. Nos az olyan államban, mint a mienk, pontosan ez az eljárás követendő. Ebből a célból *Magyarországból négy töredéket* csinálók, *Csehországból kettőt, Galiciából kettőt* és a többi országrészből annyit, amennyi szükségesnek látszik. Minden résznek teljes hatalma lesz belső ügyeinek intézésére, azonban ami a *hadsereg, a külügy és a központi igazgatás kérdéseit illeti, teljesen alá kell magukat vetniök a központi kormányzatnak* . . . Tisztában vagyok azzal, hogy a magyarok minden erejükkel védekezni fognak. Ellentállásukat beillesztettem terveim közé. Nos hát! újra megégszer karddal kell majd meghódítani Magyarországot.”

Ferenc Ferdinánd katonai kabinetirodájának a főnöke valami *Brosch* nevezetű alezredes volt. Ennek a halálai után napfényre került egy része azoknak a terveknek, amelyek szerint a volt trónörökös a Monarchiát át akarta alakítani: Ferenc Ferdinánd trónrajutása napján egy császári manifestum jelent volna meg. Ennek rendelkezései gyökeresen felforgatták volna úgy Ausztria, mint Magyarország alkotmányát. A kiegyezési törvény félretételével a dualizmus helyébe a foederalizmus, valósággal azonban a központosított zsarnokság lépett volna, mert a Monarchia egész területe csupa apró tartományra lett volna felosztva, és ezek a tartományok egy keményen megszervezett központi igazgatás fenbátósága alá kerültek volna. Az ilykép összpontosított összbirodalomban a magyarságot a lefokozott néptörzs, az ezeréves Magyarországot a négyfelé darabolt tartomány színvonalára súlyesztették volna.

A terv végrehajtása érdekében egy-egy erélyes tábornokot küldtek volna Budapestre, Kassára. Kolozsvárra és Temesvárra. Ezek a szuronyokon kívül magukkal hoztak volna valami mást

is: kiáltványokat a felvidéki tótokhoz, az erdélyi oláhokhoz, a bánáti svábokhoz és a szerbekhez. Ezek a kiáltványok a nemzetiségeknek fűt-fát ígértek, de a bécsi központi kormányzatról azokban egy árva szó sincsen.

Mint Magyarország letörésére kieszelt különös műfogás az általános szavazati jognak az erőszak útján leendő behozatala szerepelt volna. Ferenc Ferdinand camarillája ugyanis kiszámította, hogy az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország és Horvátország lakosságából csak 8.7 millió a magyar, ellenben 10.3 millió az idegennyelvű, amiből arra következtettek, hogy általános szavazati jog esetén 206 magyar képviselővel szemben 247 nemzetiségi képviselő fog állni; vagyis egy olyan magyarellenes többség, amely kész lett volna a magyarságnak teljes kiirtását elhatározni.

Eisenmenger Győző, Ferenc Ferdinándnak 1895-től a sараjevi merényletig kezelő orvosa „*Erzherzog Franz Ferdinand*” című emlékiratában a trónörökös politikai elgondolásairól a következőket írja: „A főherceg a birodalmat az uralkodóházzal azonosította. Esménye a régi német császárság volt osztrák vezetés alatt; Ferenc császár uralma. Németország a vezetést Ausztriától elragadta. Ez Bismarck műve volt. Ezért őt Ausztria legnagyobb ellenségének tekintette és szíve mélyéből gyűlölte.” (118. o.) Ebből azonban korántsem következik, hogy a trónörökös az uralkodóház érdekeinek a saját érdekeit kész lett volna alárendelni. Egy uralkodóház legnagyobb érdeke a trónöröklési rend biztonsága és megingathatatlansága. Már pedig a trónörökös Chotek Zsófiával kötött házassága által épen ezt bolygatta meg.

Dr. Russ egykori karlsbadi képviselő, később az osztrák urak házának a tagja 1925-ben a *Neues Wiener Journal*-ban megjelent cikksorozatában leközölte a közte és Ferenc Ferdinánd között 1895-ben lefolyt beszélgetést. Ebben a volt trónörökösnek következő jellemző kijelentései olvashatók: „így nem maradhatnak tovább a dolgok Magyarországon. A császár kénytelen ott mindent eltűrni... a magyar honvédség és a közös hadsereg magyar ezredei nem megbízhatók ... a magyarok a Habsburg ház ellen még az ellenséget is behívták az országba . . . (Ferenc Ferdinánd elfelejtette, hogy 1848-ban a muszka hadsereget nem a magyarok hívták be) . . . nem fogok felesküdni erre az alkotmányra . . . Magyarországon óriási (?) többségben vannak a nem magyarok állampolgárok, csak manifestumot kell kibocsátani a nem magyar nemzetiségű állampolgárokhoz . . . „Aç osztrák képviselő figyelmeztetésére, hogy ez polgárháborút idézne fel a néhai trónörökös így felelt: „Igen, Magyarországnak ismét tartománynak kell lennie, mint volt és mint minden más provincia . . .”

Mindennél jellemzőbb a következő kijelentése: „. . . további szerencsétlenség a területiális rendszer . . .” *Dr. Russ*nak arra a figyelmeztetésére, hogy a hadkiegészítésnél a területiális rendszer egyrészt takarékosági szempontból, másrészt a mozgósítás megkönnyítése végett maga a közös hadügyminiszter hozta be, a főherceg a következő elképesztő választ adta: „Tudom, hogy

ezáltal a mozgósításnál négy napot lehet nyerni, de a politikai hátrányok még nagyobbak.”

Aki tudja, hogy a háborúban mily döntő jelentősége van a mozgósítás gyorsaságának, az a fenti kijelentés alapján megítélheti, hogy milyen katona volt ez a Ferenc Ferdinánd, aki kész és képes lett volna olyan óriási érdeket, mint aminő a négy napi mozgósítási előny, feláldozni annak a hőbortjának, hogy a magyar katonát a monarchia összes ezredeiben szétszórja. És ez az ember volt évekig a hadsereg főfelügyelője! Ezek után nem lehet csodálni, hogy két kegyeltje Conrad vezérkari főnök és Krobotin közös hadügyminiszter jóvoltából, noha ezek már 1914 július 5-én tudták, hogy a viszály Szerbiával háborús elintézését fog nyerni, az osztrák magyar csapatok felvonulása Szerbia ellen még augusztus 15-én, vagyis a Szerbiához július 28-án intézett hadüzenet utáni 18-ik napon sem volt befejezve!

„Én nyílt ellensége vagyok a hármasszövetségnek” — mondta ekkor dr. Russnak a főherceg, — „más hármasszövetség kell. Most is jó lábon állunk az orosz cári családdal. . . Meg vagyok róla győződve, hogy Oroszországgal jó viszonyt lehet teremteni . . .”

Az eddig előadottakat *Chhimecky Lipót bárónak* „*Franz Ferdinands Wirken und Wollen*” című könyve sem cáfolja meg, pedig ez a könyv szakadatlan erőlködés Ferenc Ferdinándnak minél kedvezőbb színben leendő feltüntetésére. A szerző una-lomig ismételt tétele, hogy Ferenc Ferdinánd képes lett volna a Monarchiát megmenteni, ha terveit megvalósíthatja, de ebben megakadályozták; még pedig a császár és a magyarok. Ámde ezeknek a terveknek a részletes, pontos és kimerítő ismertetését ebben a műben hiába keressük, mert ehelyett csak terveknek a töredékeit olvashatjuk. Pedig a szerző jóval többet tud annál, mint amit művében közöl, mert ő a trónörökös legszűkebb köréhez tartozott.

Szerző gondolkodására jellemző, hogy míg a volt trónörököszt a „nagy habsburgi” jelzővel illeti (47. oldal), addig az egységes magyar állam csak „fictió”, de a trónörökös felismerte a „lát-szatot” és őt „nem lehetett Potemkin falvakkal félrevezetni.” (33. oldal.) „A trónörökös viszonya Magyarországhoz a magyar gentry politika végcéljai és a trón várományosa által világosan kitűzött célja közti ellentétből fakadt. . . haragja a magyar felső-réteg veszélyesnek látszó törekvései ellen irányult. A parasztság széles rétegeit és a kispolgárságot a lelkiismeretlen izgatás jel-szavaitól akarta megszabadítani . . . (208. oldal.) Nem lehetett a trónörökösztől rossz néven venni, ha az ellen felemelte tiltakozá-sát, hogy a magyarországi németeket, románokat és tótokat erő-szakosan megfosztották jogaiktól.” (212. oldal.) „. . . a magyar oligarchia osztályparlamentje vakon haladt a maga útján.” (61. oldal.)

Már itt meg kell jegyezni, hogy nemcsak a magyar gentry, hanem a magyar nép milliói is szemben állottak Ferenc Ferdinánd törekvéseivel, hiszen a függetlenségi képviselőket nem az

oligarchia, nem a „felsőréteg”, hanem a színmagyar kerületek népe választotta. Ami pedig a „lelkiismeretlen izgatást” illeti, meg kell állapítani, hogy az az állítás, hogy a „magyar gentry” izgatta volna „a parasztság széles rétegeit”, képtelen rágalom és hogy a valóban létező, veszedelmes és lelkiismeretlen nemzeti-ségi izgatás ellen ennek a trónörökösnek nemcsak semmi kifogása nem volt, hanem azt állandóan szította is.

A trónörökös írja Chlumecky, „a dualismusban az összállam komoly veszélyeztetését látta...” (33. oldal), előtte „...Nagy-ausztria és a birodalmi gondolat lebegett” (285. oldal). „Az embereket, az intézményeket és programokat csak annyiban értékelte, hogy azokból a Monarchia hatalma (helyesen saját önkényuralma) számára a legnagyobb hasznot húzza. A tekintetben is államférfi volt, hogy nem volt hajlandó magát valamely rideg dogmatikus programúhoz lekötni . . .” (219. oldal.) „Állambölcsesség és érett tapasztalás volt az oka, hogy jövőbeli szándékait nem mindig nyilvánította egybehangzó módon.” (220. oldal.)

Szóval nincs elv, nincs határozott programra és nincs következetesség. Mi van hát? Chlumecky csak néhány „rendszerabályt” említ, amihez trónváltáskor Ferenc Ferdinánd nyúlni akart. Chlumecky szerint „a trónörökös megingathatatlan célja volt, hogy a magyar befolyásnak az igazi arányoknak ellentmondó túlsúlyát csökkentse, hogy a délszlávokat a belgrádi behatások alól felszabadítsa, amennyiben őket egy államjogilag összekapcsolt egészé akarta egyesíteni és hogy a hadsereget egységes s így hatékonyabb fegyverré alakítsa. Mindenesetre választói reform Magyarországon, lefokozása a budapesti koronázásnak a ^jécsi és prágai koronázás által, nagykorúsítása a nemzetiségeknek és átalakítása a dualismusnak, volt az a *vezérfonál*, mely máikorán és következetesen haláláig politikai életén keresztül vount.” (220. oldal.) Minthogy ezek a rendszerabályok az önkényuralom akadályainak elhárítására irányultak és mivel a főakadály a magyarság várható ellenállása lett volna, el kell ismerni, hogy a magyarellenesség tekintetében a trónörökös életének fenti „vezérfonala” valóban okszerű és „következetes” volt.

A vezérfonál igazolására Chlumecky kivonatossan közli atyjának, *Chlumecky Jánosnak* a trónörökössel 1901 február 20-án és 21-én folytatott tárgyalásáról szóló feljegyzéseit. Ezek szerint a trónörökös azzal kezdte, hogy „igen bizalmas és titkos megbeszélésről ... a Monarchia jövő alakulásáról van szó ... A dualismus szerencsétlenség, Magyarország, illetve a *maroknyi magyarok* urakodó helyzete egészen jogosulatlan és a Monarchia hatalmi állásának veszélyeztetésével jár. Ismételten tapasztalta, mily mélyen sülyedt a külföldön a Monarchia tekintélye . . . Magyarország következetes gazdasági politikája (ó borzalom) azt anyagilag is erősíti, kíméletlensége mindig nagyobb függetlenséghez vezet. — még a külpolitikában is Magyarország befolyása irányadó, Goluchovszky egészen magyar befolyás alatt áll ... A leendő uralkodónak hat hónapon belül le kell tennie a koronázási esküt s akkor végleg le van kötve. Tehát rögtön a trónra-

jutáskor döntő lépésnek kell történnie, melynek a dualismus megszüntetésében és az *egységes összmonarchiához* való visszatérésben keli kidomborodnia ...” (220. és 221. oldal.)

Ghlumecy előadása szerint 1911-ben Brosch ezredes egy terjedelmes iratot mutatott be neki, melynek a címe így hangzott: „Promemoria a trónváltozás esetére”. Ez az irat a trónörökösrel egyetértésben készült. Eszerint a fenti tervek keresztülvitele érdekében Magyarországon az általános, egyenlő választójogot *szükség esetén erőszakkal* léptették volna életbe.

Ferenc Ferdinánd nemzetiségi politikája és annak indokaira vakító fényt vet a trónörökösnek Broschhoz intézett 1909 január 24-én kelt levelében foglalt következő kitétel: „. . . a nemzetiségeket meg kehe magamnak tartanom, mert a jövőben ez az egyetlen menekülés. *Ha azok a nagy-magyar táborba mennek át, akkor minden elveszett.*” (323. oldal.) Szóval a nemzetiségeknek a magyarok elleni felhasználása a cél, nem pedig azoknak állítólagos felszabadítása.

Hasonló megítélés alá esik az általános választójog jelszavával üzőtt következő alattomos játék: Chlumecy szerint *Czernin* 1911 augusztus 18-án közölte vele, hogy „nem tudja elhinni, hogy egy rendszabály, melyet Justh követel, a magyar befolyás gyöngítéséhez és közösségi eszme erősítéséhez vezethetne. Az uralmon lévő gentry sohasem alkotna olyan választói reformot, mely hatalmát gyengítené. Maradna tehát az oktrói, (ez alatt a választói reformok erőszakos életbeléptetését értették) és ez túl veszélyes fegyver, mert ha a dolog balul üt ki, a korona mindent kiadott a kezéből. *Az oktróit csak ostornak kell használni*, hogy ai kiegyezés revízióját a közösség megerősítése értelmében el lehessen érni . . .” (234. oldal.) Hasonlóan, — írja tovább Chlumecy, — ítélte meg a helyzetet a trónörökös másik bizalmi embere *Auffenberg* hadügyminiszter . . . 1912 február 7-én kijelentette¹ előttem, hogy nagyon veszedelmes lenne a jövő_ legjobb kártyáját, az általános választójogot, a kézbe kiadni. Feltétlenül gondoskodni kell róla, hogy ez az intézkedés a trónváltozás számára fenntartassék. Ha ez egyáltalán nem menne, akkor csak az lenne a kívánatos, hogy egy lehetőleg felvizezett választóreform készüljön, amely már a legrövidebb időn belül ismét odavezetne, hogy a szavazati jog újabb kiterjesztése után kiáltozzanak. Nagyon kívánatos lenne, ha a Belvederet ilyen értelemben megerősíteném. Csakhamar rájöttem, hogy erre többé nincs szükség, mert a trónörökös velem egy kihallgatás alkalmával (1912 március 16-án) *egészen hasonló értelemben beszélt*. Átmeneti állapotot kell fenntartani egy Lukács kormány által. Ez — mondta a trónörökös — igérje be a választói reformot, azonban azt odázza el.” (235. és 236. oldal.) Íme ilyen volt a trónörökös és bizalmi embereinek a demokráciája. És mit szóljunk *Auffenberg* Mór közös hadügyminiszterhez, aki az uralkodó háta mögött beavatkozik magyar kérdésekbe, amihez semmi köze, tanácsokkal vesz részt a magyarság elleni összeesküvésekben, de a nyílt erőszakoskodást „a trónváltozás számára” kívánja fenntartani?

Chlumecky könyvének méltó párja *Kristóffy Józsefnek* a nemzeti küzdelem letörésére kivezényelt Fejérváry darabont kormány belügyminiszterének „*A királyságtól a kommunizmusig*” címet viselő műve. Ebben szerző mint Ferenc Ferdinánd „bizalmas embere és politikai munkatársa lép fel” (37. oldal) s elmondja a világháború tartama alatt Ferenc Ferdinánd politikai végrendeletének végrehajtása érdekében tett lépéseit, hogy saját szavai szerint „azon szent fogadalmat kívántam leróni, melyet, néhai uramnak és parancsolómnak, boldog emlékü Ferenc Ferdinánd főhercegnek, a nagy trónörökösnek tettem”.

Hogy Kristóffy valóban bizalmasa volt a trónörökösnek, ezt a Chlumecky könyvében közölt három levélből vett alábbi idézetek is igazolják: Ferenc Ferdinánd 1909 febr. 14-én kelt és Broschhoz intézeti levelében a következőket olvashatjuk: „. . . a Kossuthiane-reket a kormányrúd mellett megtúrni . . . veszedelmes kísérlet. . . Mért nem állítanak össze hűséges férfiakból álló kormányt, vagy egy Kristóffyinak annak élére, hogy ott végre nagytakarítást lehessen végezni. (Chlumecky 326. oldal.) Ugyancsak Broschhoz intézett s 1909 április 19-iki levelében a trónörökös következő kijelentése olvasható: „Teljesen egyetértek Kristóffyval illetőleg és *mesésnek találom, hogy ő Zichy Jánossal tárgyal.*” (327. oldal.) Viszont Kristóffy 1912 november 8-án kelt és Broschhoz intézett levelében kijelentette, hogy „. . . utolsó leheletemig állani fogom a harcot a Belvedere érdekeiért.” (237. oldal.)

Ilyképen Kristóffy könyve igen tanulságos olvasmány, mert nemcsak a szerző, hanem ezen keresztül az ő gazdája, vagy amint ő mondja „ura és parancsolója” szándékainak és terveinek felismerésére is nyújt módot.

„Annyit el lehet árulni, — írja Kristóffy, — hogy a monarchia politikai és katonai egységének fenntartása mellett úgy Magyarországon, mint Ausztriában széles demokratikus alapon a nemzetiségek teljes egyenjogúsítása és az önállóságra megérett népek állami szuverenitása mellett akarta foederalis irányban a roskadozó monarchiát újjá szervezni.” (Kristóffy: 10. oldal.)

Báró Nagy Géza kabinettitkár útján Károly király előterjesztett jelentésében a nemzetiségi kérdés rendezése céljából Kristóffy a következőket javasolja: „Mentől szélesebb autonómiák keletkeznek, a monarchia egysége annál hatékonyabban biztosítandó. A monarchia egységének fenntartása és biztosítása céljából, miután a 67-iki kiegyezés már úgyis megbukott, *a Ferenc Ferdinánd-féle koncepciót kell alapul venni.* A delegációk egyesíttetnek s az ekkép létrejött „szövetségtanácsban” az összes önállóságot, autonómiát és alkotmányos jogot élvező országok és népek képviselőit nyernék.” (82. oldal.)

Ennek a szövetségtanácsnak a hatáskörébe tartozott volna a külügyön és hadügyön kívül a magasabb belpolitikai kormányzat is. mert Kristóffy szerint a jövő terveihez tartozott „oly közös állami szerv létesítése, mely az újjászületett monarchiát befelé összepántolja”. (26. oldal.) Ennek a befelé való összepánto-

lásnak belpolitikai teendőit is egy Bécsben székelő összbirodalmi szerv hajtotta volna végre.

Nem nehéz elképzelni, hogy minő lett volna a magyarság helyzete ebben a „foederalis irányban” átszervezett összbirodalomban és hogy minő helyet foglalt volna el az a delegációk egyesítésével létrejött szövetségtanácsban kivált, ha figyelembe vesszük Kristóffy következő beismerését: „És midőn Ferenc Ferdinánd akcióba lép, a magyarországi nemzetiségek valósággal biztatató (helyesen bizakodó) reménységgel néznek a jövő elé.” (79. oldal.)

A „széles demokratikus alap” megítélésére pedig szolgáljon a következő idézet: „. . . a trónörökös . . . csak ahhoz ragaszkodott, hogy a hitbizományokat ne bántsuk. E tárgyban egyenesen szavamat vette, A megboldogult trónörökös ugyanis súlyt fektetett a történelmi családok fenntartására.”

A Kristóffy és Ferenc Ferdinánd közötti bizalmas viszonyt jellemzi Kristóffy következő vallomása: „A trónörökös 1912 május havában magához rendelt és beavatott azon egyezség részleteibe, melyet halála esetére öccsével, Károly főherceggel, a későbbi királlyal kötött. Ezen okmányba fogalt egyezség lényege az volt, hogy Ferenc Ferdinánd biztosította öccsét, saját gyermekeivel szemben, trónöröklési jogainak tiszteletben tartásáról, viszont Károly főherceg, akkor még praesumptív (helyesen praesumptív) trónörökös kötelezte magát: ha nagybátyja még trónra lépte előtt halálozna el, ez esetben az *uralkodóháznak, a monarchiának és a hadseregnek időközben elsikkadt jogait és javait visszaszerzi és nagybátyja politikai programját végrehajtja*. Ugyanekkor megfogadtatta velem, hogy ha ezen eset bekövetkeznék s a dolgok szükségessé tennék, hivatkozással a létrejött egyezsége öccsénél jelentkezni fogok. Később még néhány bizalmasát beavatta ezen titkokba.” (13. és 14. oldal.)

Hogy az uralkodóháznak, a monarchiának és a hadseregnek miféle jogai sikkadtak el; hol, mikor és ki sikkasztotta el azokat, arról Kristóffy hallgat. Ámde annak megállapítására, hogy Ferenc Ferdinánd ezeket a jogokat, úgy ahogy fennállottak, keveselte és növelni akarta, a fenti idézet teljesen elegendő. Milyen is volt hát az uralkodónak és a hadseregnek Ferenc Ferdinánd által kévéseit jogköre?

Ausztriában az uralkodó a 14 §. segítségével parlament nélkül is kormányozhatott s így ott uralkodói hatalma korlátlan volt.

Magyarországon formailag a helyzet más volt, de lényegileg az volt a szomorú valóság, hogy az *uralkodó* korlátlan képviselőház feloszlatási, korlátlan kormánykinevezési és korlátlan törvényjavaslat visszavetési jogával a *nemzeti akarat érvényesülését úgy a törvényalkotás, mint a végrehajtó hatalom ellenőrzése terén meghiúsíthatta*.

Ezenfelül a külügy és a hadügy terén a végrehajtó hatalmat egyedül, kizárólag és korlátlanul az uralkodó gyakorolta. A hadügy terén a vezérlés és belső szervezet, mint felségjog kizárólag őt illette. Az uralkodó volt a legfőbb hadúr és őt illette a döntés a

hadizenti kérdésben. A külön hadsereg, amelyről Ferenc József azt mondta a chlopii hadparancsban: „közös és egységes, mint amilyen, maradjon hadseregem”, amelyről *Grillparzer* osztrák költő azt énekelte: „*In deinem Lager ist Österreich*”, szellemében nemzetietlen, tisztikarában idegen zsoldos kaszt volt és egy darab megkövesedett középkorra emlékeztetett.

Vájjon miféle joga sikkadt el ennek a hadseregnek, amit Ferenc Ferdinánd vissza akart szerezni? Ez nem lehetett más, mint a magyar képviselőház újoncmegajánlási joga, mert más joggal ezzel a hadsereggel szemben a magyar parlament igazán nem bírt.

A külügyi kormányzat terén sem volt a helyzet más. A külügyek vezetésére és irányítására a magyar nemzet befolyást nem gyakorolhatott, mert a külügyeket az uralkodó parancsai szerint a „*Minister meines Hauses*” címet viselő közös külügyminiszter intézte.

Akinek még ekkora hatalom is kevés, aki még ilyen közjogi helyzet mellett is az uralkodóház elsikkadt jogairól beszél, akinek még az az álkormányosság is vörös posztó volt a szemében, amely a maga bátoratlan tökéletlenségében csupán látszatra iparkodott érvényesíteni az ezeréves Magyarország történelmi jogait, annak semmiféle parlamentáris alkotmány nem kellett, hanem kellett a leplezetlen, nyers és korlátlan önkényuralom.

Már az eddig közölt idézetekből is Ferenc Ferdinánd törekvéseinek főjellemvonásaként azok magyarellenessége domborodik ki. Saját beismerésével jut ellentétbe Kristóffy, midőn azt meri állítani, hogy Ferenc Ferdinánd „a legmelegebb szeretettel viseltetett a magyar nép iránt” (10. oldal) és hogy Ferenc Ferdinánd magyar gyűlölete mese volt akkor és mese ma is.” (11. oldal.) De nemcsak saját beismerésével, hanem az összes háború utáni emlékiratírók egyhangú megállapításával áll szöges ellentétben Kristóffy fenti állítása.

„*Már a nyelvük miatt — írja Czernin — is ellenszenvesek előttem.* Ezt a kijelentést ismételten hallottam tőle.” (10. oldal.)

Pápay István volt kabinet irodai titkár, udvari tanácsos, szóval fémjelzett udvari ember, aki a volt uralkodóház többi tagjáról nagyon loyálisan nyilatkozik: „*Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Intimitások a császári és királyi udvarból*” című emlékirataiban Ferenc Ferdinándról és terveiről a következő szavakkal emlékezik meg: „Ehhez képest az abszolútizmus, Bach és Schmerling a paradicsomot jelentették. Azt Ferenc Ferdinánd a maga egyoldalú, korlátolt felfogásával nem akarta elhinni, hogy ezek a zsarnoki, önkényes tervek a legvéresebb polgárháborúra és feltétlenül egy második szabadságharcra vezettek volna . . . Köztudomású, hogy politikai felfogása szélsőségesen autokrata és alkotmányellenes volt és az is, hogy minket magyarokat szívből gyűlölt.. Ez a hallatlanul korlátolt, ferde és hazug okoskodás magyarázza meg azt is, hogy a különben is nála pathológikus tünet számba menő embergyűlöleten és megvetésen kívül mért gyűlölte annyira a magyarokat...”

Egvik legindokolatlanabb és legdurvább kirohanása a trónörökösnek az 1913. évi veszprémi hadgyakorlatok alkalmával történt. Amint különvonaton Veszprém vármegyében az első állomáson megállott; a vármegye küldöttsége a főispánnal és az alispánnal az élén fényes magyar díszben várta a trónörököst. Amint bejelentették a küldöttséget Ferenc Ferdinánd az ablakhoz lépett és türelmetlenül felkiáltott: „*mit akarnak már megint ezek a magyar díszetvek!*”

Ferenc Ferdinánd féktelen magyargyűlöletét sajátkezűleg írt és aláírt levelei is bizonyítják: Tisza István a magyar állam ügyeibe beavatkozó Körber osztrák miniszterelnököt egyik képviselőházi beszédében „előkelő idegennek” nevezte. Ez a gúnyos és minden tekintetben talpraesett megjegyzés a magyar képviselőházban osztatlan helyesléssel találkozott. A „Neues Wiener Tagblatt,” nevű bécsi lap 1926 október 24-iki számában egész terjedelmében közölte a trónörökösnek Tisza beszédje miatt Körberhez intézett haragos levelét, melyben többek között a következő mérges kifakadások olvashatók: „Egészen fel vagyok háborodva attól az *arcátlanságtól* és attól a teljesen minősíthetetlen modortól, amellyel *ez a Tisza* excellenciádról beszélt. Ez már a legmagasabb foka a *szemtelenységnek* és az *infamiának*, eltekintve attól, hogy egy olyan előéletű ember, mint Tisza, aki mindössze néhány nap óta miniszter, miként engedheti meg magának, hogy olyan férfiút, mint Ön, a sarokba szorítson. Teljesen lehetetlen eset, hogy *egy és ugyanannak az egyesített államnak* egyik minisztere a másik miniszterről mint külföldről beszéljen és minisztertársát *az őt körülvevő „bagage”* (csöcselék alatt a magyar képviselőházat értette!) üdvrivalgása közben nyíltan szidalmazza. Sajnos azonban egyebet nem tehetek, csak ezzel a szállóigével vigasztalhatom magamat, hogy addig jár a korszó a kútra, míg el nem török. Csak az ég tudja, miféle szerencsétlenség történik még és hogy *ez a szabadalmazott hazaáruló* mi mindent követ még el a monarchia romlására, hogy *a bosszú érdekében szükséges „Krach” végre bekövetkezzék*. Kérem, hogy harcoljon tovább a jó ügy érdekében és *a mi régi Ausztriánkat mentse meg ettől a pusztító befolyástól.*” — Ennek a levélnek méltó párja Eisenmenger már idézett könyvében található. Ezt a levelet Ferenc Ferdinánd 1895 november' havában, amikor Lussin szigetén tartózkodott, ahhoz a magyar mágnáshoz intézte, aki beküldötte neki azt a magyar újságot, melyben a trónörökösről egy barátságtalan közlemény jelent meg. Ebben a levélben többi között a következő tanulságos kifakadások olvashatók: „Excellenciás Uram! Köztünk mondván egyszerűen érthetetlen és valóban csak Magyarországon lehetséges, hogy az uralkodó család valamely tagja ellen olyan gyalázatos és aljas cikk jelenhessék meg, mint ebben a vezető magyar napilapban. *De hát mit várjon az ember olyan országtól, ahol nemzeti hősként ünneplik Kossuthot...* A teli szájjal hangoztatott királyhűség a valósággal nem létezik. *A Habsburg-ház mindenkor szálka volt és marad e nemzet szemében.* Ha nem így lenne, miért szövöttek a magyarok mindig a Habsburgok el-

lenségeivel? . . . Ki hívta a törököt az országba? Mire tanítanak 1848, 59 és 66? Mire figyelmeztetnek az olyan nevek, mint Zápolya, Bethlen Gábor, Rákóczi és Kossuth? ... És a mai helyzet? . . . Még mindig *oroszelenes külpolitikánk teljesen képtelen, mert ősszellenségeinkkel keressük a kapcsolatot és megalázott alárendeltjei vagyunk Poroszországnak*. És kinek köszönhetjük alázatát? ... A hű és derék magyarokról szóló mesékben egyszerűen nem hiszek . . . Soproni tartózkodásom alkalmával gróf Széchenyi Béla vendége voltam, akiről mindenki azt mondotta, hogy kivételesen tisztességes ember. Néhány nappal nála tett látogatásom után ez a kivételesen tisztességes ember, a legnagyobb magyarnak a fias, elvállalta a Kossuth szoborbizottság elnökségét. Amikor az öreg színfalhasogató Jókai jubileumát ünnepelte és kiadta *nagyon gyöngé műveit*, egyike voltam azoknak a nagyon kevés főhercegeknek, aki nem fizetett elő műveire. Erre mindenki rám támadt, hogyan tehettem ezt? És íme rövid idő múlva Jókai megtartotta felháborító emlékbeszédét Kossuth sírjánál. . . Örömmre fog szolgálni, ha Nagyméltósággal, azzal a kivételes magyarral, akít szeretek és becsülök, személyesen is beszélhetek majd hazámba való visszatérése után... (113—117. oldal.) Nagy kár, hogy Eisenmenger nem nevezi meg azt a nagyméltóságú magyarországi főurat, aki magyarországi újságcikkek beküldésével iparkodott a trónörökös amúgy is féktelen magyargyűlöletét fokozni s ezért a trónörökös elismerése jeléül a fenti magyargyalázó levelet kapta.

Ferenc Ferdinánd magyar gyűlölete valóban *a rögeszméig fajult el és a rémlátásig fokozódott*. Broschhoz intézett több levélből megállapítható, hogy magyarokat, magyar befolyást és törekvést vélt látni még ott is, ahol ilyenek egyáltalán nem voltak és nem is lehettek:

„Bilinski egészen Aerenthal embere és az utolsó garast Magyarországnak adja.” (1909 feb. 10. levél.) „A Ballplatz egyjelentőségű a Kossuthizmussal... A külügyminiszter magyar vénaszony . . . Schönaich magyar impressario . . .!” (1909 febr. 14. levél.) „A külügyminisztériumban mindenben Magyarország parancsolgat (1910 jan. 14. levél.) Chlumecky János bárónak 1901 febr. 20-án amiatt panaszkodik, hogy a „külpolitikában is a magyarok befolyása a mérvadó és Goluchowski teljesen a magyaroktól függ.” (Chlumecky: 325., 99., 113. és 221.' oldal.)

Ezeknek a leveleknek, valamint a már közölt adatoknak az alapján is, tehát Kristóffy-nak azt az állítását, hogy a volt trónörökös „a legmelegebb szeretettel viseltetett a magyar nép iránt,” mint a rosszhiszemű valótlan-ságot és vakmerő támadást a történelmi igazság ellen, vissza kell utasítani. Egyébként Ferenc Ferdinánd magyarellenes törekvései igazolására szolgáljon még a láborús memoire irodalomból vett alábbi néhány idézet:

Az erdélyi szász eredetű *Arz Arthur* báró volt vezérkari főnök *Zur Geschichte des grossen Krieges*” című munkájának 136. oldalán a következő vészjósló szavakkal emlékszik meg Ferenc Ferdinándnak a „Grossösterreich” létrehozására irányuló tervei-

ról. „Az útnak oda mindenesetre Magyarország hulláján keresztül kellett volna vezetnie.”

Krauss Alfred gyalogsági tábornok „*Die Ursachen unserer Niederlage*” című munkájának 281. oldalán Tisza megbuktatásával kapcsolatban a következő szavakkal emlékszik meg Ferenc Ferdinánd politikai végrendeletéről: „Átvettek egy végrendeletet, minek folytán Magyarország is nemzetiségi alkatelemeire volt bontandó.”

Ludwig Emil „*Juli 14*” című művének 17. oldalán Ferenc Ferdinánd terveinek következő ismertetése olvasható: „A magyartól, kiket gyűlölt, Erdélyt elvenni, Romániát valami módon a Monarchiához közelebb hozni, a csehek régi óhaját teljesíteni, Prágában magát megkoronáztatni, az egész birodalmat, ha kell öt részből mint szövetséges államot újból felépíteni: ez volt a terve.”

Mikes Imre erdélyi írónak „*Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*” című művében Ferenc Ferdinánd terveire vonatkozó megállapításai azért bírnak jelentőséggel, mert adatai egy részét a volt trónörökös bizalmas környezetéhez tartozó románoknak a világháború után megjelent írásaiból meríti és ezek a románok most már minden tartózkodás nélkül tárják fel a részleteit a trónörökös és a román nemzetiségi izgatók között létrejött és az ezeréves Magyarország feldarabolására irányuló földalatti összeesküvésnek.

„Az erdélyi románok — írja Mikes — és Ferenc Ferdinánd barátkozásának hátterében ott rejtőznek az állandó habsburgi politika indokai: a románságot kijátszani a magyarok ellen... Ami a román emlékiratok tanulmányozásából kiderült, az azt mutatja, hogy a trónörökös igen *jólesően olvadt össze az erdélyi románság vezetőivel a magyarelles ellenszenvben . . . A trónörökös alapjában autokrata volt; foederalisálási tervei is egy minden hatalmat Bécsbe központosító abszolút Habsburg uralomban csúcsosodtak.* A foederalista gondolat úgy, ahogyan azzal Ferenc Ferdinánd szórakozott, nagyon bizonytalan valami volt, mert maga a trónörökös sem vette halálos komolyan a tervet. Ezt az is bizonyítja, hogy egyszerre Ferenc Ferdinánd el-ejtette foederatív eszméjét. Az új politikai szentség ezután a trializmus lett. Eszerint a Monarchiában lakó szlávok (Dalmácia, Bosznia-Hercegovina és Horvátország) egy harmadik királyságban egyesültek volna. Ezzel a trializmussal egyrészt Magyarország állandóan növekvő befolyását igyekezett egyensúlyozni, (mindig a magyar törekvések kiparírozása volt eszméinek indító oka) másrészt remélte, hogy a délszlávok egyesítése után Szerbia önként csatlakozik a Habsburg birodalomhoz. Később Ferenc Ferdinánd kiszélesítette terveit. Kidolgozott egy tervet, mely szerint Románia bekebelezte volna Erdélyt, majd adott pillanatban az egyesült románok felesküdték volna a Habsburgoknak. Ennek az elképzelésnek főtámogatója az ó-királyságban Stere volt. Ennek főakadálya a magyarok voltak. A trónörökös tehát terveit a nemzetiségekkel igyekezett megvalósítani. Végso fogal-

mazásban így nézett ki Ferenc Ferdinánd elképzelt uralmának a képe: a Habsburgok jogara alatt négy ország áll: Ausztria, Magyarország, Délszlávia és Nagyrománia. Délszláviához csatolták volna a Bánát nagy részét és Horvátországot. Romániához Erdélyt. Jellemző Ferenc Ferdinánd magyarellenes érzelmeire, hogy a magyarokról egy alkalommal így nyilatkozott környezeté bizalmasabb tagjainak: „bizonyosan nagy ízléstelenség volt, hogy éppen Európában telepedtek le.” (67. és a köv. oldalak.)

Spiridion Gopcevic délszláv író „*Österreichs Untergang*” című munkájának 138. oldalán bevallja, hogy: „A főherceg szigorúan véve a délszláv érdekeknek volt az előharcosa, mivel ő, miként a délszlávok, a magyarokat és olaszokat ellenségeknek tekintette és ellenük állást foglalt.”

A trónörökös délszláv terve *Chlumecky* szerint a következő volt: „Dalmáciát, Boszniát és Hercegovinát, Horvát és Szlavónországot a Habsburg birodalom egységes részévé összeforrasztani, ez volt Ferenc Ferdinánd szándéka, melyhez hosszas vizsgálódások és némi ingadozás után jutott és amelyet 1913 végén előttem a következő szavakkal jelzett: „Ezek az országok mind összevalók.” (194. o.) Az ilyképp „összeforrasztott tartományban a vezető szerepet a horvátoknak szánták, amint ezt a trónörökösnek 1910-ben Brosch-hoz intézett következő kijelentése igazolja: „Előbb mindent egy fazékba dobni s azután a horvátokat a felszínre juttatni.” (187. o.) Egy visszahozhatatlanul letűnt korszaknak életrekeltésére irányuló terv volt ez. A tervezők fejében Jellasich és a régi granicsár idők emléke motoszkált, amikor a határőrvidéken császári tábornokok parancsolgattak. Csakhogy azóta a helyzet lényegesen megváltozott. Az 1868-ban létrejött magyar—horvát kiegyezés révén a horvátok igen kedvező közjogi helyzetbe kerültek és jelentékeny részük belátta, hogy a közös „fazékban” szabadságuk és önállóságuk az eddig elvezettnél csak kisebb lehet. A szerbek pedig még kevesebb hajlandóságot mutattak, hogy olyan fazékba dobassák magukat, amelyben ők alul vannak. Ezek a megfontolások tették lehetővé a horvát-szerb koalíció létrejöttét. Ennek révén a horvát tartománygyűlésen a magyar-horvát kiegyezéshez ragaszkodó báni kormánynak kormányképes többsége volt és a Frank Ivo dr. vezetése alatt álló „Horvát Jogpárt”, melyben az úgynevezett „császárhú” horvátok tömörültek, kisebbségben maradt. Ezzel azután a Belvedere nagy bosszúságára meghíusult az a terv, hogy Horvátországban még Ferencz József életében olyan felfordulást idézzenek elő, mely a magyar-horvát kiegyezése felborítása mellett a délszláv tartományoknak végleg Bécs befolyása alá jutásához vezetett volna.

A délszláv kérdés megoldására szolgált volna a fentivel szöges ellentétben álló következő terv: Szerbia meghódítása és ennek a többi délszláv tartománnyal való egyesítése. Ebben a „fazékban” azután már nem a katolikus horvátok, hanem a görögkeleti szerbek lettek volna! túlsúlyban. Ennek a tervnek, egy sokat mondó bizonyítéka az egykoronás ezüstpénznek egy

éremverő töve, rajta Ferenc Ferdinánd domborműves arcképe, cyrill betűs körirattal. Ezt a trónörökös egyik bizalmi emberének *Thallóczy* (Strommer) bosnyák kormányzónak hagyatékában találták.

Ezekről a délszláv tervekről és azok indító okairól Németország bécsi követe, *Eulenburg Fülöp herceg* Bülow német kancellárhoz 1900 évben intézett követi jelentésében is megemlékszik. Ezt a jelentést Bülow emlékiratai I. kötetében szószerint leközli és hozzáteszi, hogy ez a jelentés Eulenburg helyes politikai ítéletét igazolja. „Ferenc Ferdinánd a frondeurkődő trónörökösök csoportjába tartozik . . . Sohasem felejtí el azt, ami hiúságát megsérti. . . Ez,ért mindig Goluchowsky elleneseinek táborában található . . . Hiba lenne, ha most Goluchowskyt nem támogatnák, amikor itt az orosz, németellenes párt olyan erős . . . Hogy a bonyolult helyzetet még jobban összezavarja, Ferenc Ferdinánd a délszlávokat (szlovének, horvátok, dalmaták) legutóbbi délvidéki utazása alkalmával nagyon felizgatta. Azóta ott erős orosz rokonszenv mutatkozik és a „délszláv császárság” mindjobban előtérbe lép. Ezzel voltaképpen felvetette a szláv kérdést Magyarországon. *Feltehető róla , hogy ezt tudatosan cselekedte.* Hogy a Habsburg monarchia szláv átalakításának gondolatával foglalkozik-e, azt most nem érintem. Nem tartom kizártnak, hogy ilyen tervek íránt fogékony, amennyiben a bosszút 1866-ért szláv köntösben Orosz- és Franciaországgal karöltve ellötte lehetségesnek tñntették fel.” (401. oldal.)

Bathýány Tivadar gróf „*Beszámolóm*” című munkája I. kötetének 249. lapján a trónörökös terveiről a következőket adja elő: „Köztudomású, hogy Ferenc Ferdinánd — enyhén szólva — nem szerette a magyarokat. Határozottan elítélte minden néven nevezendő nemzeti törekvésűnkét és el volt határozva, hogy abban a pillanatban, amikor elfoglalja a Habsburgok trónját, letöri a magyarok állami Önállóságát és annak nyelvi és nemzeti kiépítésére vonatkozólag fennálló ezeréves jogainkat és törekvéseinket. Terve az volt, hogy a kettős monarchia népeit nyelvi és nemzetiségi alapon osztja fel, minden nemzetiségnek szűkebb autonómiát ad és Bécsbe centralizálja az összes államhatalmat.

„Ha Ferenc Ferdinánd életben marad — írja *Supka Géza* — „*A nagy dráma*” című könyve 146. oldalán — Magyarország még Trianonnál is szomorúbb sorsnak nézett volna elébe: Erdélyt, Bánátot és Szlovákiát besorozták volna a császári tartományok közé, Horvátországot és Szlavóniát egyesítették volna Szerbiával, az új király nem tette volna le a koronázási esküt, ellenben máris készen állottak volna a katonai consignatio tervei, amellyel Magyarországot a Habsburgok még egyszer meghódították volna.

Windischgrätz Lajos herceg volt közlelmezési miniszter és Károly király egyik bizalmasa „*Vom roten zum schwarzen Prinzen*” című emlékirataiban elmondja, hogy „piros-fehér-zöld agitációim miatt a trónörökösnél kegyvesztett lettem . . . Nézeteim a trónörökös fekete listájára juttattak, aki azóta leplezetlen gyűlöletével üldözött.” (15. és 17. oldal)

Andrássy Gyula gróf „Diplomácia és világháború” című művében elismeri, hogy „a jövő szomorú kilátása volt, hogy a hatalom legrövidebb időn belül Ferenc Ferdinánd kezébe juthat.” (157. oldal.)

Bülov Bernát herceg volt német birodalmi kancellár „*Denkwürdigkeiten*” című emlékiratainak 3. kötetében elmondja, hogy amikor Szögyény gróf osztrák-magyar követnek a trónörökös meggyilkolása alkalmából részvétét fejezte ki, Szögyény neki így válaszolt: „Mint keresztény és nemes ember sajnálja és megsiratja a főherceg sorsát, politikailag a trónörökös elmúlásában az isteni Gondviselés kegyes rendelkezését látja. A főherceg szenvedélyes jelleme, magyargyűlölete, vak előszeretete a csehek és délszlávok iránt, súlyos megrázkódtatásokhoz, talán polgárháborúhoz vezethettek volna. Kifelé fanatizmusával, hirtelen haragjával és konokságával Németország számára nem lett volna kényelmes szövetséges társ. Requiescant in pace!” (III. kötet, 137. oldal.)

Szögyénnek igaza volt, mert Ferenc Ferdinánd szlávirányú belpolitikája úgy az olaszok, mint a németek érdekeit sértette s előbb-utóbb a hármasszövetség felbontásához vezetett volna.

Ezekkel a belpolitikai tervekkel sehogy sem állott összhangban Ferenc Ferdinánd külpolitikájának az a vezető gondolata, hogy „elszánt híve volt a régi reakciós, szentszövetségi három császár barátságának” (Supka: 146. oldal), mert tervei révén szükségszerűen szembe került volna úgy az orosz, mint a német hatalmi törekvésekkel.

Chlurnecky szerint „a főherceg helyesnek és szükségesnek tartotta a Németországgal való közösség és a szövetséghez való ragaszkodás lehető legerőteljesebb hangsúlyozását.” (76. oldal) Hogy a hangsúlyozás és nem a szövetséghez való ragaszkodás volt a fontos, azt Chlurnecky következő beismerése árulja el:

„A trónörökös figyelmét nem kerülhette el Vilmos császár egynémely hibája... A magyarországi viszonyok nem ismerése nem akadályozta a császárt, hogy a jólértesült trónörökösnek a magyar kérdés kezelése tárgyában tanácsokat adni ne kívánjon. A magyarok és a nemzetiségek igazi erőarányáról sejtelve sem volt. Nem tudta, hogy az oligarchia rendszeresen tör Magyarországnak Ausztriától való elszakítására és ezzel rendkívül veszélyeztette a monarchia szövetségi értékét. Hogy Magyarország — Chlurnecky szerint — nemzetiségileg szétszakadozott volt, hogy a magyarok kisebbségben voltak, hogy a többi néptörzs mind hangosabban kiáltott művelődési fejlődés után, (kivált ha erre uszították őket) — ezt a császár nem tudta. (77. o.) Chlurnecky szerint Ausztriát illetőleg is téves volt a német császár álláspontja, mert az osztrák németekkel csak az a feladat illethette, hogy Ausztria szlávjait nemzeti és közigazgatási elnyomás nélkül a habsburgianus *összállam* számára megnyerjék s őket a pánszlávizmustól elidegenítsék. A német császár nem tudta, hogy Ausztria-Magyarország csak akkor válhatik Németország hatalmas támaszává, ha a monarchia különféle népei az általa lenézett „habsburgianus gondolat” szolgálatába állanak és hogy ez a cél csak az

egyedül a messzebbmenő önkormányzata és a birodalomnak fokozatos államjogi átalakulása útján érhető el. (78. oldal) Chlumecky szerint bizonyos, hogy „Ferenc Ferdinánd a német császár kedvéért aligha mondott volna le arról, hogy a Habsburg tartományoknak azt a formát adja, amelyet azoknak fenntartása érdekében szükségesnek látott. „Ámde addig, amíg mint trónörökösnek a Habsburg birodalom átépítésére alkalma nem volt, a trónörökös különös gondossággal kerülte, hogy az ő és a német császár felfogása közötti ellentét napfényre kerüljön. *Ha Vilmos császár neki tanácsokat adott, melyek nem feleltek meg Ferenc Ferdinánd elgondolásának, akkor ez jobbnak látta kertelessel (taktisches Lavieren), vagy bölcs hallgatással a német császárral való bárminő összekülömbözés elől kitérni*” (79. oldal.)¹

Szóval mélyreható elvi ellentét s annak gondos elhallgatása, párosulva az őszinteség teljes hiányával, ez volt Ferenc Ferdinánd külpolitikája a német szövetséggel szemben.

Ellenben Oroszország iránt már melegebb érzelmeket táplált Ferenc Ferdinánd. „A trónörökös előtt — írja Chlumecky — most már az a gondolat lebegett, hogy a Balkán zivatar elvonulása után mindent elkövessen, hogy Oroszországot Ausztria oldalára vonja és azután habozás nélkül Olaszországot elejtse. 1913. augusztus 6-án Salzburgban Bardolff, a főherceg nevében kijelentette, hogy *a szövetség Oroszországgal a trónörökös szívügye* ... 1913 december végén a trónörökös szájából magam értesültem, hogy minő *végtelen súlyt helyez arra, hogy a krimiai háború óta Pétervárral elszakadt fonál újból felvétessék* . . . s ezáltal szövetségünk Németországgal a teljes egyenjogúság alapján nyugodjék, mert ha Oroszország mellettünk állana, a német birodalom számára jóval értékesebb társ lennénk.” (75. o.)

„Az orosz cárral szemben, — írja *Eisenmenger*, — még a megalázkodástól sem riadt vissza. A cár barátságát minden áron meg akarta szerezni. „Én nyílt ellensége vagyok a) hármasszövetségnek — mondta dr. Russ osztrák képviselőnek a főherceg, — más hármasszövetség kell. Most is jó lábon állunk az orosz cári családdal, meg vagyok győződve róla, hogy Oroszországgal jó viszonyt lehet teremteni.

Hogy Ferenc Ferdinánd terveiről és ezeknek a németekkel való szövetségre gyakorolt hatásáról maguk a németek miként vélekedtek és hogy a németek kezdtek rájönni, hogy a német szövetséghez való ragaszkodásnak Ferenc Ferdinánd részéről valló „hangsúlyozása” szemfényvesztés, annak megállapítására nem a Chlumecky-féle csehek, hanem német emberek az illetékesek. Már pedig az a szárnalmas szerep, amit Ferenc Ferdinánd a monarchiában az osztrák németeknek szánt, ezeket épenséggel nem lelkesítette. Ennek egyik bizonyítéka a *Hitler Adolfnak „Harcom”* című művében erről a szlávostító politikáról írt lesújtó bírálata.

Hitler Adolf gondterhes és küzdelmes ifjúsága jelentékeny részét a háború előtti Ausztriában töltötte és évek hosszú során át éber figyelemmel kísérte az ottani állapotokat. Véleménye

ezekről, de kivált az osztrák szociáldemokraták működéséről feltétlenül elítélő. Ferenc Ferdinánd törekvéseinek romboló hatása sem került el a figyelmét s erről „Harcom” című könyvében így emlékszik meg:

„Az általános fejlődés iránya határozottan németellenes volt, különösen Ferenc Ferdinánd trónörökösége óta, amelytől kezdve a *felülről lefelé való csehesítés tervszerűséget nyert*. A kettős monarchiának e jövőendő uralkodója minden képzelhető eszközzel előmozdította, de legalább fedezte az elnémetesítést. Tiszta német helyiségeket toltak át az állami hivatalnoki kar felhasználásával a vegyesnyelvű veszélyzónába. Magában Alsóausztriában is egyre fokozódó sebességgel indult meg ez a folyamat és Bécs *már sok cseh szemében, mint legnagyobb városuk szerepelt*. Ennek a Habsburgnak, akinek családja csak csehül beszélt: felesége, akit mint cseh grófnőt morgonatikus házasságkötés útján vett nőül, olyan körből származott, amelynek német gyűlölete családi hagyományt képezett), az volt a vezérlő gondolata, hogy Középeurópában egy szláv államot alakít meg, amely az ortodox Oroszországgal szembeni védekezésként szigorúan katolikus talapokon nyugodjék, amint az a Habsburgoknál nagyon gyakran előfordult, *0¹ vallást megint tisztán politikai gondolat szolgálataiba állította*, amely elgondolás legalább is német történelmi szempontból nézve szerencsétlen volt. Az eredmény sok tekintetben több volt, mint szomorú. A Habsburgház a trónját, Róma pedig egy nagy államot veszített el.” (74. oldal.) „Abban a pillanatban, amikor a Habsburg ház végleg elhatározta, hogy Ausztriát végleg szláv állammá alakítja! át, minden eszközt megragadott, ami a cél elérésére sikeresnek látszott. *Így még vallásos intézményeket is képes volt ez a leglelküismeretlenebb uralkodóház az új államélet szolgálataiba állítani*. Cseh plébánosok és lelkészek alkalmazása egyike volt azoknak az eszközöknek, amelyeket Ausztria elszlávosítása érdekében felhasználtak. Tiszta német helyiségekbe cseh plébánosokat helyeztek, akik azután lassanként a cseh nép érdekeit az egyház érdekei fölé helyezték. s a németellenítő folyamat sejtjeiként szerepeltek.” (88. oldal.)

„Amidőn Ferenc Ferdinánd meggyilkolásának a híre Münchenbe érkezett és tudomásomra jutott az állítólagos tettesek neve, csendes borzalommal gondoltam a kifürkészhetetlen sors bosszújára. A szlávok legnagyobb barátja szláv fanatikusok gojójának esett áldozatul.” (131. oldal.)

Bülow német kancellár emlékirataiban elmondja, hogy 1908 március havában Ferenc Ferdinánd meghívására megjelent nála és két órát töltött a főherceg és neje társaságában. Ekkor — írja Bülow — a trónörökös „nyíltan kifejezést adott a magyarokkal szemben táplált ellenszenvének és a szlávok iránti előszeretetének ... A főherceg meggyilkolása a szerbek által annál nagyobb képtelenség, minthogy a trónörökös a szlávokat a magyarokkal, az olaszokkal és alapjában véve a németekkel szemben is előnyben részesítette.” (II. 408. oldal.) Ferenc Ferdinánd kalandos dél-szláv tervei sem voltak alkalmasak arra, hogy a szövetséges Né-

metország tetszését elnyerjék. *Ruerenreither József* volt osztrák, miniszter és az akkori osztrák urakházának tagja „*Fragmente eines politischen Tagebuches*” című naplószerűen vezetett emlékirataiban megírja, hogy Jagow német külügyi államtitkár 1913 március 18-án a Balkánügyekkel kapcsolatban az osztrák kardcsörtetésekre célozva a következő komoly figyelmeztetést intézte hozzá: „Minden háborúnak célja kell, hogy legyen, de ez a jelen esetben nem világos. Ausztria talán be akarja kebelezni Szerbiái? Ebben az esetben akkora szláv és orthodox tömegekkel terhelné meg magát, miket nem tudna megemészteni. Ezáltal a monarchia annyira túlnyomóan szláv állammá válnék, hogy ez szövetségképességét érintené.” (219. oldal.)

Lipót Ferdinánd Toscana nagyhercege, a későbbi Wölfling Lipót „*Az utolsó Habsburgok*” című könyvében Ferenc Ferdinánd politikai törekvéseiről a következőket írja: „. . . nagyon haragudott a magyarok túlsúlya miatt... ; politikájának egyik alapgondolata volt, hogy le kell törni a magyarok túlsúlyát. !.” — „Ferenc Ferdinánd fellépése a magyar hatalmi törekvések ellen nem volt éppen összhangban a nagy barátsággal Vilmos császár iránt és meleg ragaszkodásával a német szövetséghez. Mert, *aki a monarchia népei közül a magyarokat háttérbe akarja szorítani, annak erősen a szlávokra kell támaszkodnia*, ami viszont annyit jelentett volna, hogy a német szövetséghez nem kell tovább ragaszkodni, hanem Oroszország barátságát kell keresni. . . Parlamentről és alkotmányról pedig alig hallottam embert kevesebb? tisztelettel beszélni, mint a monarchia trónjának várományosát,” (58. odal.) „Szláv barátsága utóbb keletkezett, teljesen felesége hatása alatt.” (59. oldal.)

Ferenc Ferdinánd a magyarokon kívül még a lengyeleket és az olaszokat is gyűlölte. A szabadságszerető, fényes történelmi múlttal bíró, nemzeti jellegéhez ragaszkodó s elnyomói ellen küzdő lengyel nemzetben is önkényuralmi tervei akadályát ismerte fel. A trónörökös lengyelelles érzelmait híven tükrözeti vissza a franciaországi Cannes-ból 1897 november 4-én Lichtenstein Ferenc herceg pétervári „osztrák” nagykövethoz intézett levele. Ez a levél azt is elárulja, hogy a trónörökös mennyire szaladt az orosz szekér után, mely nem akarta, felvenni. „Mindennek előtt — írja Ferenc Ferdinánd — nagyon köszönöm az orosz uralkodó párnál való szíves közbenjárását, melynek eredményeképpen megkaptam aláírásukkal ellátott arcképeiket. Ha legközelebb a cári udvarnál lesz, tolmácsolja hálás köszönetemet és jelentse nekik, *hogy lábukhoz borulok*. (. . . mich ihnen zu Füßen legen . . .) Minden esetre ragadjon meg minden alkalmat úgy a cárral valló beszélgetés alkalmával, valamint olyankor, ha a nagyhercegekkel kerül össze és különösen Muravievvel való tanácskozásai során, hogy oroszországi meleg rokonszenvenet hangsúlyozza és nyomatékosan emelje ki, hogy *orosz imádatomat soha, semmiféle áramlat el nem térítheti*. . . Oroszországgal való tökéletes egyetértésünk, a három uralkodó szövetsége, olyan ideálom, melyért sohasem fogok megszűnni küzdeni és rajongani. . . Go-

luchowski miniszter olyan politikába loval minket, amely végveszélybe sodorhat. Hiába *a lengyel vagy magyar képtelen Ausztria érdekeit megvédeni*, mindig csak saját önös érdekeiért harcol. A németek nagyon jól tudják, hogy miért nyomják el a lengyeleket és *az oroszok sem küldik ok nélkül olyan tömegesen nyestet fogni a nemes nemzet fiait*. Teljes elhibázottnak, *sőt ostobának tartom angolbarát politikáját*, mert hiszen *Anglia a képzelhető legmegbízhatatlanabb és legcsalfább szövetséges*, a cári család közvetlen környezetében igen befolyásos főurak akadnak, akik „ez a disznó Goluchowski” jelzővel emlékeztek meg miniszterünkről. Pedig oly könnyű lenne a megegyezés. *De Lengyelország és Magyarország mindent elrontanak,*” (Eisenmenger i. m. 113. oldal.)

Ez a levél nemcsak írója lengyelellességét igazolja, hanem annak értelmi és erkölcsi színvonalát is elárulja. Nincsen ebben a levélben egyetlen ép gondolat, ellenben benne van a levélíró majdnem minden rossztulajdonsága: a tudatlanság, az ítélet ferdesége, a szívtelenség és a tapintatlanság. Nem tudja, hogy akkor már az orosz világhatalmi törekvések hullámai toronymagasan jártak és ezeknek a hullámoknak a muszka cár sem tud gátat vetni. Sejtelve sincs, hogy ezeknek az orosz világhatalmi törekvéseknek az éle nemcsak Törökország, hanem az osztrák-magyar monarchia ellen is irányul. Mivel Ausztriában nincs, mert nem is lehetett, közvélemény, azt hitte, hogy ez más országban is így van. Ennélfogva nem tudja, hogy az orosz világhatalmi törekvéseknek hódoló orosz közvélemény ellenséges érzületét a cári kegy, amelyért epedett, sem változtathatja barátsággá. Nem ismeri az akkor még létezett nagy angol-orosz ellentétet és ostobának nevezi Goluchowskinak azt a helyes törekvését, hogy ezt az ellentétet a monarchia javára használja fel. Szidalmazza a nagykövet előtt ennek főnökét, a külügyminisztert, nem gondolván meg, hogy egy leendő trónörökösnek még sem lehet az a feladata, hogy a diplomatai testület fegyelmét lazítsa. Végül a lengyel nemzet szenvedései felett érzett örömeinek leplezetlen kifejezésével szívtelenségét árulja el.

Egészen más forrásból táplálkozott' Ferenc Ferdinánd olasz ellenessége. Sehogysem tudott megbékülni azzal, hogy az olaszok lerázták az idegen uralom igáját és létrehozták az egységes Itáliát. Olaszország elleni tehetetlen haragját a monarchia területén lakó olasz nyelvű polgárokon töltötte ki. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert az Adria osztrák partjain lakó olaszok nyelvi jogaikért súlyos küzdelmeket vívtak a trónörökös kedvelt délszlávjaival és az ezeket támogató osztrák hatóságokkal.

A trónörökös olaszellenes érzelmeinek mértékére jellemző, hogy Eisenmenger orvos beismerése szerint 1895-ben az akkor még tüdőbeteg trónörökös számára téli tartózkodási hely gyanánt „Olaszország a főherceg ellenszenve miatt ki volt zárva.” (20. o.) Eisenmenger szerint a trónörökös egy déltiroli nyaralóhelyen néhány hetet töltve ott nagyon jól érezte magát, „csak Olaszország közelsége volt előtte ellenszenves.” (137. oldal.)

Ferenc Ferdinánd olaszellenes érzelmeit nem rejtette véka alá, hanem azokkal tüntetően kérkedett s így erről az olaszok is tudomást szereztek ... Ez már öreg hiba volt, mert Olaszország-szövetségese volt a monarchiának és így a trónörökösnek ez a meggondolatlan magatartása az olasz közvéleményben általános felháborodást váltott ki. Ezt alábbi jellemző eset ismertetése kapcsán *Bülow Bernát herceg*, volt német birodalmi kancellár „*Denkwürdigkeiten*” című emlékiratainak 3. kötetében is jónak látta megállapítani: A világháború kitörése után Olaszország területi igényekkel lépett fel Ausztriával szemben. Nyilvánvaló volt, hogy ezek visszautasítása Olaszország hadizenetét fogja maga után vonni. A fenyegető veszedelem elhárítása céljából Németország egyrészt Olaszországot követeléseit mérséklésére, másrészt az osztrák illetékes köröket a mérsékelt követelések teljesítésére iparkodott rábírn. Az Olaszországban való közbenjárásra Németországban Bülowot szemelték ki azért, mert neki sokévi olaszországi tartózkodása révén ott számos ismerőse és jó barátja volt. Bülow december közepén el is utazott Olaszországba. Emlékirataiban Bülow megírta, hogy a háború előtti két balkezes osztrák politika mennyire megnehezítette megbízása sikeres elintézését. Ennek igazolására művében elmondja, hogy amikor Sonnino olasz külügyminisztert felkereste, ez a tárgyalás során „*emlékezett őt*, hogy a világháború kitörése előtt nem is olyan régen osztrák ügytelenség, *számos Triesztben lakó olasz állampolgár kiutasítása által*, Olaszországban elkeseredést idézett elő, melynek utórezgése a háború kitörésekor még érezhető volt. Valóban — írja Bülow — minden osztrák rendszabály, az osztrák politika ziláltságának és a bécsi udvarban *egymást keresztező cselszövényeknek volt a tünete.*” Bülow azután elmondja, hogy Ferenc Ferdinánd eljegyzése Izabella főhercegnő udvarhölgyével, Chotek Zsófiával barátságatlan viszonyt idézett elő Ferenc Ferdinánd és Frigyes főherceg, de kivált ennek neje Izabella főhercegnő között. Ennek egyik lányát Hohenlohe Gottfried herceg vette feleségül. „Ez — írja Bülow — azokhoz az osztrák főurakhoz tartozott, akik könnyelműség és tehetetlenség által nagyban hozzájárultak a Habsburg birodalom bukásához. Mivel époly nagyra-vágyó, mint hasznavehetetlen volt, nagyon rosszul esett neki a szenvedélyes és hirtelen haragú Ferenc Ferdinánd ellenszenve, mert ez nem csak Izabella főhercegnőre, hanem annak hozzátartozóira is kiterjedt. Afölött töprengett, hogy miként tudna ennek a nyomasztó állapotnak véget vetni, midőn a következő mentő ötlete támadt: Volt neki egy testvére, a későbbi főudvarmester Hohenlohe Konrád, aki akkor Trieszt helytartója volt. A Hohenlohe testvérpár ismerte Ferenc Ferdinándnak a rögeszmével határos idegenkedését a mai Olaszországgal szemben. Ezért Gottfried Konrád testvérenek azt a tanácsot adta, hogy a legelső alkalmat használja fel arra, hogy mint Trieszt helytartója, a lehető legnagyobb feltűnést keltő módon *verjen végig az olaszokon.* Hohenlohe Konrád ezt meg is tette . . . Ferenc Ferdinánd a helytartó magatartása fölött el volt ragadtatva . . . „Ezt Konrád derekasan

csinálta” — mondotta a főherceg három napon át mindenkinek, akivel találkozott és a Hohenlohe családdal szemben megjavult hangulata ezt gyönyörrel töltötte el. Ámde ennek a gyerekes csínynek keserves következményei lettek, kétszeresen keservesek, mert azt röviddel a Szerbiához intézett ultimátum előtt követték el.” (220. és 221. oldal.)

Még Chlumecky is bevallja, hogy Olaszországgal szemben Ferenc Ferdinánd politikai elgondolásának szilárd és hajthatatlan irányát a bizalmatlanság határozta meg.” (64. oldal.) Mekkorai államférfiúi bölcsesség és előrelátás kivált, ha elhallgatjuk, hogy ez a bizalmatlanság nyíltan kifejezett ellenségeskedéssel párosult és ez a szövetséges Olaszország állandó bosszantásával járó cselekedetekben, mint például az olaszlakta területeken folytatott szlávosításban jutott kifejezésre.

Végül még meg kell emlékezni Ferenc Ferdinánd román terveiről, mert ezek a trónörökös román bel- és külpolitikáját egyaránt elhatározóan befolyásolták. Erre vonatkozólag Mikes angol és román források alapján előadja, „hogy a trónörökös mindé»neken felül egy óriási, abszolút, talán Ázsiáig terjedő Habsburg nagyhatalmat akart kovácsolni. Ennek beszédes bizonyítéka az úgynevezett „Konopisti egyezmény” is. Ez a megállapodás 1914 júniusában jött létre a morvaországi Konopist kastélyban, a trónörökös családi várában II. Vilmos császár és Ferenc Ferdinánd között. . . Konopistban Vilmos császár . . . Ferenc Ferdinánd előtt nagy horizontot nyitott meg, magyarzván egy hatalmas terv részleteit, melynek megvalósítása esetén a trónörökös két kiskorú fia, Miksa és Ernő Középeurópában és Keleten két jelentős királyság élére kerülhetnének. Vaskos és csak nehezen megvalósítható terv volt. Oroszországot feltétlenül háborúba sodorta volna, de erre a monarchia és Németország el voltak készülve. — Franciaországot néhány kemény csapással elnémították volna. — Anglia semlegességét biztosra vették mind a ketten. Ferenc Ferdinánd uralkodói álmai és Vilmos imperialismusa szerint szövetséget kötöttek Konopistban. Egy új középeurópai és egy keleti állam: Délszlávia és Nagyrománia — Habsburg Ernő és Habsburg Miksa. íme a trónörökös román politikájának egyik jellegzetes mozgató oka.”

A trónörökös román terveiről Czernin is tudott és művében foglalt idevágó beismerései megerősítik Mikes állításait. Czernin szerint: „a Bukarest és Bécs közötti valóban benső viszonynak akadálya a nagyromán kérdés volt, tudnillik az „erdélyi testvérekkel” való egyesülésre irányuló román óhaj. Ezzel a kívánsággal a magyar álláspont merev ellentétben állott. Már most érdekes és az akkori helyzetre nézve jellemző, hogy csakhamar hivatalba lépésem után Romániában a később oly hírhedtté vált háborús uszító Filippescu Nikolai nekem azt az ajánlatot tette, hogy *Románia egyesítsék Erdéllyel* és ez az egész egyesült Nagyrománia azután oly viszonyba lépjen a monarchiával, mint körülbelül Bajorország a német birodalommal. *Nyíltan bevallom, hogy két kézzel ragadtam meg ezt a gondolatot.* . . Ma is azt hi-

szem, hogy ez az elgondolás, ha akkor keresztül viszik, Románia igazi csatlakozását a monarchiával vonta volna maga után . . . Sajnos ez a gondolat már a legkezdetén Tisza legridegebb és legélesebb ellentállásán zátonyra jutott. Ferencz József teljesen Tisza álláspontjára helyezkedett és teljesen ki volt zárva, hogy érvekkél valamit el lehessen érni . . . fáradozásaim kudarca fölött azzal a biztos reménnyel vigasztaltam magamat, hogy *ez a nagyszabású gondolat Ferenc Ferdinánd főherceg uralkodása alatt biztosan megvalósul.*”

Czernin a trónörökös kegyeltje, bizalmasa és épen a trónörökös jóvóltából a monarchia bukaresti követe volt. Ha ő azt mondja, hogy a fenti terv biztosan megvalósult volna, akkor ez azt is jelenti, hogy ez Ferenc Ferdinándnak a terve volt és nincs ok, hogy állítását kétségbe vonjuk. Hogy azután ennek a tervnek a megvalósítása miként egyeztethető össze a trónörökös „szívügyével”, az orosz barátsággal, ez már más kérdés. Következeteséget Ferenc Ferdinánd elgondolásaiban a külpolitika terén is hiába keresünk.

Miként a sötét és gonosz titkot rejtegető láthatatlan írás bizonyos vegyi hatásnak kitéve felismerhetővé válik, épígy domborodnak ki a fentidézett vallomások alapján Ferenc Ferdinánd terveinek fenyegető körvonalai; Úgy Magyarország, mint Ausztria alkotmányának gyökeres felforgatása mellett a korlátlan császári önkényuralom megvalósítása; a monarchia feldarabolása számos apró nemzetiségi területre, hogy azután valamennyi egy központi zsarnokság igájába hajtható legyen. A tervezett „foederalis monarchia” nem lett volna független és szabad nemzetek szövetsége, hanem államcsinnyel, ha lehet, szuronyos erőszakkal, ha kell, egy „rendkívül erős központi kormányzattal” centralizált állam. Ez a központi kormányzat a császár parancsai szerint nemcsak a kül- és hadügyet, hanem, ahogy azt Kristóffy bevallotta „a belpolitikai összepántolás” teendőit is intézte volna el. Minthogy a vámügy, a bankügy és a pénzrendszer is az úgynevezett közös egyetértéssel elintézendő ügyek közé tartoztak, a magasabb belügyi kormányzaton felül ezek fölött is korlátlan önkényuralommal és a tartományok hozzászólása nélkül a császár rendelkezett volna. A korlátlan kinevezési rendszerrel és a szuronyok hatalmával gondoskodtak volna a Bécsből jövő parancsok feltétlen végrehajtásáról. A központi kormányzat költségeit ugyancsak önkényesen és felelőtlenül a császár állapította volna meg és vetette volna ki az egyes tartományokra, amit ezek mukkanás nélkül tartoztak volna beszolgáltatni. Egyéb tekintetben, ha az ígéreteknek hinni lehet, az alattvalói színvonalra sülyesztett állampolgárok „demokratikus” alapon és általános szavazati joggal gyakorolhatták volna — alattvalói kötelezéseiket.

Magyarországot illetőleg Ferenc Ferdinánd megtalálta volna „azt a radirgummit, amivel Magyarországot kitörölje a monarchia térképéről”. Az ország feldarabolása Erdély és Horvát-Szlavon országok elszakításával, a felvidéknek tót és rutén tartományokká való átalakításával kezdődött volna. A megmaradt

magyarlakta területen a néptörzs színvonalára süllyesztett és az ellenséges érzületű központi hatalomnak kiszolgáltatott magyarság élhette volna a maga rab életét, mint valami börtönben és nehogy módjában álljon bilincseit széttörni, a magyarságot körülvevő nemzetiségeket tették volna a leigázott magyarok porkolábjává.

Ez alatt az uralom alatt a közjogi jogfosztást csakhamar követte volna a szolgásgorba taszított magyarság teljes vagyoni kifosztása. A zsarnokok ritkán szokták fogukhoz verni azt a garast, amit alattvalóikból kisajtolnak. A központi kormányzat lelkiismeretlen és könnyelmű gazdálkodása révén annak költségei rövid időn belül szédítő magasságra emelkedtek volna. Ezt az egyes tartományok tartoztak volna kiizzadni és mivel a rájuk eső hozzájárulásokat a központi hatalom önkényesen vetette ki, tekintettel Ferenc Ferdinánd és kormányzati szerveinek féktelen magyargyűlöletére egy pillanattal sem kétséges, hogy a magyarlakta tartományra kivetett hozzájárulási aránykulcs a képzelhető legigazságtalanabb lett volna. Ezzel a magyarság olyattén kifosztása indult volna meg, amihez képest egyes római prokonzuloknak a rájuk bízott provinciákban véghezvitt harácsolásai enyhe és emberséges cselekedetek voltak. Ha azután az éhínségbe kergetett magyarság végső kétségbeesésében ellentáll, ez annál jobb, mert alkalmat adott volna, hogy Ferenc Ferdinándnak a világháborúban csatavesztőknek bizonyult tábornokai a fegyvertelen magyarok fölött könnyű győzelmeiket arassanak.

*

A fentközölt idézetekből megállapítható politikai célok és tervek helyes megítélése érdekében a tervező egyéniségét is ismerni kell. A vélemények a trónörökös bizalmasai kivételével egyhangúan kedvezőtlenek. Ezt az ítéletet a trónörökös elfogult lantosai mint Chlumecky és Kristóffy sem képesek meggyöngíteni, mert állításaik bizonyított tényekkel és saját beismerésükkel is ellentétben állanak. „A nagy trónörökös — írja Kristóffy már idézett könyvében . . . senkit sem gyűlölt, lévén ő sokkal jobb keresztény és erősebb katolikus.” (11. oldal.) „Nagy akarat lakozott benne, nagystilű emberi vonásokkal.” (9. oldal.) „Vele a Habsburgház legnemesebb és legképesebb sarja szállott sírba.” (14. o.)

Ámde Ferenc Ferdinánd nem bírt azokkal az erkölcsi és szellemi tulajdonságokkal, amelyekkel őt Kristóffy ékesíti.

Mindenekelőtt nem volt vallásos ember, mert aki annyira megveti a keresztény felebaráti szeretetet, parancsait, hogy főjellemlvonása a gyűlölködés, a szívtelenség és a könnyörtelenség, az nem lehet sem jó keresztény, sem erős katolikus. Az igazi vallásosságnak a jóság és a szeretet a legszebb kifejezői. Ezek nélkül a vallásosság csak képmutatás, üres álarc, mely mögött az emberek megtévesztésére irányuló szándék rejlik. Ferenc Ferdinánd vallásossága pedig ebből a fajtából való volt.

„A főherceg — írja Czernin — jól értett a gyűlölködéshez,

nehezen felejtett s jaj volt annak, akit gyűlöletével üldözött.” (48. oldal.)

Ugyanezt írja róla kezelő orvosa, Eisenmenger és haragtartó természetének igazolására elmondja, hogy a császár udvarnagyi hivatalának vele szemben betegsége alatt tanúsított rideg magatartását „élete végéig” nem tudta megbocsátani. (94. oldal.)

Ludwig Emil, „*II. Vilmos császár*” című művében a következő jellemrajzot adja róla: „Kemény, vad, soha sem kedves, alig szerétre méltó, pesszimista és az emberek megvető je, sötét és félelem nélküli, nyers és fukar.” (410. oldal.)

„Ferenc Ferdinándból — írja Pápay — számos esetben tört ki embertársainak a megvetése, ami valóságos embergyűlöletté fajult.” Ennek az igazolására Pápay a következő jellemző esetet adja elő: „Az uralkodó egyes bűnügyi kegyelmezési javaslatok elintézését Ferenc Ferdinándra bízta s ezeket a kabinet iroda közvetlenül Ferenc Ferdinándnak referálta. Az ügydarabokat onnan futár útján kaptuk vissza. Ilyen alkalmakkor ismertük meg a trónörökösöt és megborzadtunk tőle. Tucatszámra vetette vissza a javaslatokat főleg bűnügyekben. Az iratok gúnyos, szívtelen széljegyzetekkel ellátva érkeztek vissza. Az igazságügyminiszter kedvező előterjesztéseit Ferenc Ferdinánd félretette, gyűjtögette és midőn az elítélt büntetését kitöltötte, akkor küldötte vissza kegyelmet adó elhatározását a kabinetirodának.” Ezt még Chiumecky is kénytelen volt megerősíteni, midőn már idézett művében elismeri, hogy a trónörökös „kevés rokonszenvet és csekély buzgalmat tanúsított” a kegyelmi ügyek iránt és ennek méltóságát Chiumecky azt adja elő, hogy a trónörökösöt a monarchia életkérdései sokkal jobban érdekelték és „ott kívánt hatni, ahol nézete szerint a monarchia sorsa kockán forgott.” Szóval a rábízott teendőt hanyagul végezte el, ellenben beleártotta magát olyan dolgokba, amiket nem bíztak rá.

Arra a kérdésre, hogy milyen uralkodó lett volna Ferenc Ferdinándból, Pápay a következő választ adja: „Egy szívtelen, könyörtelen és durvalelkű trónörökösből sohasem lehet sem jó uralkodó, sem jó ember.”

Wölfling Lipót, a volt toscanai nagyherceg már említett művében egy egész fejezetet szánt Ferenc Ferdinánd egyéniségének jellemzésére. Wölfling a trónörökös közeli rokona és ennek világi körüli útjában útitársa volt s így előadása a közvetlen szem és fültanú vallomásának értékével bír.

„Én jól ismertem, — írja Wölfling — átlagember volt. . . Akart forrón és görcsösen, szívós, kemény szinte beszámíthatatlan konokszággal... A hosszú várakozás csak a dühét fokozta és nem az energiáját, az epéjébe ült és nem az izmaiban.” (39. oldal.)

„Egy este hivatalos voltam az unokafivéremhez s ott találtam az öccsét és vagy egy féltucat balettpatkányt. A trón várományosa az ifjú táncosnőktől körülvéve egy díványon trónolt egy török basához méltó módon. A multság nagyon zajos volt és sok ital fogyott el, csak pezsgő és cognac.” (41. oldal.)

„Akárhány estét töltöttem Ferenc Ferdinánddal „Venedig in Wien”-ben, ahol többnyire népénekessel daloltatott magának. Amikor az énekesek tiszteletteljes hangon kérdezték: Császári fenség belenyúlunk vastagabban? Olyankor mindig az volt a válasz: Csak egyre vastagabban s ez annyit jelentett, mindig szemérmetlenebbül, mindig ordinárébban. Ezen a ténen Ferenc Ferdinándnak semmi sem volt sok. Nem ismert határokat, de nem is akart. *Ilyenkor kitört az eredeti alaptermészete.* Az efféle hajlamok dolgában nagyon hasonlított II. Vilmos császárhoz. Mind a kettő kedvelte a moslékot.” (43. oldal.)

Ferenc Ferdinándnak Vilmos császárhoz való rokonszenvét Wölfling Lipót így magyarázza meg: „Mindketten ugyanabban a barbár tömegstílusban vadásztak . . . Összekötötte kettőjüket, hogy így mondjam az erdei vérszomj, összekötötte őket a moslékos szeretet. Összekötötte őket a közönséges hízelgést kívánó gyöngöseség.”

„Rendkívül gyanakvó embernek ismertem, másfelől roppantul szerette a legalacsonyabb hízelgést is. Gyanakvása olyan természetű volt, aminőt képmutató embereknél tapasztaltam. Maguk után ítélik meg a világot. Mert ők nem elég őszinték, másokat tartanak képmutatóknak. Ferenc Ferdinánd is mindig lesben állott, még pedig két irányban: hogy nem akarják-e megcsalni, vagy nem akarják-e méltóságát megsérteni? Azért is nehéz volt a vele való érintkezés, mert nem tűrt ellentmondást. (53. oldal.) Azokat az embereket, kik mindenre hódolóan igent bólogattak, megbecsülte, mint okos embereket. Minden tárgyilagos ellenvetés dühre ingerelte. Türelmetlen volt, féltékeny és *szinte tökéletesen hiányzott belőle az önuralom.*” (55. oldal.)

Ferenc Ferdinándnak féktelen természetéből és durvalelkűségéből folyó rossz modorát még hívei közül is néhányan kénytelenek elismerni. „Képes volt — írja Czernin — úgy ráförmedni és ráijeszteni az emberekre, hogy azok teljesen elvesztették a fejüket.” (50. oldal.)

Embertársai súlyos megbántásában még az sem gátolta, ha ezzel magasabb államédekeket sértett. Amikor egyiptomi útja alkalmából Kairóba érkezett, a Gezireh-szálló előcsarnokában az osztrák-magyar követ várakozott rá, hogy nála tisztelegjen. Amikor a trónörökös a követet megpillantotta, Eisenmenger szerint, a következő jelenet játszódott le: „A főherceg hirtelen kiegyenesedett és engem karon ragadva így szólt: „Már itt van” és anélkül, hogy a feléje közeledő úriember köszönését figyelemre méltatta volna, a lépcsőn felsietett a szobájába. Az úriember az osztrák követ Heidler báró ő nagyméltósága volt. A jelenet az egybegyűlt szállóbeli vendégek között érthető feltűnést keltett.” (32. oldal.)

Még Chlumecky is kénytelen bevallani, hogy „...bizony néha elemi erővel tört ki a trónörökös indulatos természete. Ferenc Ferdinánd hibája, a szertelen hevesség, az a tulajdonsága, hogy hirtelen haragjában túllőtt a célon és oly kifejezésekre ragadtatta magát, miket később megbánt, mindez ellenfelei számát

növelte. A folytonos harcok által tokozott ingerlékenységében. Ferenc Ferdinánd néha olyan parancsokat osztogatott, melyeket egy napra rá, megbánt.” (34. oldal.)

Ghlumeckynek az az állítása, hogy hirtelen haragjában használt kifejezéseit később megbánta, téves, mert bizonyíték van rá, hogy másokkal szemben tanúsított sértő modorával még el is dicsekedett: Czernin emlékirataiban elmondja, hogy évekkal a háború előtt a magyar közélet egyik jellegzetes alakja a trónörökösnél kihallgatásra jelent meg. „Miként a főherceg nekem elmondta: egy egész könyvtárral jelent meg nálam, hogy a magyar álláspont jogosultságát igazolja. Ő, a főherceg *fütyül ezekre a törvényekre és ezt meg is mondotta.* Hatalmasan összekülönböztek és az illető úr falfehéren kitámolygott.” (50. oldal.) Ezt Sosnosky Tivadar „Erzherzog Franz Ferdinánd” című művében is hasonlóan mondja el, még pedig a következő szavak kíséretében: „A trónörökös szemében valamennyi magyar lázadó, egész Magyarország az uralkodóház elleni forradalom fészke volt. Hogy a magyarok *mindig törvényekre hivatkoztak, őt még jobban felbőszítette.* Midőn egy neves magyar államférfi törvénykönyvvel a kezében kísérletet tett, hogy a trónörökös előtt a magyar követelések jogosultságát igazolja, ez ingerült hangon kijelentette, hogy „*fütyül*” erre a törvényhozási bölcsességre, mire az illető „falfehéren” odébb állott. Kényúri természetének törvényszakaszok egyáltalán nem imponáltak.” (59. és 60. oldal.) Sosnosky szerint a kérdéses államférfi Wekerle magyar miniszterelnök volt:

Wölfling Lipót már idézett művében Ferenc Ferdinándra vonatkozólag még a következő jellemző ismertetés olvasható: „Engem is — írja Wölfling — behajóztak Ófelsége „Erzsébet császárné” hajójára, amely Ferenc Ferdinándot világszerte útjára volt viendő . . . Egy fedélzeten, folytonos, szoros együttlét alatt lelepleződik az utasok jelleme . . . Ebéd és vacsora mindig nagyon sokáig tartott. Sokat ittunk. A főherceg nagyon sok italt elbír. Ittunk, ittunk bele a kései délutáni és éjszakai órákba . . . A végén kissé nehéz lett Ferenc Ferdinánd nyelve, nem minden szavát lehetett érteni, de összefüggéstelen dolgokat nem beszélt össze.” (45. oldal.)

„A bombayi kikötőben, hol temérdek a, sirály, Ferenc Ferdinánd valósággal tobzódott a vérontásban. Mester volt abban, hogy röptében lehozza a szárnyast, Az angolok nem tudták megérteni, hogy miféle örömet talál az idegen nagyúr a sirály öldöklésben és rossz néven vették a fölösleges vérfürdőt. . . Pulo Sembilam szigetén kénytelen volt a vadat, amiből itt temérdeket ejtett el, ott hagyni a dzsungelben. Ezen napokig bosszankodott és káromkodott . . .” (45. oldal.) „Egyébként kellemetlenül érezte magát Indiában. Az angol jellem nem lelkesítette.” (51. oldal.)

„...mindig újból és újból visszatért beszéd közben a jelszóra, hogy gyarmatokra van szükségünk. Egyszer aztán megmondta azt is, hogy miért: Mindazokat, *akik odahaza nem pariroznuk, el lehetne küldeni a gyarmatokra.*” (50. oldal.)

„Mikor az ötödik világrész partjait megpillantottuk a messze-

ségben, amikor nem fogyott túlságosan sok pezsgő, élénk vita támadt köztünk, hogy mekkora Ausztrália területe. Ferenc Ferdinánd kijelentette, hogy az az egész kis világrész nem nagyobb mint Csehország. Én bátorkodtam megállapítani, hogy Ausztrália legalább százötvenszer nagyobb. Ferenc Ferdinánd elvörösödött és nyomban atlaszt hozatott, fellapozta azt az oldalt, ahol Csehország térképe volt, nagyot ütött rá a tenyerével és diadalmasan kiabálta: Itt van. Láthatod, hogy Csehország nagyobb, mint a te ostoba Ausztráliád. Izgatottan tovább lapozott az atlaszban és káromkodott, mert nem találta meg azt, amit keresett. Végre megtalálta Ausztráliát s most valósággal visított. No látod milyen rongy országocska ehhez képest a te Ausztráliád. Hevesen kitépte az egész lapot az Atlaszból és odatette Csehország térképe mellé. Óceánia nagy térképe volt, Egészen megdöbbentem és most már én is hangosabb lettem: De hiszen ez egészen más mértékben készült. Csehország térképének 1: 100.000-hez a léptéke Oceania térképéé pedig 1: 8.000.000-hoz. A csehországi térképhez viszonyítva Ausztráliát nyolcvanszor akkorára kell elképzelned, mint ahogy itt látod. Ferenc Ferdinánd meghökken, de néhány pillanat múlva megint elfogta a düh és a térképet ököllel verte, kijelentette: Törődik az ördög a ti ostoba térképeitekkel. Ez az atlasz k. és k. iskolai kiadás, K. k. . . érted. S egy erélyes mozdulattal lesöpört térképet és könyvet az asztról. A környezete haptákban ült és hallgatott.” (54. és 55. oldal.)

Ez a térképjelenet többet mond, mint egy tízkötetes jellemrajz, mert bemutatja nekünk Chlumecky és Kristóffy „nagy trónörökösét” mint földrajzi ignoranst, mint elképesztően tudatlant és ami mindennél rosszabb, mint taníthatatlant, akinek fogalma sincs egy világrész hozzávetőleges nagyságáról, aki nem tudja mi a térkép léptéke s mindezt még felvilágosítás után sem képes megérteni. Amikor aztán kezdi sejteni, hogy nevetségessé válhatik, csak azért is felül akar kerekedni s ezt úgy véli elérhetni, hogy visszaélve kiváltságos állásával, káromkodva, kurjongatva és szitkozódva tesz lehetlenné minden további vitakozást. A jelenet keretébe méltóan illeszkedik bele a környezet, mely haptákban ül és hallgat. Igen! Haptákban állani, vagy ülni és hallgatni, ez a magatartás illik a tisztességes alattvalóhoz és semmi más.

„Mindez — írja végül a volt toscanai nagyherceg — semmit sem bizonyít az ellen, hogy Ferenc Ferdinánd ama bizonyos golyó nélkül híven betöltötte volna hivatását. Az én szememben csak a hangja bizonyít, a szeme bizonyít, a feje bizonyít. Az arcképei hazudnak. *Ferenc Ferdinánd egy csizmadia fejét hordta a testén. Ha ezekből a halszemekből, ebből az alacsony, nyomott, lapos homlokból volt a birodalom megmentése eljövendő, akkor a birodalomnak el kellett vesznie.*” (62. oldal.)

A trónörökös külsejének ez a kedvezőtlen leírása lehet elfogultságból eredő túlzás, de helytállóságának elbírálásánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az ilykép leírt külső nem állott ellentétben a tényekkel igazolható belsővel. Ferenc Ferdinánd szemének különös kifejezése másoknak is feltűnt. Így

Bülow herceg emlékirataiban is azt állítja, hogy „szemében volt valami anyai ágú nagyatyja, „a két Szicília” utolsóelőtti királya, a hírhedt II. Ferdinánd gonosz, sőt kegyetlen kifejezéséből. Az olaszok ezt az uralkodót, mert saját városát, Messinát ágyúkkal lövette „*Re bomba*” jelzővel illették.” (Denkwürdigkeiten, I. kötet, 167. oldal.) II. Ferdinánd uralkodását Gladstone, a nagy angol államférfi, a helyszínén szerzett tapasztalatai alapján Lord Aberdenhez 1851-ben intézett levelében „*kormányrendszerré vált istentagadásnak*” nevezte. A „*Re bomba*” által rendszeresen üldözött politikai foglyok számát Gladstone ott tartózkodása idején körülbelül húszeszerre becsülte, a bánásmód pedig, mely nekik osztályrészül jutott, állandó meggyalázása volt minden vallásnak, emberi érzelemnek, civilizációnak, sőt még a legközönségesebb tisztességnek is.” (Kacziány Géza: „*Az utolsó koronás Habsburg.*” 8. és 9. oldal.) „*Bomba király*” rokonlelkű felesége, tehát az anyai ágú nagyanya, Mária Terézia osztrák főhercegnő volt, akit Zsófia főhercegnő látott el politikai tanácsokkal. Ez a Zsófia, a magyarok ádáz ellensége, legfőbb vezetője és irányítója volt annak a camarillának, mely 1848-ban a horvátokat, szerbeket és oláhokat a magyar nemzet ellen fellázította és ezáltal a magyarságot az utóbbi ellen irányuló közvetlen és jogtalan támadás elhárítására irányuló önvédelmi harcba belekényszerítette. Ez a Zsófia Ferenc Ferdinánd atyai ágú nagyanyja volt. Ez a leszármazás teszi lehetővé annak megállapítását, hogy Ferenc Ferdinánd fő jellemvonásait kitől örökölte: *a könyörtelenséget* az anyai ágú nagyszülőktől, *a magyargyűlöletet* atyai ágú nagyanyjától és a semmi eszköztől vissza nem riadó féktelen *hatalomvágyat* mind a háromtól.

Gopcevic szerint a trónörökös „olyan tulajdonságokkal bírt, hogy uralkodása alatt Ausztria a világháború nélkül is tönkrement volna.” (133. oldal.) Gopcevic, akinek Lussinicoloban nyaralója és csillagvizsgálója volt, már idézett művében elmondja, hogy abban az időben, amikor a tüdőbajban szenvedő trónörökös gyógyulás céljából Lussinban tartózkodott, alkalma nyíltott őt ott megfigyelni. „A főherceg — írja Gopcevic — legjellemzőbb tulajdonsága, mely a lussiniaknak feltűnt, beteges fukarsága volt.” (134. oldal) Ennek igazolására Gopcevic elmondja, hogy Ferenc Ferdinánd a helybeli 24 tagú zenekartól megkövetelte, hogy neki két hónapon keresztül nap-nap után zenéljen, amiért a zenészek körülbelül 7500 forint tiszteletdíjra számítottak. Kaptak ellenben egy legmagasabb elismerést és száz forintot! A város a főherceg miatt jelentékeny költségbe verte magát. Így mólót építtetett, az utakat portalanította stb. Mindez a szegény községnek 6000 forintjába került. Azt remélték tehát, hogy a főherceg, aki négyszázmilliót örökölt, ha meggyógyul, azt a községnek legalább részben meg fogja téríteni. A főherceg egészsége Lussinban helyreállott, de a lussiniak ismét csak 100 forintot kaptak. (135. oldal.)

Ez a másokkal szemben tanúsított fukarság egyik megnyilvánulási módja Ferenc Ferdinánd önzésének és megerősíti

Czernin következő állítását: „Erősen kifejtett önzése éppoly tagadhatatlan, mint jellemének ridegsége, melynél fogva töle távol állók szenvedései iránt semmi érzeke nem volt. (59. oldal.) Ezt Baerenreither is megerősíti, midőn emlékirataiban Ferenc Ferdinánd népszerűtlenségének magyarázatául előadja, hogy a trónörökösnek Salzburg környékén bérelt vadászterület volt és azt követelte, hogy a bérlemény területén lévő turista menházat onnan távolítsák el és az odavezető cserkészutakat szüntessék meg, noha mindez vadászatát nem zavarta. Emiatt azután összeveszett a környékbeli lakossággal, mert ennek a turista forgalom fenntartásához létérdeke fűződött. (232. oldal.), A féktelen és önző embernek rendszerint laza a kötelessége érzete is, mert csak azt teszi, ami jól esik és nem azt, amit kell. „Az osztrák állampolgárok kegyelmi ügyének az intézési módjánál már láttuk ennek a laza kötelességérzetnek a megnyilvánulását. Chlumecky szerint ez azért történt, mert ezt a működési kört nem kedvelte és nem tartotta elég fontosnak. Ámde a trónörökös több ügybuzgóságot hivatása olyan területén sem tanúsított, amelyet, mint például a haditengerészet, kedvelt. Gopcevic idézett művében egy szemlét, amelyet Ferenc Ferdinánd, mint a haditengerészet felügyelője, a lussini kikötőben tartott, a következőképpen ír le: „Egy szép nyári napon a déli órákban megjelent egy gőzösön a főherceg. Az összes hadihajók személyzete feszes vigyázz állásban sorakozott a hajók fedélzetén. A főherceg* a saját hajóján fogadta a parancsnokok jelentéseit, majd a fedélzeten asztalt terítettett, melyet kifeszített vitorlák a napsugár ellen védtek. A vendégek között két csinos nőszemély volt látható, kiket a főherceg hozott magával. Mindaz, ami a hajón történt, Gopcevic nyaralójából látható volt. „Elámultunk — írja Gopcevic, — hogy a főherceg és két kísérője mennyi italt fogyasztottak. Az asztal végül megtelt kiürített palackokkal. Az étkezés igaz, hogy két óráig tartott, mely idő alatt a tengerészeknek 40 fokos napsütésben, étlen szomjan és feszes vigyázz állásban kellett a hadihajók fedélzetén állani. A nagy díszebéd után Ferenc Ferdinánd csónakba szállott és a legközelebb fekvő három hadihajót meglátogatta. A szemle abból állott, hogy Ferenc Ferdinánd a fedélzeten jelentkező tisztek vállát kegyesen megveregette s nyomban távozott is.” (139. oldal.)

A teljesség kedvéért még meg kell említeni, hogy még Szekfü Gyula is kénytelen volt „Három nemzedék” című művében Ferenc Ferdinándot „sötét” egyéniségnek nevezni.” (393. oldal) Összefoglalva az idézett véleményeket és az azokban foglalt adatokat, meg kell állapítani, hogy Ferenc Ferdinánd ha uralomra jut, menten elpusztítja birodalmát, mert ennyi rossz tulajdonsággal megvert ember, miként azt működésének ismeretébenél látni fogjuk, csak rombolni tud, de alkotni soha.

*

Ferenc Ferdinánd nem érte be azzal, hogy a jövőre nézve terveket szövögessen, nem maradt pusztán az elméleti elgondo-

lásnál, hanem Céljai megvalósítása érdekében a cselekvés terére lépett. A cselekvő igazi coljait és egyéniségét, kivált a cél elérésére felhasznált eszközök és alkalmazott módszerek által, éppen ez a működés árulja el. Ez a tevékenység méltó volt a tervekhez és a tervezőhöz egyaránt, kártékony volt minden vonatkozásában és végeredményben úgy a monarchia pusztulásához, mint Magyarország megcsonkításához vezetett.

Ferenc Ferdinánd kamarillájának a tagjai, hogy gazdájuk történeti felelősségét elhomályosítsák, háború utáni emlékirataikban azt hangoztatják, hogy a volt trónörökös, ha terveit megvalósíthatja, megmentette volna a Habsburgok birodalmát és hogy ez csak azért nem sikerült, mert az uralkodó nem tűrte, hogy az államügyek intézésébe beavatkozzék. „Ha — írja Ghlumecky — a sarajevói halálos lövések el nem dördülnek, akkor a sors a főhercegnek alkalmat nyújtott volna, hogy terveit jőkor megvalósítsa s ezáltal megmentse Ausztriáját. . . Hosszan tartó nehéz küzdelmekre volt szükség, amíg a trónörökös egyáltalán rálephetett a kormányrúdhoz vezető első lépcsőkre...” (150. és 33. oldal.)

Ezzel szemben a történelmi igazság, hogy Ferenc Ferdinánd kivéve a fegyveres erőszakot, az államcsínyt és úgy Magyarországot, mint Ausztria alkotmányának gyökeres felforgatását, úgyszólván mindent megengedett magának. Ami pedig a csodatevőnek magasztalt tervek megvalósítását illeti, meg kell állapítani, hogy ezeknek a terveknek a megvalósítására minden előkészület megtörtént, sőt azok egynémelyekénél a véghezvitel is megkezdődött, de meg kell állapítani azt is, hogy már ezek az előkészületi cselekmények és kísérletek is elegendők voltak, hogy febátorítsák és csatasorba állítsák a monarchia összes felforgató elemeit.

Az pedig egyszerűen valótlan, hogy Ferenc Ferdinándnak*, nem volt kellő befolyása és hatásköre. Ez sajnos a kívánatosnál sokkal nagyobb volt, különösen a vezető állások betöltésénél és kivált Ausztriában. Mint a hadsereg főfelügyelője döntő befolyást gyakorolt az összes katonai kinevezésekre s ezzel a befolyással oly módon élt vissza, hogy a magyarságot a hadvezetésből és a magasabb katonai állásokból teljesen kirekesztette. Ő buktatta meg Pitreich és Schönaich közös hadügyminisztereket, mert úgy találta, hogy túlságosan engedékenyek a magyarokkal szemben. A trónörökös juttatta Schönaich helyébe bizalmi emberét Auffenberg Mórt, majd ennek távozása után ő eszközölte ki Krobotin hadügyminiszteri kinevezését. Hötzendorfi Conrad báró kinevezése a vezérkar főnökévé szintén Ferenc Ferdinánd kívánságára történt. Az ő műve volt Beck Vladimir osztrák miniszterelnök megbuktatása; Aerenthal és Berchtoldnak közös külügyminiszterré és a magyarfaló Czernin Ottokár grófnak bukaresti követté történt kinevezése is az Ő befolyására vezethető vissza.

Ferenc Ferdinándnak azonban mindez nem volt elég; féktelen hatalomvágya által hajtva bele akart szólni a kormányzat minden ágába és irányító befolyást akart gyakorolni az állami élet minden terén. Itt azután a trónörökös szembe került az

uralkodóval, akinek az volt az álláspontja, hogy mindenki maradjon a számára kijelölt működési területén s így tehát a trónörökös se lépje túl a hadseregfelügyelői hatáskörét. E miatt az öreg császár és az általa éppenséggel nem kedvelt unokaöccse között állandó volt a súrlódás. Czernin szerint „a császár álláspontjával, hogy amíg ő uralkodik, a kormányzati ügyekbe senki ne beszéljen bele, mereven szemben állott a trónörökös álláspontja, hogy a most elkövetett hibákért neki kell majd egykoron bünhődnie.” (55. oldal.) Ezt Mikes is megerősíti azzal, hogy a fenti kijelentések Ferenc József és unokaöccse között történt, szóváltás alkalmával csakugyan elhangzottak. (Mikes 71., 72. o.) Az kétségtelen, hogy Ferenc Ferdinánd nem alkalmazkodott császári nagybátyja fenti álláspontjához; iparkodott azt, ahol csak lehetett, kijátszani, de nem nyíltan, hanem titokban, az öreg császár háta mögött. Ehhez segítőtársakra volt szükség és Ferenc Ferdinánd nem késett ilyenek után nézni. *Így keletkezett a trónörökös katonai kabinetirodájának a leple alatt az a kamarilla, mely a háborút közvetlenül megelőző időben voltaképpen földalatti mellékkormányja volt a monarchiának.*

\ Ennek a kamarillának szervezetéről, személyi összetételéről és működéséről részletes s kimerítő ismertetés eddigelé nem jelent meg, mert Ferenc Ferdinánd irattára még ma is hozzáférhetetlen s a *legtöbb* kamarillatag ma már saját jól felfogott érdekében óvakodik azzal eldicsekedni, hogy ennek a társaságnak a tagja volt. Pedig ennek napfényre hozatala hálás feladata lenne az oknyomozó történetírásnak. Ámde a rendelkezésre álló adatok alapján is megállapítható ennek a kamarillának a létezése, működésének az iránya és nagyjában személyi összetétele is. Ennek a kamarillának a létezését még a trónörökös hívei is elismerik. „A trónörökös — írja Czernin — a legkülönbözőbb kormányzati ágak szakembereivel állott összeköttetésben, kiváló katonai egyének, valamint hozzá közelálló politikusok előtt kifejtette jövőbeli tervei alap gondolatait és ezek megvalósítására javaslatokat terjesztetett maga elé, ..” (64. oldal.)

„A trónörökösnek — írja Chlumecky — végül mégis csak sikerült olyan férfiak körét maga mellé sorakoztatni, akik a feladatot vállalták, hogy érte és messzemenő terveiért az úttörő munkát elvégezzék. A szálak a „Rennwegen”, katonai irodájában futottak össze ... A „szárnysegéd” a katonai iroda főnökévé lépett elő (1909) és ez Brosch ügyes vezetése alatt hatalmas szervvé alakult át, mely magasrendű politikai tevékenységet irányított és mint ilyen hatalmas politikai központtá vált.” (48. o.)” Kristóffy szerint a „nagy trónörökös” „amint a bajt és annak okait megismerte, nyomban munkához látott. Államférfiakból, politikusokból, publicistákból egész tábort szervezett maga köré, akikkel a monarchia restaurációját *előkészítette.*”

Ennek az „előkészítésnek” a módszereiről és eszközeiről némi képet nyújt Chlumeckynek a katonai iroda működéséről szóló következő ismertetése: „Ott — írja Chlumecky — anélkül, hogy az illetők még csak sejtették volna, Ausztria-Magyarország

politikusait cselekvésükben, beszédjeikben és nyilatkozataikban, nyilvántartották. Ilymódon a főherceg az államférfiak és politikusok politikai elhelyezkedése, megbízhatósága, iránya, vagy iránytalansága tekintetében mindig tájékoztatva volt. Ott a miniszterek képességét és jellemét nagyító üveg alatt vizsgálták. Ismerték ott a vezető egyéniségek gyöngéit s erejét és ha a Belvedere és Schönbrunn között véleményeltérések merültek fel, a Belvedereben többnyire bőven voltak ellátva anyaggal. Ez a központi szerv néha kénytelen volt, ha mindjárt nem hivatalosan is, a császár közegeivel, néha *magával a császárral szemben is*, ellenzékbe lépni. A katonai iroda főnöke részéről ilyen helyzetben a legnagyobb ügyességre volt szükség, hogy a trónörökös szándékát megvalósítsa anélkül, hogy a katonai előírásokat nyilvánvalóan áttörjék, vagy a trón várományosát Schönbrunn, vagy a nyilvánossággal szemben fonák helyzetbe hozzák.”

Eszerint tehát a trónörökös tudtával és parancsára a katonai irodából, politikai hivatal lett és mivel ezt a katonai szabályok tiltják, az iroda működése titkos és tiltott működés volt.

Titkos az államférfiak és politikusok nyilvántartása is. Ez főleg a beérkező feljelentések alapján történt. *Kanner* „*Kaiserliche Katastrophen Politik*” című művében megírja, hogy „számos feljelentés özönlött ebbe az irodába.” (114. oldal.) Szóval egy valóságos cabinet noir ez az iroda, ahol a trónörökösnek nem tetszők bekerülnek a fekete könyvbe. Az iroda vezetői Brosch alezredes, majd később Bardolff ezredes császári katonatisztek tudják, hogy az a tevékenységük a katonai szabályokba ütköző, tiltott cselekmény. De ez őket nem zavarja és még attól sem riadnak vissza, hogy a császár és miniszterei ellen fondorkodjanak. Csak arra ügyelnek, de erre aztán nagyon, hogy cselszövényeik; nyilvánosságra ne kerüljenek. Ha figyelembe vesszük, hogy mindez a trónörökös parancsára történt, megkapjuk méreteit a jogsértő szándéknak, amellyel Ferenc Ferdinánd céljai felé tört, mert ne feledjük, hogy ez a trónörökös mint a hadsereg főfelügyelője, az uralkodónak, mint legfelsőbb hadúrnak hűséggel és feltétlen engedelmességgel tartozott. Mily féktelen hatalomvágy tölthette el ezt az embert, aki a feltétlen önkényuralom elveit⁴ vallotta és aki maga számára mindenkitől engedelmességet követelt és mégis maga járt elől rossz példával az engedetlenség és a tekintélyrombolás terén.

Ilyen szilaj akaraterővel az öreg uralkodó a világháborút megelőző években már nem tudott kellő ellentállást kifejteni. Az „öreg császár” nyugalom után vágyott és a békesség kedvéért gyakran szemet hunyt unokaöccse hatásköri túlkapásaival szemben. Ferenc Ferdinánd nem is késett ezzel visszaélni. Katonai irodája egyre vakmerőbb lett és réme volt, kivált Ausztriában, a különféle minisztériumoknak. Valóságos mellékkormány lett belőle. Az ilykép előállott helyzetet *Körber Ernő* osztrák miniszterelnök következő kifakadása jellemzi: „Most már nemcsak három parlamentünk, hanem két császárunk is van” *Kanner* szerint: „A császár és a trónörökös párhuzamos uralkodása, a

trónörökös és klikkjének minden államügybe való beavatkozása zavarólag hatott és idővel elviselhetetlenné vált. Számos állami tisztviselő gyakran már nem is tudta, hogy voltaképpen kinek engedelmessédjék, az öreg, vagy a fiatal úrnak-e? (192. oldal.)

Ferenc Ferdinánd kamarillája igen vegyes összetételű és eltérő világnézetű emberekből állott, de volt annak egy pár közös jellemvonása is. Itt mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy sem a magyar, sem az osztrák közjog szerint a trónörökös semmiféle kormányzati hatalom nem illette meg s így minden beavatkozása a két állam ügyeibe alkotmányellenes volt. Mivel pedig a trónörökös tábort éppen az államügyekbe való beavatkozás céljából szervezte, kamarillájának egyik jellemvonása » jogtalan és törvénytelen működés volt. A kamarilla tagjainak másik közös jellemvonása a magyarellenesség volt. Erről a társaságról még Kristóffy is kénytelen beismerni, hogy „Mint magyar embernek, a különböző tárgyalások folyamán sok keserű pilulát kellett ezen környezetben lenyelni. (44. oldal.) Micsoda vad magyargyűlölet tombolhatott ebben a „szervezett táborban”, ha azt még egy Kristóffy is megsokalta!

Ebben a szervezett táborban cseh oligarchák, mint Lobkovitz Schwarzenberg herceg, Czernin, Clam-Martinitz, Polzer-Hoditz gróf, Chlumecky báró volt, játszották a prim hegedűt. Ezeknek a monarchiában játszott végzetes szerepéről az alábbi lesújtó bírálat olvasható Szeffü Gyula „Három nemzedék” című művében. Megjegyzendő, hogy Szeffü nem vádolható azzal, hogy a magyarok javára elfogult lenne, sőt, miként a „Három nemzedék” tartalma igazolja, igen szigorú és nem egyszer igazságtalan bíráló az összeomlás előtti három magyar nemzedéknek, de éppen ezért és mivel idevágó előadása az eddig közölt adatokkal összhangban áll, tanúvallomása Ferenc Ferdinánd és kamarillája ellen teljesen hitelt érdemlő. Szeffü azzal a történelmi visszapillantással kezdi, hogy „ . . . a cseh nemzet, miután a fehérhegyi csatában leveretett, lemondott függetlenségéről, kibékült az elnyomóval, hogy maga is résztvegyen, mint új és brutális elnyomó az osztrák birodalom igazgatásában, népek és nemzetek politikai és adminisztratív leláncolásában. Az osztrák birodalom, melyet ettől kezdve cseh főurak és cseh bürokrata kormányoztak Bécs hivatalaiból, nem késett megjutalmazni a kezessé vált husziták hűségét: Csehországból gazdáig ipari centrumot alkotni, épüget hozzátartozott a habsburgi és osztrák kormányelvekhez, mint Magyarországnak gyarmati függése és a magyar ipar fellendülésének céltudatos megakadályozása.” (277. oldal.) A cseh oligarchákról mondja el Szeffü, hogy ez az érdekszövetség „ . . . már I. Lipót kora óta szinte állandólag valóságos ura és kormányzója a monarchiának. Ez osztrák tagjai cseh, vagy Csehországba elszármazott és ott elszlávosodott német főúri családokból erednek, melyek évszázadokon egybeházasodva hatalmas érdekszövetséget alkotnak. Befolyásukat a Habsburg uralkodókra annak köszönhetik, hogy a monarchia keretében fellépő centrifugális nemzeti mozgalmakkal szemben következetesen ellenséges állást foglalnak el. Így lesznek

ők Ausztria állami létének, az összbirodalomnak a megszemélyesítői, minek lejében az udvari és állami főhivatalok az ő kizárólagos birtokukba mennek át s az uralkodó a külvilágtól elzárva, az ő szuggesztív akaratuk végrehajtójává alacsonyul. A Habsburgok gyengébbjei alig voltak egyebek, mint eszközei és bábjai hatalmas klikkek, a Schwarzenbergék, Windischgräetzek, Kollowratok, Chotekék, Kinskyék stb. szinte *kamarillaszerű* egyesüléseinek.”¹

„ . . . A cseh feudálisok befolyása Ferenc József kormánya alatt csak uralkodása elején és utolsó éveiben, aggkori gyengeségében érvényesült. E rendkívül csekély politikai belátással bíró, *fanatikusan korlátolt egyének* . . . ellenségei voltak mind a dualizmusnak, mind a magyaroktól inaugurált külpolitikának. Hármasszövetség, dualizmus, magyar és német suprematia ellen ők kutatták fel a monarchiában található szövetségeseket és ők egyesítették az elszigetelt, egymás közt marakodó csoportokat szilárd magyar- és németellenes tömeggé. A bécsi keresztény-szocialisták vezére Lueger, a cseh feudálisok hatása alatt rendez magyarelles tüntetéseket, és követeli... a dualizmus helyébe az összmonarchiát. Ugyancsak Lueger az, aki a magyarság monarchia fenntartó erejének félreismerésével csehekkel és románokkal kacérkodik és Bukarestben magyarelles szövetséget kötve, útját Galicián át veszi, hogy a gyűlölt magyarok országába ne kelljen a lábát betennie. Az osztrák keresztényszocialisták e vezéres tévedései azonban csak egyes szemek a hálónak, melyet a cseh feudálisok szőttek a dualizmus ellen. Magyar-német dualizmus helyébe szláv népek foederációján nyugvó összmonarchiát akartak állítani, azért támogatják a cseheket a németek ellen, azért növesztik külön nemzetté a szlovént, egy haldoklásnak indult dialektusból, azért biztatják a horvátok és románok magyarelles törekvéseit. . . . *Ezen Magyarország ellen szervezett hadjáratban ott vannak klerikális főurak és államhivatalnokok mellett zsidó egyetemi tanárok, szocialista agitátorok és a magyarországi nemzetiségeknek Bécsben élő képviselői.* Míg a tudósok — Tezner és Túrba — fáradtságos munkával iparkodnak kimutatni, hogy az összmonarchia az egyedül törvényes, jogos és szép formája a Habsburgok alatt élő népek államiságának, addig a román Popovics és a bécsi szocialista Renner különböző kiinduló pontról megható egyértelműséggel hirdetik a jelenre nézve: *censeo Hungariam esse delendam* ... Ez új irány az udvari és magán aspirációk homályából egyszerre napvilágra kerül és aktuálissá lesz, midőn élére lép az új trónörökösnek tragikus sorsú, sötét egyénisége. *A propaganda szálai az ő főudvar mesteri hivatalában futnak össze, az új lépéseket ő mérlegeli és határozza el, ő szabja meg a tempót és ő keresi össze az embereket hadseregben és a polgári élet legkülönbözőbb terein, hogy megbízható eszközei már ott legyenek a legfontosabb helyeken, midőn a dualizmus megdöntésének órája elérkezik.*” (390—394. oldal.)

Ferenc Ferdinánd kamarillájához, mint a cseh feudálisok

tartozott. Ez a párt, kivált annak vezére, Lueger Károly, három irányban szolgálta Ferenc Ferdinánd politikáját, elárulva ilyen módon azokat az osztrák-német választókat, akik ezt a pártot pajzsra emelték. Ez a párt, akárcsak az osztrák szociáldemokraták, nem állott sem faji, sem nemzeti alapon és így a párt által vezetett, helyesebben félvezetett németajkú tömegek nemzeti érzésének és faji öntudatának gyengítésével lehetetlenné tette az osztrák-németek sikeres védekezését a szláv hatalmi törekvésekkel szemben. Ezenfelül a trónörökös szlávirányú politikájának eltakarása érdekében átmázolták azt fekete-sárgára s így a félvezetett választók nem is sejtették, hogy szavazataikkal valójában a németiség ellenségeit támogatják. Ugyancsak árulás volt annak a feladatnak az elvállalása, hogy Ausztria németajkú lakosait a magyarok ellen uszítsák, mert a szláv áradattal szemben az osztrák németeknek a monarchiában egyetlen megbízható támasza a magyarság volt és csak utóbbinak segítségével tarthatták meg az osztrák-németek a monarchiában elfoglalt állásukat. De a legnagyobb árulást a keresztényszocialisták vezetői az osztrák-németek érdekei ellen azáltal követték el, hogy a cseh feudálisok és a trónörökös vezérlete alatt álló háborús csoportoknak ugratására a világháborút közvetlenül megelőző években háborúra uszították Ausztria németajkú lakosságát. Az a háborús izgatás, melyet a keresztényszocialisták éveken át, de különösen Bosznia bekebelezése (1906), a Balkán háború (1912) és a világháborút megelőző hetekben, népgyűléseken, a bécsi városházán és „Reichspost”⁴ című lapjukban elkövettek, mindig szégyelni való példája fog maradni a rosszhiszemű és lelkiismeretlen népbolondításnak, mert az osztrák németek jól felfogott érdeke a háborúnak minden áron való elkerülését írta elő. A háborúból az osztrák németekre csak kár származhatott, mert a háború annak elvesztése esetén a monarchia felbomlásával kellett hogy járjon; győzelem esetén pedig szláv lakossággal bíró területek megszerzése folytán szükségszerűen maga után vont a németek, mint a magyarok politikai súlyának a gyengülését. Az osztrák keresztényszocialisták háborús magatartásának indokait Lamasch osztrák egyetemi tanárnak és későbbi miniszterelnöknek Ferenc Ferdinándhoz ennek felhívására az albán kérdésben intézett szakvéleményében foglalt következő kitétel tárja fel: „A keresztényszocialisták, nem tárgyi okok alapján, hanem csak azért háborús pártiak, mert azt hiszik, hogy ezáltal császári fenségednek szívességet tesznek.” Ez a szakvélemény 1912. november 25-én kelt és mivel a keresztényszocialisták háborús uszításukat ezentúl is folytatták, ebből következik, hogy a császári fenség őket továbbra is meghagyta abban a hitben, hogy háborús magatartásukkal neki szívességet tesznek. „A párt és a trónörökös közötti meghitt kapcsolatot és azt, hogy ennek a pártnak működését Ferenc Ferdinánd irányította, utóbbinak Broshhoz intézett s 1908 február 21-én kelt levelében olvasható következő kitételek is igazolják: „Minden esetre rendkívül fontos, hogy a keresztényszocialisták ne lankadjanak és iparkodja-

nak mindent megakadályozni, ami az általános szavazati jognak bevezetése előtt Magyarországon történik ... A magyar törekvésekkel szemben tanúsított ellenállásukban okvetlenül meg kell őket erősíteni.”

Ferenc Ferdinánd tervei megvalósítása érdekében a nemzetségeknek a magyarok elleni kijátszásának hagyományos módszereit is igénybe vette, még pedig elődeinél sokkal fokozottabb mértékben. Ennélfogva kamarillájából nem hiányozhattak a nemzetiségi izgatók sem. Kristóffy szerint a trónörökös különös súlyt helyezett arra, hogy a monarchia valamennyi nemzete (a szerző művében a nemzetségeket, a nemzetiségi törvény rendelkezései ellenére ismételten nemzeteknek hívja) népfaja és érdekcsoportja képviselve legyen hívei között. Ezeket egymással összehozta, hogy a divergáló kérdések tisztázására alkalmat nyújtson. (9. és 10. oldal.) *„És midőn Ferenc Ferdinánd akcióba lép, a magyarországi nemzetségek valósággal biztató reménységgel néznek a jövő elé.”* (79. oldal) Kristóffy a nemzetiségi vezetők közül Vajda Sándort és Hodzsa Milánt névszerint nevezi meg, mint olyanokat, akikkel a trónörökös állandó összeköttetést tartott fenn. Mikes Imre már idézett műve szerint az erdélyi románok részéről még Popovici Aurél, Maniu Gyula és Miron Christea román patriárka, akkoriban még karánsebesi püspök, tartoztak ide. Hogy a kamarillához tartozó nemzetiségi vezetők száma tekintélyes volt, azt *Glaise Hortenai* vezérkari ezredes és a német osztrák állami levéltár igazgatója, „jelenleg osztrák belügyminiszter *„Die Katastrophe”* című művében foglalt következő megállapítása is igazolja: „Elég arra emlékezni, hogy a nemzetiségi vezetők közül mily sokan, akik az összeomlás után az új államokban magasra emelkedtek, annak idején a Belvederében a *trónörökös bécsi palotájában* ki-be jártak.”

A Belvederébe járogató nemzetiségi izgatók közül külön meg kell emlékezni *Popovici C. Aurélról*. Ez a hirhedt erdélyi román izgató 1906-ban *„Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich”* című könyvében a foederalizmus megvalósítása érdekében Magyarországot 6, Ausztriát pedig 9 nemzetiségi tartományra osztja fel és számolva a trónörökös önkényuralmi hajlamaival, a ravasz oláh valamennyi tartományt a közoktatás, földművelés, ipar és kereskedelem ügyek kivételével egy Bécsben székelő és a császárnak alárendelt központi kormány uralmának szolgáltatja ki. „Ez a könyv — írja *Sosnosky Tivadar „Erzherzog Franz Ferdinand”* című könyvében — olyan férfúra, mint Ferenc Ferdinánd, úgy hatott, mint valami kinyilatkoztatás . . .” És „Nagy-Ausztria” a trónörökös politikáját kifejező jelszóvá vált.” Ámde Sosnosky szerint a trónörökös öröme nem volt teljes, mert bár Popovici terve „a fölötté szerencsés egybeolvasztását jelentette a régi központosított összállamnak a nemzetiségi önkormányzat újkori eszméjével”, csakhamar kiderült, hogy ez a terv az osztrák örökös tartományokban is *„heves ellenzésre talált volna”*. (71 és 74. oldal) Azzal, hogy a magyarság mit szolt volna ehhez, Ferenc Ferdinánd nem törődött.

Popovici Aurél Könyve a magyar állam alkotmánya, a magyar államot képező országok között fennálló államközösség és a magyar állam és az osztrák-magyar monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat erőszakos megváltoztatására irányuló és nyomtatvány útján elkövetett felhívás volt. Popovicinek még sem történt bántódása, mert állandóan Bécsben tartózkodott és ott a „*panzers Armeezeitung*” című magyarfaló újságnak volt a főszerkesztője. „Ez volt az a katonai szaklap — írja *Pálfy Károly* ny. tábori főesperes „*A világháború*” című jeles művében — amelytől a magyar kormány nemzetünknek állandó, ízléstelen, mondhatnám ordenáre gyalázása miatt a postai szállítás kedvezményét megvonta és amelynek az a bizonyos oláh-szerb Popovicsiu volt a főszerkesztője, aki a világháború kitorésekor külföldre menekült, mert kiderült róla, hogy *Bécsben entente-zoldban végezte irodalmi kútmérgezését.*” (177. oldal.) És ez a hazáruló kalandor volt Ferenc Ferdinánd egyik közjogi tanácsadója! A kamarillának fentemlített három főcsoportján kívül segédcsapatai is voltak. A legellentétebb világnézetű elemek tartóztak ide s ezért a Belvedereben gondoskodtak róla, hogy egyik csoport ne tudjon a másikról. A magyarországi segédcsapatokat Kristóffy József szervezte és ezzel már idézett művében még el is dicsekszik. „Ma már bevallom — írja Kristóffy, — hogy szövetkeztem a szocialistákon kívül más pártokkal is, melyek az általános választójog programját magukévá tették. Többek között szövetkeztem az akkori keresztény szociális párttal is, de ezt a szociáldemokraták miatt titkolnom kellett. Szövetkeztem továbbá a kisgazda párttal. Szövetkeztem az alföldi parasztpárttal, melytől később mandátumot fogadtam el. Szövetkeztem végül a nemzeti-ségekkel is, akik utolsó percig kitartottak mellettem. A radikális csoportról nem is szólok, mert ezekkel nincs mit dicsekednem. Téves tehát az a beállítás, mintha csak a szocialistákkal szövetkeztem volna.”

Itt mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy Kristóffy, mint darabont belügyminiszter a magyar nemzeti küzdelem letérése céljából már 1905-ben úgy a szocialistákkal, mint a Jászi-féle szabadkőműves társasággal szövetségben állott, amikor a kisgazda párt még egyáltalán nem is létezett. Jellemző az is, hogy a szociáldemokraták előtt szégyelte a keresztényszociálisokkal való barátságát. Kérdés, hogy ezzel melyik pártot akarta félrevezetni Valószínűleg mind a kettőt. De legjellemzőbb az, hogy mindez Ferenc Ferdinánd előzetes hozzájárulásával történhetett s így a trónörökös Kristóffyval együtt, már a barátom barátja az én barátom elve alapján is, mint a nemzetközi szocialisták, a Kunfi és Jászi-féle radikálisok, a Galilei Kör és a Martinovich Páholy emberei, szóval forradalmárok, felforgatók és szabadkőművesek politikai szövetségese áll előttünk.

Jásziékkal Kristóffy 1908-ban összeveszett. Jellemző az összekülönbözés oka. Ezt Kristóffy a következőképen adja elő: „A monarchia és a dynastia érdekeit láttam abban is, hogy a magyar választójog felülről csinálódjék meg . . . Ezen a ponton

vált el utam attól a választójogi tábortól, melyet pedig magam szerveztem. A főbűnös itt azon intranszigenz kis radikális csoport, melyet Jászi Oszkár és néhány társa vezetett. Bevallom, hogy ezt a társaságot a választójogi reform érdekében eleinte támogattam. Később beláttam, hogy politikailag éretlen, teljesen megbízhatatlan és csak féktelen nagyravágásukat szolgáló, begyulladt fejű emberekkel van dolgom, de már késő volt. Azt a vezető axiómát, hogy a választójogot a királlyal kell megcsinálni, cserben hagyták. Ehelyett a függetlenségi párt radikális szárnyával szövetkeztek.”

Szóval amíg Jászi és társai évek hosszú során át a Ferenc Ferdinánd-féle császári politikát szolgálják, addig az egy derék „intranszigenz” csoport, amelynek a támogatása helyes és indokolt; mihelyt azonban cserben hagyják a vezető axiómát, hogy t. i. császári választójogot kell csinálni és mihelyt szövetkeznek a függetlenségi párttal, akkor az intranszigenz csoport rögtön megbízhatatlan, politikailag éretlen és begyulladt fejű emberek társasága. Valóban az is volt, már akkor is, amikor Kristóffy ezt a választójogi tábort megszervezte és támogatta. Ámde a camarilla, kivált a magyarság elleni aknamunkájában, nem válogatott az eszközökben.

A cinkostársi viszony a szabadkőművesekkel nem volt akadálya annak, hogy a camarilla Ausztiában egyes magas állású katolikus egyházi férfiakat ne használjon fel céljai érdekében. E tekintetben éppen Kristóffy József már idézett munkájában olvasható beismerések nagyon tanulságosak. Kristóffy József a világháború alatt számos levéllel és memorandummal alkalmatlankodott IV. Károly császárnak és királynak. Az egyik felségfolyamodványban felhívja az uralkodót, hogy ígéretéhez híven hajtsa végre Ferenc Ferdinándnak a folyamodványhoz csatolt emlékiratban foglalt terveit. A tervek magyarellenesek s ajánlott megvalósítási módjuk a magyar alkotmányba és a törvényekbe ütközők voltak. „Ezen felségfolyamodványt — írja Kristóffy — a memorandummal együtt dr. Piffel József bécsi bíboros hercegérsekhez vittem. Ő erminenciája már régebben kitüntetett jóakaratával s nem egyszer bizalmas politikai beszélgetéseket folytatott velem. Ő maga az igazi áldott jó ember típusa. Mint Ausztria főpapja, egyháza mellett sokat törődött a monarchia dolgaival s jól ismerte azt a korhadási procesust, mely a Habsburg monarchiát a felbomlás felé vitte. Szívesen vállalkozott arra, hogy a felségfolyamodványt a memorandummal együtt a királynak személyesen átadja. Később értesített, hogy ez meg is történt, a király neki megígérte, hogy előterjesztésemet figyelemmel fogja olvasni.” (40. oldal.)

Midőn a világháború folyamán a magyar nemzeti hadseregbe vonatkozó magyar követelés felvetődött, Kristóffy 1918 január elején ismét Piffel bíboroshoz fordult és levélben többi közt a következő érveléssel iparkodik Piffelt rávenni, hogy a hadseregbe vonatkozó magyar nemzeti követelések elgáncsolása végett az uralkodónál járjon el: „A választójogi miniszter által előterjesz-

tett választójogi reform a szabadkőműveseknek és a radikális függetlenségeknek fog a magyar parlamentben többséget szerezni. Ha már most ez a szabadkőműves és radikális függetlenségi többségből álló parlament Magyarországon a hadsereget is kezébe kapja, ez esetben a personalunio megvalósítását több mint bizonyosnak lehet tekinteni.” (64. oldal.) Ugyanekkor hasonló céllal Kristóffy Andlau Mária Károly grófnak, a Jézus társaság ausztriai provinciálisának is ír. „P. Andlout — írja Kristóffy — a Belvedere környékén tanultam megismerni. P. Andlau a királyné anyjának, a pármái hercegnőnek volt a gyóntatója, (Ferenc Ferdinándnak is) s felhatalmozott, hogy nagy baj esetén egyenesen neki írassak. P. Andlau is azok közé tartozott, kik sokáig gyászolták a trónörököst, kitől a monarchia és az egyház felvirágzását várták.” (59. oldal.) Ebben a levélben elmondja Kristóffy, hogy belügyminiszter korában sikerült neki az általános szavazati jog felvetésével a nemzeti küzdelmet letörni és hogy „*ettől fogva az általános választójog ügye Magyarországon udvari politika volt*”. A készülő választójogi törvény különösen a kerületek új beosztása miatt nem tetszik Kristóffynak, mert ezáltal a többség függetlenségi párti lesz. „A helyzetet — írja Kristóffy — még jobban súlyosbítja az, hogy mint *concessio*, állítólag a külön magyar hadsereg felállítása megígértetett... A külön magyar hadsereg egy függetlenségi parlament kezében, a lengyel personal unió hatása alatt, elmaradhatatlanul a magyar personal unióra, vagyis végeredményben. Magyarországnak Auszriától való teljes elszakadására fog vezetni. . . Ezenkívül fennáll még egy nagy baj. A magyar parlamenti reform megoldása körül a radikális függetlenségi párt mellett még az úgynevezett „választójogi blokk”-nak van döntő befolyása.” (61. oldal.) Ezután következik a levélben egy csomó javaslat, hogy miként lehetne különböző eszközökkel, így népszavazással, tehát államcsínnel a „junker parlament” felrététele mellett az udvari politikának megfelelő választójogot nyélbeütni. A levél azzal végződik, hogy „. . . időszerűnek látszik a szabadkőműves páholyok befolyásának gátat vetni. . . hogy a trón és az egyház elleni vakondok munkája veszélytelenné tétessék . . . mely után vagyok és maradok főtisztelendő gróf úrnak Krisztusban igaz testvére Kristóffy József.” (59—64. oldal.) A bécsi hercegérsekhez intézett levelét pedig a következő kitételrel fejezi be: „Vagyok eminenciádnak mély tisztelettel Krisztusban engedelmes fia.” (66. oldal.)

Ez a két levél összevetve Kristóffy idézett beismeréseivel sokatmondó bizonyítéka a camarilla módszereinek és elárulja a méreteit annak a képmutatásnak és lelkiismeretlenségnek, mellyel a befolyásos, de hiszékeny egyházi férfiakra is kivetették a hálójukat, hogy őket céljaik számára megnyerjék. A „választójogi blokk” Kristóffy szerint „tisztára szabadkőművesekből áll”, de azt már elhallgatja, hogy *az általa megszervezett választójogi tábor szintén csupa szabadkőművesből állott* és elhallgatja azt is, hogy „*a trón és az egyház ellenségeivel*” épen ő és rajta keresztül a camarilla éveken át állott titkos politikai szövetségben. Kris-

tóffy tehát nem volt sem „testvére” sem „engedelmes fia” a címzetteknek, hanem cimborája a Jászi-féle felforgatóknak, akik a magyar nemzeti állam aláaknázása céljából folytatták „a vakond munkáját”.

Mindez azt igazolja, hogy a fentemlített magas állású egyházi férfiaknak, akárcsak a magyarországi rendbontó elemeknek a Belvedereben az eszköz szerepét szánták. Ily eszköz voltak a Szekfü idézett művében említett egyetemi tanárok (392. oldal.). Ezeknek az volt a feladatuk, hogy a camarilla törekvéseit: trialismus, foederalismus, magyarellenesség stb. tudományos mezbe öltöztessék. Ezeknek egyik jellegzetes díszpéldánya a, zsidó Redlich József egyetemi tanár és osztrák képviselő volt. Vele már csak azért is foglalkozni kell, mert IV. Károly császár 1918-ban őt pénzügyminiszterre nevezte ki. Chlumecky camarillatag Redlichről azt írja, hogy a délszláv kérdéssel foglalkozók közül „a legjelentékenyebbeknek, a leghelyesebben ítélőknek és a valóban államférfiül gondolkodóknak egyike Redlich képviselő volt.” (191. oldal.) Ennek a fellengző dicséretnek egyik indoka ugyancsak Chlumecky könyvében olvasható, ahol ez közli a morva tartomány gyűlésén 1907-ben tartott beszédjét és ebben a szerb és román viszony megromlását a monarchia külkereskedelmi politikájának tulajdonította. Ekkor hangzott el Redlich' következő közbeszólása: „Mindenesetre Magyarország hibájából” (200. oldal). Egyébként Redlich tanár értékéről a vélemények nagyon megoszlanak. Így például Kanner Henrik már idézett művében elmondja, hogy Redlich a bécsi Ballplatz megbízásából 1914 július havában két cikket írt a „The Economist” című angol hetilapba. „Redlich József tanár — írja Kanner — már Aehrenthal óta uszályhordozója a háborús kardcsörtetőknek, arról igyekezett kettős cikkében Európát meggyőzni, hogy Bécsben egészen általános az a vélemény, hogy Ausztria-Magyarország a nyugati művelődés megóvása végett a nagyzás! hóhortban szenvedő Szerbia ellen hadat kell, hogy viseljen . . . „Meddig fogja még, — kiáltott fel Cicero módjára Redlich tanár, — a szomszédságnak azt az értelmezését tűrni, mely a Karageorgevitsek felszínre kerülésével Szerbiában uralkodik?” És egészen Berchtold és társai szellemében, így felelt: „Itt egy kérdésben nincs véleményeltérés: A szerb imperializmusnak véget kell vetni minden áron, háború árán is . . . ismételten alkalom nyílott volna az egész szerb horvát nemzetnek a Habsburgok jogara alatt leendő egyesülésére, ha a magyarok a monarchia szerkezetének ebből a célból szükséges megváltoztatását meg nem akadályozzák . . .” Ezek előrebocsátása után Kanner elmondja, hogy Lamasch és Redlich tanárok 1918 október 19-én levelet intéztek Lansing amerikai államtitkárhoz s ebben Lamasch tanár a vele együtt alulírott Redlich tanárt mint olyan férfit mutatja be, aki „velem együtt mindjárt kezdettől fogva az uralkodó háborús mámorban nem vett részt s ezért nem egy kemény szót kellett elszenvetnie.” Elmondja Kanner azt is, hogy Redlich a háború elején a háborús sajtóhadiszállásra vonult, ahol mint haditudósító talán kemény

szavakat kellett elszenvednie azonban semmiesetre az előírással háborús meggyőződés hiánya miatt. A szóban forgó levélben a két tanár „a militarismus kárhuzatos hatalmáról” szónokol és „semmit sem kíván melegebben, minthogy az egész világot minden időre a háború csapásától megszabadítsa. „No hát Redlich tanárnak — írja Kanner — az „Economist” című cikkében, mindenesetre melegebb kívánsága volt: a Szerbia elleni vidám, háború kívánsága, ő akkor a világot nem a háború csapásától, hanem ellenkezőleg a Ballplatzot ennek a csapásnak a segítségével a „szerb imperializmustól” akarta megszabadítani. Később Redlich tanár laudabiliter áttért a pacifizmusra; Károly császár alatt, mivel máról holnapra, az eddigiekkel teljes ellentétben a pacifizmus udvar és miniszterképes lett. Akkor sokan híven követve a felülről jövő példát pacifisták lettek, és a „sokakhoz” természetesen Redlich tanár is tartozott.” (315—318. oldal.)

Ennek a camarillának a működése, már vegyes összetételénél, alkotó elemei felforgató törekvéseinél és a számára előírt céloknál fogva nem lehetett más, mint kártékony. Hiszen egyetlen közös eszméjük, a magyarellenség maga is romboló törekvés volt. Ennek a működésnek helyes megítélése érdekében ismerni kell a trónörökös néhány főkegyeltjét és illetve néhányat azok közül, akiket Ferenc Ferdinánd befolyása magas polcra és vezető állásra emelt, mert ezeken keresztül vált cselekvéssé a monarchia kormányzatában Ferenc Ferdinánd akarata.

A monarchiában dicstelenül és kártékonyán szereplő egyéniségek hosszú sorát *Aerenthal Lexa báróval* kell megnyitni.

Aerenthal ősei csehországi gabonakereskedők voltak és mivel meggazdagodtak, cseh nagybirtokosok lettek és bárói rangra emeltettek. A család rövid időn belül feudálisálódott és a cseh nagybirtokosok pártjához csatlakozott. Amikor azután Goluchowsky Agenőr gróf, ez a fényes lengyel főúr, megunva Ferenc Ferdinándnak ellene, mint lengyel ember ellen irányuló áskálódásait, a külügy miniszterségről lemondott, utódjául Ferenc Ferdinánd a cseh nagybirtokosok által pártolt Aehrenthalt szemelte ki s kinevezését az uralkodónál keresztül is vitte. Ezt a pártfogást Aehrenthal nem csekély mértékben annak köszönhette, hogy 1899-től 1906-ig Szentpéterváron s ezt megelőzőleg Bukarestben volt a monarchia követe; tehát két olyan országban, melyek egyikét a cári önkényuralom, másikat magyarellenessége miatt kedveltek. Pedig Aehrenthal követi működésében olyan jelenségek merültek fel, amelyek alapos kétséget kellett, hogy támasszanak az ő képességeit és alkalmasságát illetőleg. Így Aehrenthal az orosz-japán háború alatt követi jelentéseiben az oroszok győzelmét jószorgatta és Oroszország szilárd és nyugodt beállapotairól küldözgetett hamis jelentéseket Bécsbe. Az oroszok veresége és az ezzel együtt Oroszországban bekövetkezett forradalmi állapotok alaposan rácsáfoltak a külügyminiszterjelöltre. Más országban az ilyen követet visszahívják, mert ott azt tartják, hogy a követnek legfőbb feladata, hogy kormányát arról az országról, melybe küldték, helyesen tájékoztassa. Külügyminisz-

terré pedig semmi esetre sem neveznék ki, mert sohasem tudják, hogy aki mint követ egy országot nem képes megfigyelni, az a külügyminiszteri székben az egész világot illetőleg még kevésbé fog tisztán látni. Ámde a monarchiában ez a kinevezés teljesen érthető volt, mert szükségszerű velejárója volt a Ferenc Ferdinánd elhatalmasodásával lábrakapott züllési folyamatnak, melynek egyik ismertető jele a *selectio in pessimum*. Ahol a pártfogó-maga is ferdén gondolkodik, ott a pártfogolt ítéletének igazolt ferdesége nem hátrány, hanem az érvényesülés biztosítója.

Aehrenthal hivatalba lépése elején pártfogója kívánsága szerint Oroszországgal próbált barátkozni, hogy ily módon megvalósítsa Ferenc Ferdinánd legforróbb vágyát: a három császár szövetségét. Ez a már régebben rossznak bizonyult elgondolás és ez a tájékozódási kísérlet a korszellemnek és az orosz törekvéseknek teljes félreismerése volt. Oroszországban akkor már a szláv világuralmi törekvések hullámai toronymagasan jártak s ezek a hullámok most már nemcsak Törökország, hanem a monarchia határai fölé is csapkodtak. Az oroszbarát kísérletezésnek kudarc lett a vége és a visszautasítás, melyben Aehrenthal részesült, komoly figyelmeztetés volt, hogy a japán háború csapásaiból felocsúdó Oroszország hatalmi törekvései a Balkánon kiújultak. Aehrenthal oroszbarát tájékozódási kísérletei nem jártak, mert nem járhattak sikerrel és a dolog vége, részben Aehrenthal hibájából az lett, hogy a monarchia viszonya Oroszországhoz barátság helyett ellenségessé fajult. Egy külügyminiszter, aki eredeti célkitűzéseivel ennyire ellentétes irányba sodródik, nem nevezhető előrelátó államférfiúnak, de még helyes ítéletű férfiúnak sem.

Aehrenthal, noha elődjei kárán megtanulhatta volna, hogy a Balkán ügyekben óvatosan járjon el és tartózkodjék a rögtönzésektől, 1908 elején minden diplomatai előkészítés nélkül és egészen Ferenc Ferdinánd szellemében anélkül, hogy a magyar és az osztrák miniszterelnököket előzetesen megkérdezte volna, azzal a bejelentéssel lepte meg a nagyhatalmakat, hogy a novipazári Szandsákban vasutat fog építeni. Bár ehhez a monarchiának a berlini kongresszus határozmányai értelmében joga volt, Oroszország szövetségeseivel együtt nagy lármát csapott és mivel utólag kiderült, hogy a vasútépítési terv pénzügyileg keresztülvihetetlen, Aehrenthal meggondolatlan tervét hamarosan elejtette, hogy csakhamar az előbbinél sokkal nagyobb rögtönzéssel lepje meg az ámuló világot. 1908-ban volt hatvanadik évfordulója az olműtzi államcsínynek, amelynek segítségével I. Ferenc József Ausztria császára lön. Ezt az évfordulót Aehrenthal valami különös céccal kívánta megünnepelni. Az alkalmi ajándék Bosznia és Hercegovina annexiója volt, melyet Aehrenthal 1908 október 5-én az egész világnak bejelentett.

Az annexióból kifolyólag Aehrenthalt a császár grófi rangra emelte. Pedig ez a bekebelezés a monarchiára nézve súlyos anyagi és erkölcsi kárral járt, ámde ezt a mértékadó körök szolgalelkű világában senki sem merte észrevenni. Ez a bekebelezés egy haj-

szál híján háborúra vezetett és a monarchia ellen ingerelte az európai közvéleményt. Az elrendelt mozgósítás tetemes költségein felül, hogy Törökországot kibékítsék, fizettek ennek 52 millió aranykoronát és átengedték neki a Szandsákot. Ez katonailag is súlyos hiba volt, mert az 1912-ben kitört Balkán háborúban lehetővé tette a szerb és montenegrói hadak egyesülését. Jellemző Aehrenthal következetlenségére, hogy néhány hónappal korábban még vasutat akart a Szandsákon építeni. A megszállás helyére lépő bekebelezés nem jelentett előnyt, mert a megszállás a berlini congressus signatarius hatalmai által elismert birtokállapot volt, míg a bekebelezés a szerződés megszegésével járó, csupán a nyers erőszakra támaszkodó hatalmi állapotot jelentette, amelyet, miként az csakhamar be is következett, bármely erősebb nyers erő halomra dönthetett.

A bekebelezés legnagyobb tehertétele, hogy ez volt az a kavics, mely „mozgásba hozta a világháború lavináját. Törökország hatalmi súlyának a megingatása más hatalmak étvágyát is felkeltette. Különösen a kis balkáni államokat készítette ez a sietésre, nehogy az osztozkodásnál elkéssenek. A prédaéhségük kielégítése érdekében orosz védnökség alatt 1912-ben létrejött szövetségük a Balkán háborúhoz, Törökországnak a Balkánból való kiszorításához, a monarchia tekintélyének megingatásához, az orosz befolyás megnövekedéséhez és számos diplomáciai csatavesztés után a bécsi Ballplatzon a praeventiv háború gondolatához, végül a világháborúhoz vezetett.

Aehrenthal annexiókalandját a világháború után megjelent emlékiratok írói úgyszólván egyhangúlag elítélték. Még Aehrenthal tanítványa és tisztelője *Szilassy báró* volt osztrák-magyar követ „*A Dunamonarchia pusztulása*” című művében is a következő lesújtó bírálat olvasható: „Az annexio minden tekintetben súlyos politikai hibának bizonyult. A délszláv izgatás hevesebb lett. A Szandsák visszaadása végzetes hadászati helyzetbe juttatott minket, minek hátrányait a későbbi Balkánháború világosan szem elé tárta. Egy nemzetközi szerződés szétszakítása a huszadik században mindenhol nyomorúságos benyomást keltett. Megtört tehát a jég. Bebizonyítottuk, hogy nem épen lehetetlen az annyiszor magasztalt világbékét kockára tenni; Olaszország három év múlva sietett ezt a példát követni és Tripolis miatt Törökországgal háborúba keveredett. Hát a keresztény Balkánállamok, mért maradjanak vissza? Évek óta a nagyhatalmak vallásos dogmaként hirdették előttük az ottoman birodalom sértetlenségét a világbéke megóvása érdekében és most azt kellett tapasztalniuk, hogy a legjobban érdekelt nagyhatalmak közül kettő maga sem tartja ezt a dogmát tiszteletben. így keletkezett azután a két Balkán háború 1912 és 1913 évben.” (38. oldal.) Szilassy szerint Aehrenthal neki bevallotta, hogy bár későn, de belátja, „hogy ebben a kérdésben alaposan tévedett”. (38. oldal.)

Vilmos német császár 1908 október 5-én kerülő úton és utólag értesülve a bekebelezés befejezett tényéről a következő méltatlankodó széljegyzeteket írja a vonatkozó és eléje terjesztett diplo-

máciai okiratok szelére: „ . . . húsz évi baráti politikum után a jobb szövetségesem az első, aki az európai Törökország felosztására a jelt megadta . . .”, „ . . . Aehrenthal szörnyű butasága miatt füstbe megy a török politikám . . .”, még október 11-én is úgy fakadt ki: „Aehrenthal cselekedete mindinkább a kadetsíny jellegével kezd bírni.” (*Frankenfeld, Oesterreichs Spiel mit dem Kriege.* 32. és 33. oldal.) Ha a „szövetséges” és a „jóbarát” így vélekedett, elképzelhető, hogy miként ítélték meg ezt a dolgot az ellenséges államok.

Aehrenthal cselekedeteiért és azok követelményeiért a történelmi felelősség Ferenc Ferdinándot is terheli, mert Aehrenthal kinevezését ő pártfogolta. Ezt a felelősséget az a körülmény, hogy Aehrenthal a trónörökösnél kegyvesztett lett, azért nem érinti[^] mert a kinevezés káros következményeit a trónörökös utólagos haragja nem tehetta meg nem törtéنتé. Különben is a trónörökös *nem az annexio miatt*, melyet helyeselt, hanem egészen más okok miatt lett a külügyminiszter ellensége.

Az annexio után Aehrenthal elpihent babérain és egészen 1912-ben bekövetkezett haláláig tartózkodott újabb külpolitikai bonyodalmak előidézésétől. Ezzel magára vonta Ferenc Ferdinánd kegyeltjének Conrad vezérkari főnöknek a haragját. Különösen az annexió válság békés elintézése jelentett számára nagy csalódást és emiatt az uralkodóhoz 1909 április 3-án intézett emlékiratában afölött kesereg, hogy „ a szerb kérdésnek általa ismételtén javasolt háborús elintézését meghiúsították.” (Kanner 157. oldal.)

Conrad Aehrenthal elleni haragjának nemcsak felsőbb helyen, hanem magánkörökben is kifejezést adott. Így a bécsi „Zeit” főszerkesztője előtt Aehrenthalnak az annexio utáni békés magatartását a következő epés magyarázattal illette: „Aehrenthal megcsinálta az annexiót, hogy gróf legyen belőle. Mihelyt célját elérte, nem állott többé érdekében, hogy valamit tegyen.” (Kanner 45. oldal.)

Olaszországnak tripoliszi hadjárata idején, 1911-ben Conrad viharosan követelte a háborút Olaszország ellen. Mivel azonban az uralkodó Aehrenthalra hallgatott és az eszeveszett követelést elutasította, Conrad visszalépett a vezérkari főnöki állástól, hogy azt Ferenc Ferdinánd pártfogásával és a háborús párt nagy öröme Aehrenthal halála után ismét elfoglalja.

Aehrenthal helytelenítette az olasz szövetséges oktan ingerlését és ily értelemben befolyását az uralkodónál latba vetette.. Ezzel is magára vonta úgy a trónörökös, mint Conrad haragját. Végezetül Aehrenthal minden hibája és tévedése mellett, mint szakmabeli diplomata, tudta, hogy bevált követeknek szolgálati helyükről komoly ok nélkül való elmozdítása a külügyi szolgálat kárára van, mert tapasztalásból tudta, hogy a követnek új őrhelyén hosszú időre van szüksége, hogy a helyi viszonyokkal és a mértékadó körökkel megismerkedjék. Ezzel szemben Ferenc Ferdinánd elvakult magyargyűlölete által hajtva még azt a néhány magyarszármazású követet, aki a közös külügyi

szolgálatban állott, ki akarta onnan vágni. Különösen Szögyényi a berlini osztrák-magyar követ volt szála a trónörökös szemében. Ezt a célzatot Chlumecky könyvében olvasható számos kitétel igazolja; így például a következő: „Szerencsétlenségre Berlinben a magyar Szögyényi volt a monarchia úgyszólván örökös követe . . . bizonyos, hogy a magyarok ellenszenva a trónörökössel szemben az osztrák-magyar követre is némileg átragadt és az nem lépett fel kellő eréllyel, hogy a főherceget a kellő megvilágításba helyeztesse.” (83. oldal.) Pallavicini őgrófra a konstaninápolyi követre pedig a trónörökös Chlumecky szerint azért haragudott, mert „a Románia elleni jellegzetes magyar ellenszenvnek néha túlságos nyíltan kifejezést adott. A trónörökös hibának tartotta, hogy a legfontosabb őrhely a Balkánon magyar befolyás alatt álljon . . . rossz néven vette a minisztertől, hogy Pallavicini őgrófot az Aranyszarv őrhelyén meghagyta.” (110. oldal.)

Az osztrák-magyar monarchia, mint a hármasszövetség tagja, úgy kül- mint belpolitikájában tekintettel kellett, hogy legyen két szövetségesére. Ennélfogva ez a kül- és belpolitika nem lehetett olasz, magyar- és németellenes, szláv irányú, hanem olyannak kellett lennie, hogy azt az osztrák németek és a magyarok támogassák. Ezt az elemi igazságot Aehrenthal belátta s ezért nem helyeselte az olasz- és magyarellenes hajszákat. Ámde Ferenc Ferdinánd és camarillája nem voltak olyan emberek, hogy valamit belássanak, ha a rögeszméikkel ellentétben állott. „Ferenc Ferdinánd — írja Chlumecky — minduntalan és mindenütt a magyar túlkapasok elhárítására irányuló törekvéseinek Aehrenthal részéről történt megnehezítését, keresztezését tapasztalta. Hiába kísérelte meg ezt saját felfogása irányában befolyásolni és meggyőzni, hogy nyolc millió magyarnak nincs joga ily egyoldalú kedvezményeket követelni. (254. oldal.) „ . . . a miniszter Ferenc Ferdinánd megokolt nézeteivel és aggodalmaival állandóan szembehelyezkedett. Engedékenységet Magyarországgal szemben, hamis állásfoglalását Olaszország mellett közülünk senki sem helyeselhetette, akik egy újból megerősödő és megváltozott alapokra fektetett Ausztria után vágyódtunk.” (109. oldal.) A „közülünk” alatt a trónörökös és rokonlelkű környezete értendő.

így lett az egykor nagy kegyben álló Aehrenthal a trónörökös által gyűlölt emberré, akit azonban megbuktatni nem tudott, mert az öreg uralkodó ragaszkodott hozzá s különben is azt tartotta, hogy a trónörökös a külpolitikába ne szóljon bele. Tehetetlen dühének egyes kitörései környezetéhez intézett leveleiben olvashatók. „Hallatlan, — írja 1910 január 14-én Broschnak — amit Aehrenthal mivel, hogy Olaszországnak és Magyarországnak szívességet tegyen ... Aehrenthalnak ez a gyáva politikája Olaszországgal szemben már utálatos, de nagyon érthető, ha az ember tudja, hogy Magyarország az ottani minisztériumokban mindenben mennyire parancsolgat.” (Chlumecky 113. oldal.) Broschhoz 1912 január 1-én intézett levelében az akkor már súlyosan beteg Áehrenthalról azt írja, hogy „szemtelenebb és undorítóbb, mint valaha.” (Chlumecky 38. oldal.)

Aehrenthalnak 1912 február 17-én bekövetkezett halálával a camarilla befolyása hatalmasan megnövekedett, mert Ferenc Ferdinánd most már visszahozhatta Conrad bárót vezérkari főnöknek, a külügyminiszteri állás betöltésénél pedig *Berchtold Lipót gróf* pétervári követnek a kinevezését erőszakolta ki. Mindkét kinevezés végzetes balfogás volt és annak vészes következményeiért elsősorban a magas pártfogójukat terheli a legsúlyosabb történelmi felelősség.

Szilassy báró már idézett művében elmondja, hogy Aehrenthal annak idején utódjául vagylagosan Buriánt és Berchtoldot, utóbbit a második helyen, ajánlotta a császárnak „és én sohasem, tudtam megérteni, hogy ezt miként tehette, mert Burián gróf nem élvezte a már nagyon hatalmas trónörökös kegyeit, s így meg volt arra minden kilátás, hogy Berchtold lesz az utód . . . Én és barátaim Berchtold grófnak a sajtóban felbukkanó jelöltségéről mindig, mint képtelen dologról, vagy legalább is rossz tréfáról emlékeztünk meg . . . feljegyzéseimben azt az észrevételt írtam le, hogy, ha Berchtold valaha külügyminiszter lenne, ez a világháborút vonná maga iktán.” (208. oldal.) Mily végzetes találkozás a kedvezőtlen körülményeknek és mily vészthozó összefüggése ez a trónörökös működésének a bekövetkezett világéggessel! Ha Ferenc Ferdinánd nem szól bele a külügyminiszteri kinevezésbe, Burián lett volna a külügyminiszter és Tiszával egyetértve, Conrad, Krobotin és az egész háborúspárti camarillával szemben a viszályt Szerbiával békésen intézték volna el s ez által a világháború kitörését megakadályozták volna.

„*A főherceg kifejezett kívánságára — Chlumecky — vonult be Berchtold a Ballhausplatz palotájába, mint Ferenc József minisztere, de egyben mint a trónörökös kitűnő bizalmi embere . . . Ferenc Ferdinánd nagyon jól ismerte Berchtoldot és joggal összehasonlíthatatlanul többi értékelte, mint ahogy ezt felületes bírálói tették . . . Külügyminiszternek, hogy Ferenc Ferdinánd jövőbeli terveit előkészítse, olyan diplomata volt hivatott, akinek Oroszországgal — legalábbis a cári udvarnál megtestesült Oroszországgal — jó összeköttetései voltak . . . Azért akarta a trónörökös, hogy Aehrenthal helyébe olyan egyéniség lépjen, melyet Péterváron szívesen látnak.*” (124. oldal.)

Lássuk tehát, milyen ember volt ez a Berchtold Lipót gróf, akit a trónörökös „nagyon jól ismert” és oly „magasra értékelt”? Az természetes, hogy a camarilla egyes tagjai, mint Chlumecky és Kristóffy emlékirataikban dicsérik Berchtoldot. Így Chlumecky, hogy Berchtold kudarcait leplezze, inarkodik azokat Aehrenthal politikája következményeinek feltüntetni mondván, hogy Berchtoldnak „a legsúlyosabb örökség jutott osztályrészül, amit valaha külügyminiszternek szánlak.” (123. oldal.) Chlumecky, úgy látszik, elfelejtette, hogy Berchtold hivatalba lépésekor a legelső nyilvános alkalommal kijelentette, hogy Aehrenthal „*gazdag hagyatékát foglalja el és az elhunyt által megjelölt úton szándékozik járni.*” A magyar delegációban 1912 április 30-án tartott beszédében pedig kijelentette, hogy vezérelvül „a folytonosság szelle-

mét” tartja és „nyugodt öntudattal kíván a megkezdett úton tovább haladni.” Ha tehát Aehrenthal hagyatéka csakugyan olyan terhes volt, minőnek azt Chlumecky állítja, akkor Berchtold fenti kijelentéseivel csak azt árulta el, hogy a monarchia külpolitikai helyzetének megítélésére teljesen képtelen volt. Berchtold gróf felidcsérésében még Chlumeckyn is túl tesz a vele egy híron pendülő Kristóffy, midőn a következőket írja: „Berchtold grófhoz régebbi ismeretség fűzött, mindig tisztelői közé tartoztam, nemcsak ritka diplomáciai tudása és képessége miatt, hanem főleg azért, mert magas állásaiban mindig a monarchia nagy céljai és érdekei vezették és irányították.” (15. oldal.) Ha Kristóffy ismerte volna a háború után a megjelent háborús emlékiratokat és Berchtold szerepét a háború felidézése körül, aligha írta volna meg a fenti dicséretet.

Berchtoldról még a német és osztrák írók és államférfiak háború utáni műveiben számos kedvezőtlen vélemény maradt fenn. Kevés magasállású férfiú képességéről írtak olyan kedvezőtlen bírálatot, mint róla. Minthogy ezt az alkalmatlant Ferenc Ferdinánd nyomta a külügyminiszteri székbe és mivel ez az alkalmatlanság szoros okozati összefüggésben áll a Magyarországra szakadt szerencsétlenséggel, annak történelmi jelentősége van, miért is azt nem szabad elhallgatni. Ennek igazolására szolgáljon az alábbi néhány idézet:

Kanner már idézett művében Berchtold egyéniségéről a következőképen emlékszik meg: „Vele ismét egyike azoknak a főúri műkedvelőknek jutott uralomra, akik oly sok bajt hoztak Ausztriára. Szeretetre méltó külső formáiban, rosszindulatú és alamuszi belsejében, fölületes gondolkodásában, könnyelmű a cselekvés terén, legalább is az államügyekbe, bizonytalan elhatározásaiban és kifürkészhetetlen nemtudásban Berchtold gróf hivatalát mellékfoglalkozásként kezelte, mely más fontosabb teendők, mint az öltözködés és a lóverseny mellett háttérbe szorult.” (87. oldal.)

Ludwig Emil német író szerint „ungarschitzi, frattingi és pullitzi Berchtold Lipót gróf . . . egyike volt Bécsben a legválasztkosabban öltözködő uraknak, kedveskedő, ha az akar lenni, kedves, ha kell, fölületes gondolkodású, könnyelmű cselekvésű és elhatározásaiban bizonytalan férfiú . . .” (28. oldal.)

Bülow Bernát herceg volt német birodalmi kancellár, aki tíz évig vezette Németország külügyeit és sok évi diplomáciai szolgálata révén ismerte az európai államférfiakat és azok képességeit „Denkwürdigkeiten” című művében mondja, hogy „Berchtold azt szokta volt magáról mondani, hogy számára, mint miniszter számára két kellemes pillanat létezik: a kinevezés pillanata, amikor a vele egyenrangúak üdvözleteit fogadta és az a nap, amikor benyújtja lemondását, hogy már csak a vadászat és a versenyistállójának éljen. Egy ilyen tökéletlen (Schwachmatikus) által engedték magukat Bethmann és munkatársai háborúba rántani.” (180. oldal.) Művének más helyén Bülow a „még osztrák fogal-

mak szerint is szokatlanul képtelen Berchtold” politikájáról ír; (141. oldal.)

Szilassy báró, Berchtold munkatársa, egy ideig tanácsadója, maga is diplomata, már idézett művében a következő vélemény olvasható: „Berchtold gróf lélektanilag egészen szokatlan jelenség, mely egy férfi képességeivel és bizonyos tehetségével egy gyermek felfogását s ítélőképességét egyesíti. (224. oldal.)

Windischgrätz Lajos herceg, „Küzdelmeim” című emlékiratában a következő jellemzés található: „Berchtold feleségem unokabátyja és talán az atyafiságos szeretet szemüvegén keresztül is bírálhatom alakját. Személyileg igen kellemes világfi, akivel igen jól el lehet szórakozni. . . szeretetreméltó poseur, amíg gobelinekről, asszonyokról és lóról van szó. Gondolatvilága sima, mint az udvar parkettje. Elsőrangú szaktekintély a lóversenyen ... Egyénileg oly szeretetreméltó sógorom, minden a jelenkor követelményeire vonatkozó kérdésben államférfiúhoz méltatlan, harsogó tudatlanságot tanúsított.” (20. oldal.)

Berchtolddal — írja Baerenreither — igazában nem leheteti tárgyalni. Mindent azzal a közömbösséggel és nemtörődomséggel hallgatott végig, ami neki sajátsága ... Ha az ilyen fölényeskedés mögött legalább rejlenek valami. Azonban nem áll mögötte semmi, mint a céhbeliak lenézése nyugalmuk nem kívánatos megzavarói ellen és a saját ítéletük bizonytalansága ...” (315. oldal.)

A fenti idézetek alapján véve vélemények, miért is azok: helytállóságának elbírálásánál Berchtold külügyminiszteri működése döntően esik a mérlegelés serpenyőjébe. Államférfiak felelőségének a megítélése a háború felidézéséért, más a háborút megnyerő és ismét más a vesztes államok vezetőinél. Utóbbiak a történelem ítélőszéke előtt csak akkor nyerhetnek felmentést, ha igazolják, hogy a háborús veszedelmet előre látták és annak elkerülésére mindent megtettek. Lássuk már most, hogy Berchtold, » mint a háborút veszítő monarchia külügyminisztere miként felelt meg ennek a követelménynek:

Berchtold Lipót grófot 1912 tavaszán történt hivatalba lépésétől kezdve részben saját hibájából, részben az elődei elhibázott Balkán-politikája következtében a diplomáciai kudarcok egész sorozata érte: A Balkánszövetség létrejötte, kiderülése annak, hogy a külügyminiszter erről a háborús szövetségről, mely nemcsak Törökország, hanem a monarchia ellen is irányult, a Balkánháború kitöréséig sejtelemmel sem bírt, Törökország, majd Bolgárország veresége, a visszautasítás, mely Olaszország részéről érte, amikor a bolgárok mellett fegyveresen akart beavatkozni,, a bukaresti béke s ezzel a monarchia kitessékelése a Balkánról, Wied herceg albán fejedelemségének közeledő alkonya, Olaszország elkanyarodása az entente felé, Románia barátkozása Oroszországgal, Németország tüntető állásfoglalása a bukaresti béke mellett kiáltó bizonyítéka volt az elszenvedett diplomáciai csatavesztésnek. Mindennek elpalástolása a két céltalan mozgósítás és annak hiábavaló költségei miatt amúgy is bosszús közönség előtt, bár a bécsi Ballplatz sajtója a hazug hírszolgálat terén hallatlan

teljesítményekre volt képes, tekintettel a kudarcok szembeszökő és közismert voltára már nem volt lehetséges. A súlyosan rosszra fordult külpolitikai helyzet beismerése elől kitérni csak úgy lehetett, ha valami olyan esemény áll be, mely mellett minden kül- és belpolitikai baj egy csapásra eltöri. Ez a helyzet karöltve Berchtold egyéniségével adja lélektani magyarázatát Berchtold háborús szándékának. Ez a szándék csak az alkalomra várt, hogy véghezvitel terére lépjen. Ez alkalom nem sokáig késett, mert a szarajevói pisztolylövések szolgáltatták azt s Berchtold a mindent egy lapra feltevő játékos szenvedélyével két kézzel kapott utána.

Nyomban a merénylet után villámgyorsan kieszelt első terve az volt, hogy a szerbeket minden ultimátum és hadüzenet mellőzésével katonailag megrohanja. Részben Tisza tiltakozása, részben a monarchia katonai készültségéje miatt e tervből nem lett semmi. Ez azonban nem ingatja meg a háborúra törő buzgóságát. Mindvégig ott látjuk őt a háborúra irányuló elhatározások és cselekvések élén. Ennek igazolására csak mutatóba szolgáljon az alábbi néhány példa:

A július 7-iki közös minisztertanácsi ülésen, mint annak elnöke, Berchtold a német támogatás bejelentése mellett a következőket terjesztette elő: „Előbb azzal kell tisztába jönni, nem érkezett-e el a pillanat, hogy Szerbia egy erőnyilvánulással mindenkorra ártalmatlanná tétessék . . . Előtte világos, hogy a fegyveres mérközés Szerbiával *magá után vonhatja a háborút Oroszországgal* . . . Oroszország politikája a Balkán államok összefogására irányul... a mondottakból okszerűen következnek, hogy *előzzük meg az ellenségeinket és számoljunk le kellő időben Szerbiával* ... a diplomáciai sikerek (hát voltak ilyenek?) ... a valósággal létező feszültséget Szerbiával csak fokozzák, tehát valóban csak erélyes közbelépés lehetséges . . .” Ez az előterjesztés nemcsak a Szerbia elleni háború felidézésére irányuló törekvést árulja el, hanem, ha kell az Oroszország elleni, tehát a világháború felidézésére irányuló szándékot is. A büntetőjog terén ezt a dolus eventualisnak hívják. Különös figyelmet érdemel a fenti minisztertanácsról felvett jegyzőkönyv következő kitétele: „Az összes jelenlevőknek, a m. kir. miniszterelnök kivételével az a nézete, hogy a diplomáciai siker, még ha Szerbia kirívó megaláztatásával járna, értéktelen és hogy ennél fogva olyan messzemenő követeléseket kell Szerbiával szemben támasztani, amelyek visszautasítása előre látható, hogy katonai beavatkozás útján a gyökeres megoldás készíttessék elő. „Ilyen értelemben másnap Berchtold jelenti az uralkodónak, hogy a közös minisztertanács azt az álláspontot foglalta e, hogy *„a mostani alkalom a Szerbia elleni háborús cselekvésre fordítandó.”* A bécsi német követ július 8-áról kelt jelentéséből kitűnik, hogy Berchtold közölte vele Szerbia elleni háborús terveit és azt, hogy *„a követeléseket Szerbiával szemben úgy szándékozik megszerkeszteni, hogy azok elfogadása kizártnak látszik.”* Ugyanez a követ két nap múlva jelenti, hogy Berchtold felvázolta előtte, a Szerbiának szánt ultimátumban tá-

masztandó követeléseket a negyvennyolcórás határidővel együtt és hogy Berchtold „még azon töpreng, minő követeléseket lehetne támasztani, melyek Szerbia számára azok elfogadását lehetlenné teszik.” A német követ távollétében Stolberg herceg német követ-ségi tanácsos július 17-én jelenti, hogy Berchtold közölte vele, hogy reméli, hogy Szerbia a jegyzéket nem fogja elfogadni, mi-vel a pusztá diplomáciai siker idehaza (a monarchiában) ismét lagymatag hangulatot váltana ki.” Stolberg hercegnek ebből az időből való jelentései egyikét Bülow herceg már idézett művében a következőképpen ismerteti: „Stolberg azt kérdezte, mi történék, abban az esetben, ha Szerbia az összes osztrák követeléseket elfogadná. A cs. és kir. miniszterelnök mosolyogva (Berchtold és Jagow szerettek mosolyogni) így felelt: Kizártnak tartja, hogy még egy olyan kormány is, mint a szerb, ilyen követeléseket lenyeljen. De ha az mégis bekövetkeznék, úgy akkor nem maradna más hátra, mint az összes követelések elfogadása után a szerbet addig ingerelni, míg Ausztria számára lehetőség nyílik, hogy Szerbiába bevonuljon.”

Minderről a világ semmit sem tudott, mert a bécsi Ballplatzon gondosodtak róla, hogy a készülő jegyzék tartalma iránt érdeklődő külföldi követeket alaposan lóvá tegyék. Ezt a nem egészen tiszta munkát Berchtold alantasaira bízta. A külföldi követek, mint holmi alkalmatlan kéregetők egy idő óta nem tudtak a külügyminiszterhez bejutni és kénytelenek voltak kérdezősködéseik alkalmával másod és harmadrangú miniszteri pótlékkal beérni. Így történt azután, hogy az orosz követnek azt mondták, hogy Ausztria lépései Belgrádban „békülékeny természetűek lesznek”; Dumaine francia követ pedig azt a hazugságot kapta válaszul, hogy Ausztria csak olyan követeléseket fog támasztani, amelyeket Szerbia gondolkodás nélkül elfogadhat.

Magát a 48 órás ultimátumot, vagy a Ballplatz elnevezése szerint határidős jegyzéket Giesl báró belgrádi követ a kapott utasítások szerint július 23-án délután 6 órakor nyújtotta át. A szerb kormány válaszjegyzékét Giesl július 25-én két perccel 6 óra előtt vette kézhez és a 6.30 perckor induló gyorsvonattal az egész követségi személyzettel együtt elhagyta Szerbiát. Ennek a boszorkányos gyorsaságnak az a magyarázata, hogy a Ballplatzból Giesl követhoz már július 21-én az az utasítás ment, hogy, ha a szerb válaszjegyzék nem tartalmazza az ultimátum összes követeléseinek feltétlen elfogadását, akkor hagyja el azonnal Belgrádot. így azután Giesl már előre felkészült az elutazásra és a szerb válaszjegyzék rövid átnézése után útra kész személyze-tével együtt azonnal elutazott.

Bár a diplomáciai összeköttetésnek ily szédületes gyorsasággal történt megszakítása már nagy lépés volt az oly forrón kívánt háború felé, az igazi háború, tudni illik az ellenségeskedések megkezdése, még messze volt. Berchtold tévedett, ha azt hitte, hogy most már az ágyuk fognak beszélni. A keserves meglepetések és csalódások hosszú sorozatában, melyek ennek a háborúnak a könnyelmű felidézőit érte a legelső az volt, hogy július

26-án a vezérkar főnöke Conrad von Hötzendorf azzal a lesújtó kijelentéssel ejtette ámulatba Berchtoldot, de még inkább az erre a megbeszélésre meghívott bécsi német követet, hogy az ő haditerve szerint az előnyomulás Szerbiába csak „körübelül augusztus 12-én veheti kezdetét. Pedig Berlinben, amint azt Szögyény jelentette, az volt „biztos feltevés, hogy a bevonulás Szerbiába most már azonnal megtörténik, miáltal az entente beavatkozásának s így a háború elkerülésének „nagy veszélye” elhárítható lesz.” Pedig az a „nagy veszély” csakugyan fennforgott, mert Conrad készületlensége folytán a hadüzenettel s így a háború megkezdésével aug. 12-ig várni kellett. Ámde Berchtold tudta, hogy ily hosszú idő alatt az európai hatalmaknak lesz idejük a közbelépésre és módjuk a viszály békés elintézésére, amint azt az előző években több ízben megtették. A nagyhatalmak máris egy csomó közvetítő javaslattal ostromolták a bécsi és berlini külügyminisztériumokat. Ha már most ez a helyzet sokáig tart, Berchtold vagy kénytelen az entente kormányok nyomásának engedve a közvetítő javaslatok valamelyikét elfogadni s ekkor Vilmos császár szavaival élve „elszalasztottá volna a háborúra kínálkozó kedvező alkalmat”; vagy hetekig elutasít minden közvetítő javaslatot, miáltal annak a veszélynek teszi ki magát, hogy nemcsak az ententehez tartozó államok, hanem a monarchia polgárai is észreveszik Berchtoldnak háborúra törő szándékát és magában a monarchiában hiúsítja meg a közfelháborodás a háború felidézésére irányuló tervét, melynek alapvető gondolata a gyors véghezvitellel előidézett meglepetés volt.

Ebben a helyzetben a veszélyben forgó háborút Berchtold a következő két furfangos fogással mentette meg: Minthogy a közvetítő javaslatokat minden megokolás nélkül még sem akarták elutasítani, a bécsi és berlini intéző körök csodálatos egyértelműséggel kiesztették „a háború elszigetelésének” a jelszavát. Ennek az volt az értelme, hogy a háború egyedül a monarchiát és Szerbia ügye; ahhoz senki másnak köze nincs, következésképp az egész világ nézze tétlenül ennek a háborúnak a kitörését és lefolyását. Ezen az alapon azután úgy Berlinben, mint Bécsben elutasították minden közvetítő javaslatot. Még olyan telivér porosz férfiú, mint Bülow herceg, már idézett művében a német külügyek vezetőit azzal a váddal illeti, hogy „Ausztria kedvéért és az osztrák presztízs kímélése érdekében állhatatosan kitértek minden angol javaslat elől és ezzel önmagukat és minket azzal a látszattal terhelték, hogy semmiféle békés megoldásra nem vagyunk hajlandók” (164. oldal.) „Az angol közvetítő javaslatokat a limine elutasították, elintézésüket halogatták, vagy elgáncsolták.” (179. oldal.)

A külföldi államok békéltető kísérletének megghiúsítására irányuló másik fogás már kizárólag Berchtold számlájára írható. Ez, noha a vezérkar főnöke a hadsereg készületlenségét nyíltan beismerte és bár tudta azt is, hogy augusztus 12-ike előtt komoly hadműveletekről szó sem lehet, ennyi ideig várni nem volt hajlandó, hanem július 28-án rávette az uralkodót a Szerbiához

intézett hadüzenet aláírására. A bécsi német követnek erről szóló jelentése elárulja, hogy ez a hadüzenet „*főleg*” azért történt, „*hogy minden közbenjárási kísérlet előtt elvágja az utat.*” Ugyanezt a cél szolgálta Belgrádnak másnap bekövetkezett bombázása. Mivel akkor a szerb főváros előtt számottevő haderőnk nem állott, ennek a bombázásnak nem volt semmi katonai értelme. De annál nagyobb volt a bekövetkezett állapotnak a külpolitikai jelentősége, mert annak segélyével a világot a háború befejezett ténye elé állították s ilymódon minden közbenjáró hatalomnak azt mondhatták, hogy már késő, mert most már az ágyuk beszélnek.

Ezt nemcsak mondhatták, de valóban mondták is. Így Berchtold július 28-án Grey angol külügyi államtitkárnak közvetítő javaslatára azt üzenté, hogy a megtörtént hadüzenet után közvetítésre „*már késő*” van. Hogy Berchtoldnak nem a komoly hadműveletekkel kezdődő háború kellett, hanem a mielőbbi hadiállapot, de ez azután minden áron, azt Berchtoldnak a Szerbia elleni haderő főparancsnokához, Potiorek táboszernagyhoz július 28-án, tehát a hadüzenet napján intézett távirata is bizonyítja. Eszerint: „. . . kisebb csetepaték Szerbia ellen kívánatosak, azonban nagyobb vállalkozások, melyek kudarccal járhatnak, nem kívánatosak.” Szóval a bécsi Ballplatznak nem a komoly háború kellett, hanem annak pusztán a látszata, de az sürgősen, mert ezt a látszatot használták fel arra, hogy a közvetítő hatalmaknak s így főleg Angliának a háború elkerülésére irányuló javaslatait a hadiállapotról való hivatkozással elgáncsolhassák.

Így történt azután, hogy míg minden hadviselő fél kormánya az állam szervezett erejének a legjavát vetette a harcba, mert tudta, hogy a háború vaskockáinak eldőlésével az illető állam sorsa is eldől, addig az osztrák-magyar monarchia Berchtold Lipót jóvoltából ezt a háborút készületlen hadsereggel, *mint látszat háborút kezdte meg.*

Berchtold még attól sem rettent vissza, hogy az uralkodót valótlán tények előterjesztésével a Szerbiához intézendő hadüzenet jóváhagyására rábírná. A következő négy közokirat bizonyítja ezt: 1. Berchtold 1914 július 27-ről kelt előterjesztése a császárhoz; 2. a hadüzenet eredeti fogalmazványa; 3. a hadüzenet végleges szövege és 4. Berchtoldnak július 29-ről kelt s az uralkodóhoz intézett jelentése. Mind a négy okirat Berchtoldtól származik.

Berchtold július 27-ről kelt és a császárhoz intézett jelentésében a következő megokolással kérte az uralkodó jóváhagyását a Szerbiához intézni kívánt hadüzenethez: „A IV. hadtest parancsnokának jelentése szerint szerb csapatok dunai hajókról tüzeltek csapatainkra s így a tüzelés viszonzása folytán nagyobb csetepató fejlődött ki. Az ellenségeskedés ezzel megkezdődött. „A fenti előterjesztéshez mellékelte hadüzenet fogalmazványa szerint a hadüzenet többi között azért is történt, „mivel szerb csapatok Temeskubinnál az osztrák-magyar csapatokat megtámadták.”

Berchtold előterjesztésében a temeskubini ütközethez az

uralkodó befolyását célzó következő megjegyzést fűzte: „Ezzel az ellenségeskedések csakugyan megkezdődnek és ezért annál is inkább kívánatos, hogy a Hadseregnek a nemzetközi jog szempontjából az a mozgási szabadság biztosítottassék, amelyet az csakis a hadiállapot beállásával bírhat. „Berchtold, hogy a katonai szükségesség hangoztatásától remélt hatást növelje, előterjesztésében azt is jelentette, hogy „ő cs. és kir. fenségének, a balkáni haderők főparancsnokának, Frigyes főhercegnek, valamint a vezérkar főnökének nincs ellenvetése a hadizenetnek Holnap délelőtt leendő elküldése ellen.”

Még hadizenet elküldése előtt kiderült, hogy a temeskubini eset koholmány volt. Erre Berchtold a császár által jóváhagyott fogalmazványból a temeskubini „nagyobb csetepatéra” vonatkozó részt törölte s az ilykép módosított szövegű hadizenetet elküldötte anélkül, hogy ehhez Ferencz József beleegyezését kikérte volna, amint ezt Berchtoldnak az uralkodóhoz július 29-én intézett jelentése bizonyítja. „Minthogy — írja jelentésében Berchtold — a temeskubini ütközetről *szóló hírek nem nyertek beigazolást. . . felséged utólagos jóváhagyásának reményében magamra vállaltam, hogy a Szerbiához intézett hadüzenetből a szerb csapatok temeskubini támadásáról szóló mondatot kihagyjam.*”

Az imént ismertetett négy okirat szövege alapján a következő tényállást keli megállapítani: A temeskubini „nagyobb csetepaté” sohasem történt meg. Következőleg Berchtold július 27-iki jelentésének és az ehhez mellékelt hadizenetfogalmazványnak idevágó szövege lényeges valótlanságot tartalmaz. Ugyancsak a jelentésben foglalt az az állítás, hogy „ezzel az ellenségeskedések megkezdődtek”. Hogy Berchtold a hadizenet fogalmazványának az uralkodó által történt jóváhagyása előtt már tudott-e arról, hogy ez a hír valótlan, ezt nem lehet rábizonyítani, de hogy ezt a hadizenet elküldése előtt már tudta, az július 29-iki előterjesztésével bizonyított tény.

Az is tény, hogy Berchtold július 29-iki előterjesztésében a hadizenet elküldésére vonatkozó javaslatát a vezérkari főnöknek hozzájárulására való hivatkozással iparkodott alátámasztani, de azt már elhallgatta, hogy ugyanaz a Conrad vezérkari főnök közölte vele, hogy a csapatok előnyomulása csak „körülbelül augusztus 12-én kezdődhetik. „Ez pedig azt jelentette, hogy a katonai érdek azt kívánja, hogy a hadizenettel augusztus 12-ig várni kell. Teljesen kizárt dolognak kell tekinteni, hogy Berchtold előterjesztésének fogalmazásakor elfelejtette volna, hogy előző napon mit mondott neki Conrad. Berchtold tehát, midőn előterjesztésében a vezérkari főnök „hozzájárulására” való hivatkozással ugyancsak a vezérkari főnöknek a hadsereg készületlenségére vonatkozó beismerését elhallgatta egy általa ismert lényeges tény-körülmény elhallgatásával vezette félre az uralkodót.

Van azonban Berchtold július 27-iki előterjesztésében egy olyan kitétel is, mely igaz és mindennél jobban árulja el valódi szándékait: „*Nem tartom kizártnak — írja Berchtold — hogy a*

hármás entente hatalmai még egy kísérletet tennének, hogy Æ viszály békés elintézését elérjék, ha a hadizenet által nem teremtünk tiszta helyzetet.” Szóval, siessünk azzal a hadizenettel, mert ez a csúnya entente még meg találja akadályozni a tervbe vett szerbiai kirándulást és nehogy további közvetítő javaslatokkal alkalmatlankodjék, állítsuk a háború befejezett ténye elé.

Berchtold július 29-iki előterjesztése, még az előbbinél is terhelőbb okirat, mert abból tényként meg kell állapítani, hogy noha időközben megtudta, hogy a temeskubini ütközetről szóló hír valótlan és bár tudta, hogy az uralkodó abban a tévhitben írta alá ezt a hadizenetet, hogy ez az ütközet csakugyan megtörtént, ahelyett, hogy a hadizenet elküldése fölött egyedül hivatott legfőbb hadurat felvilágosította volna arról, hogy a hadizenet legsúlyosabb indoka, az ellenségeskedés megkezdése, időközben tévesnek bizonyult, önhatalmúlag törölte a meg nem történt ütközetre vonatkozó részt és önhatalmúlag útjára engedte az ilykép megváltoztatott szövegű hadizenetet.

Ezzel azután Berchtold Lipót gróf körül bezárul a bizonyítékok köre, melyből nincs menekülés. Különben a marasztaló ítéletet ő maga mondja ki, midőn július 29-iki előterjesztésében beismeri, hogy a hadizenet szövegének megváltoztatását és a hadizenet elküldését „magára vállalta”. Ámde akkor viselje a felelősséget is, még pedig nemcsak uralkodójával szemben, hanem a tárgyilagos történetírás előtt is. Ez aligha lesz olyan érthetetlenül elnéző, mint aminő vele szemben császári ura és a szerencsétlenségbe oly ártatlanul taszított magyar nemzet volt. Ámde ebből a *felelősségből megfelelő rész illeti Ferenc Ferdinándot is*, mert ennek a „kifejezett kívánságára” és mint „kitűnő bizalmi férfia” jutott Berchtold a külügyminiszteri székbe.

Ferenc Ferdinándnak ugyancsak kitűnő bizalmi férfia volt Czernin Ottokár gróf. Czernin a háború után kiadta emlékiratait s ezek megkönyvitik jellemzését. Ezekben az emlékiratokban Czernin maga is elmondja, hogy kinevezése „Ferenc Ferdinánd kezdeményezése folytán következett be.” (103. oldal.) Ez a kinevezés Magyarországon általános felháborodást keltett. „Ennek oka — írja Czernin — egy néhány évvel korábban megírt emlékezésem volt, melyben a magyar politikát, csakugyan meglehetősen heves módon támadtam meg. Azt az álláspontot foglaltam el, hogy a nemzetek elnyomásának a politikája huzamosabb ideig fenn nem tartható és Magyarországnak csak akkor lehet jövője, ha az ezzel a politikával szakít és a nemzeteknek a teljes egyenjogúságot biztosítja.” (104. oldal.)

Eszerint Czernin a magyarországi nemzetiségek elnyomásáról szóló hazug mesét nemcsak vallotta, hanem azt nyomtatásban is hirdette és mivel ebben a tekintetben is egy gyékényen árult pártfogójával, ez kierőszakolta, hogy a rokonlelkű pártfogolt legyen a monarchia bukaresti követe. Ez a kinevezés nyílt kihívása volt a magyarságnak és biztatása a román nemzetiségi izgatónak a magyarság elleni aknamunka folytatására. Nem nehéz elképzelni, hogy a magyar állam érdekei Czernin bukaresti kö-

vétsége idejében miként voltak Romániában képviselve! Bár Czernin maga mondja művében, hogy követté történt kinevezése alkalmával *Tiszának becsületszavát adta, hogy az értekezésben hirdetett magyarellenes politikát nem fogja folytatni*, (104. oldal) ez nem tartotta őt vissza attól, hogy a Filippescu Nikolaj-féle elgondolást, mely Erdélynek Nagyromániával való egyesülését célozta, saját beismerése szerint „két kézzel” (107. oldal) ne ragadja meg.

Czernin, „*Im Weltkrieg*” című műve tele van a legképtelenebb magyarellenes kirohanásokkal. így például Czernin szerint „*igazságos büntetés, hogy Magyarország, mely oly sokban járult hozzá a végleges vereségünkhöz, annak következménye révén a legsúlyosabban szenvedett. . .*” (128. oldal.) „Ha — írja Czernin — nem vesztettük volna el a háborút, akkor azután az *élet-halálharc a magyar néppel elkerülhetetlen lett volna*, mert el sem képzelhető olyan észszerű európai alakulás, mely a magyar törekvésekkel és uralmi tervekkel egy kalap alá lett volna hozható. Azonban a háború alatt a nyílt harc Budapest ellen természetesen lehetetlen volt.” (188. oldal.) Igen a nyílt harc lehetetlen volt, *de nem a titkos szövetkezés* az összes magyarellenes felforgató elemekkel és ezeknek a csatorna elemeknek az állandó biztatása és bujtogatása a világháború alatt nem csekély mértékben járult hozzá a monarchia összeomlásához.

Ezt a Czernin Ottokárt szemelte ki Ferenc Ferdinánd arra, hogy trónra jutása alkalmával külügyminiszterré tegye és *IV. Károly királynak egyik legelső uralkodói cselekedete az volt, hogy ezt a Czernint 1916 december havában külügyminiszterré nevezte ki.*

Czernin külügyministerségét békebarát nagyképűsködéssel kezdte és a monarchia összes békelehetőségeinek elgáncsolásával végezte. Békebeszédai közül a legjellemzőbb az 1917 október 2-án Budapesten a legnagyobb nyilvánosság mellett tartott beszéde. Ebben a militarizmus ellen foglalt állást. Ezzel megelőzte Linder Bélát, aki *tudvalevőleg szintén nem akart katonát látni*. Czernin rossz példáját szolgálai módon követte a sajtó s ez is elkezdett a békéről firkálni s ezzel aztán megindult a végnélküli locsogás a békéről s ezt az esztelen magatartást elnevezték békeOffenzívá-i:ak. Czernin, úgy látszik nem tudta, hogy háborúban, ha a harc folytatása kilátástalan, a háború befejezése és nem a békéről való fecsegés a külügyminiszter feladata. Czernin ennek éppen az ellenkezőjét cselekedte. Sokat beszélt a békéről és végén elgáncsolta azt.

Hogy Czernin a háború kilátástalanságáról már hivatalba lépése elején meg volt győződve, azt 1917 április havában császári urához intézett jelentése is bizonyítja. Ebben az emlékiratban Czernin kijelentette, hogy „. . . egészen világos, hogy katonai erőnk a végéhez közeledik . . . egy további téli hadjárat teljesen ki van zárva ... a löszergyártáshoz szükséges nyersanyag elfogyóban van . . . Európa láthatárán a forradalom mutatkozik ... a háború nyomása elviselhetetlenül nehezedik a lakos-

ságra... a húr a pattanásig feszült. . . még nagy áldozatoktól sem szabad visszariadnunk . . . mert Felsőged Istennek es népeinek tartozik azzal, hogy a monarchia összeomlásának a katasztrófáját megakadályozza.” (Czernin 198—204. oldal.) Ezt az emlékiratot IV. Károly elküldötte Vilmos császárnak. De a kívánt hatás, amint azt a nemet birodalmi kancellárnak elutasító válaszából kitűnik, elmaradt. Mégis az a Czernin, aki 1917 eiején úgy találta, hogy a monarchia katonai erejének végéhez ért, lelkiismeretével összeegyeztethetőnek tartotta, Hogy lyi8 május haváig nyugodtan hivatalában maradjon.

Ligyan ezt a következetlenséget és könnyelmúséget igazolja az a mód, ahogy Czernin az Anglia es illetve Franciaország részéről kínálkozó békelehetőségeket kezelte. Czernin 1917-ben Schweitzban tárgyalásokba bocsátkozott a két állam kiküldöttével. Az ajánlatok mindkét állam részéről nagyon előnyösek voltak, mert az olasz igények kielégítéséért kárpótlásul felajánlották a történelmi Lengyelországot. Ámde Czernin 1918 február, illetve március havában, a kínálkozó két békelehetőség fonálát elvágta s ezek helyett az 1918 január haivaban elhangzott wilsoni 14 pont ingoványos talajára lepett. Czernin később végzetes hibája fölött azzal tért napirendre, hogy a bécsi Ballplatz akkor, amikor Wilsonra bízta sorsát „a rossz lovat fogadta meg”. A lóverseny világból vett ez a hasonlat jellemzi az egész embert, aki előtt a külügyek intézése sem volt más, mint izgalmas és szórakoztató szerencsejáték.

Ha Czernin Wilson 14 pontját csak némi gondolkodással vizsgálta volna meg, legott észre kellett volna vennie, hogy az nem versenyparipa, hanem trójai faló, melyben a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek felhasználásával a monarchia levegőbe röpitésének a terve rejtőzik; fel kellett volna ismernie azt, hogy a washingtoni Capitólium világhíre szert tett képmutatójának 1918 január 8-án elhangzott beszédében a világbéke, a nemzetközi leszerelés, a tengerek szabadsága és a többi tetszetős jelszó mind csak álarc, mely eltakarni hivatott a 10-ik pontban rejtőző igazi szándékot, mely pont szerint: „Ausztia-Magyarország népeinek, amelyeknek a helyét a nemzetek között megoltalmazni és biztosítani kívánjuk, a legelső alkalommal lehetővé kell tenni autonóm fejlődésüket. „Nem véletlen, hanem rokon törekvések találkozása volt, hogy Ferenc Ferdinánd követőinek javaslatai között szószerint azonos kitételekkel találkozunk. Épen ez bírta rá Czernint, hogy wilsoni alapra helyezkedve „a hamis lovat rakja meg”. Itt Ferenc Ferdinánd továbbélő rossz szellemét látjuk munkában.

A nemzetségi kérdés volt Ausztia-Magyarország Achilles sarka s épen ezért Wilson, amikor a nemzetségi kérdést a háború folyamán vetette fel, a monarchiát a legebezehetőbb oldalán támadta meg. Midőn tehát Czernin mindennek ellenére *1918 január 24-én az osztrák delegáció bizottsági ülésén tartott beszédében Wilson 14 pontját „alkalmas tárgyalási alapnak” nyilvánította,* egyenesen helyeselte, elfogadta és feldicsérte azt a harceszközt,

amelynek segítségével utóbb a monarchiát annak ellenségei fel-darabolták. Kétségtelen, hogy Wilson volt úgy Magyarország, mint Ausztria egyik legnagyobb sirásója, de az is kétségtelen, *hogy ebben a sir ásásban egyik legnagyobb segítőársai a monarchia külügyminisztere Czernin Ottokár gróf volt.*

A fentemlített békelehetőségek meghiúsítása után már csak a Sixtus pármái herceg közvetítése révén remélhető békekilátások elgáncsolása volt hátra. Czernin, egy világra szóló botrány felidézésével kapcsolatban ezt is megtette. Czernin 1918 tavaszán, teljes ellentétben eddigi magatartásával egyszerre csak nagyon, harcias lett. A nyugati arcvonalon március 21-én megindult nagy német támadás kezdő sikerei által elkápráztatva, most már a végleges győzelmet biztosra vette és mivel Németországgal szemben rossz volt a lelkiismerete, *sietett alibit igazolni.* Ezt a célt szolgálta 1918 április 2-án a bécsi városi képviselőtestületnek nyilván e végből felvonultatott küldöttsége előtt tartott hosszas, dalmás és harcias beszéde. Ebben Czernin minden ok és szükség nélkül belekötött Clemenceau francia miniszterelnökbe, úgy tüntetvén fel utóbbit, mint aki nála a békéért esedezett volna. *„Czernin gróf hazudik”* így hangzott Clemenceau rövid, de goromba válasza. A további nyilatkozatok során Clemenceau célzást tett Sixtus pármái herceg tárgyalására és a híressé vált levélre, melyet az uralkodó Sixtus herceghez intézett és amelyben Franciaország igényét Alsace-Lorainere jogosultnak ismeri el. Czernin mégis folytatta az oktalan feleselést, úgy hogy Clemenceau, ha csak az nem akart hazugságba maradni, egyenesen belekényszerítette, hogy a Sixtus levelet teljes terjedelmében leközzölje. Czernin ahelyett, hogy uralkodójának azt a tanácsot adta volna, hogy most már álljon helyt férfiasan az egyszer már megírt levele mellett, fenyegetésekkel bírta rá ezt a gyenge uralkodót, hogy tagadja le saját levélét és még arra is rávette, hogy Vilmos császárhoz április 14-én a következő táviratot intézze: *„Glemenceaunak ellenem intézett vádjai oly aljasak, hogy nem vagyok hajlandó Franciaországgal a dolog fölött vitatkozni. Válaszom ágyúim a nyugaton. Hü barátsággal Károly.”*

Ez adja a magyarázatát, ha nem is mentségét annak az elvadult dühösségnek, amellyel ezek után Clemenceau a monarchia és a fentiekben teljesen ártatlan Magyarország romlására tört. Ennek egyik első megnyilvánulása a francia miniszterelnöknek a francia külügyi bizottság elé május 10-én terjesztett jelentése volt. Ebben Clemenceau beszámolva a monarchiával folytatott tárgyalásairól, megállapította, hogy *„mindez teljesen kilátástalan kísérletezés volt, miért is a szövetségesek a jövőben nem tehetnek egyebet, minthogy a monarchia nemzetiségi törekvéseinek a támogatásával a Habsburg birodalom összeomlását sietessék.”*

Czernin, hogy cselekedetei következményeiről elterelje a figyelmet, művében azt a mesét találja fel, hogy ő már 1917-ben világosan látta, hogy a békekötés Németországgal együtt lehetetlen, a különbéke pedig feltételei miatt elfogadhatatlan és

egyébként is kivihetetlen volt. Fejtegetéseihez azt a nihilista következtetést fűzi, hogy „Ausztia-Magyarország órája lejárt.” (40. oldal) Czernin okszerű gondolkodásra képtelen fejével nem is veszi észre, hogy ezzel milyen logikai csapdába juttatta önmagát, mert ha minden békekötés lehetetlen volt s ő ezt már 1917-ben látta, ezzel beismeri, hogy amikor hónapokon keresztül olyan béketárgyalásokat folytatott, amelyek hiábavalóságáról meg volt győződve, voltaképpen komédiázott, amikor pedig a teljesíthetetlennek tudott béke jelszavát beszédeivel és sajtó útján is beledobta a közvéleménybe, tudatosan vezette félre a hiszékeny tömegeket, felébresztette bennük a békevágyat, gyöngítette a polgárok készségét a harcra és kitartásra. A monarchia órája nem járt le, hanem *kontár kezek Ferenc Ferdinánd szellemében addig lazították szerkezetét, amíg az óra szétesett.*

Gzernin, miként Ferenc Ferdinánd, gyűlölte a lengyeleket. Ezt az ellenséges érzületét különösen a brestlitowski béketárgyalások alkalmával ismételten juttatta kifejezésre. Már magában véve az a körülmény, hogy a központi hatalmak szóba állottak az orosz zsvány diktatúra vezetőivel, óriási hiba volt, mert ezzel udvarképessé tették a bolsevizmust. Czerninnek tudnia kellett volna, hogy a bolsevista Oroszországgal kötött béke nem hoz minket közelebb a világbékéhez, hanem a világot hozza közelebb a bolsevizmushoz. Ez a veszély annyival is inkább fennforgott, mert az 1917. december 2-án kezdődő béketárgyalásokon megjelent oroszok képviselőjében Trotskij a békéasztaft szónoki emelvénynek használva, hónapokon keresztül zavartalanul hirdethette bolsevista tanait.

Ezeken a béketárgyalásokon Czernin elszalasztottá, sőt el is gáncsolta a lengyel-magyar-osztrák unió létrehozására nyíló nagy történelmi alkalmat. Ezt az uniót úgy a lengyel, mint a magyar közvélemény kívánta, mert az mindkét nemzet nyilvánvaló érdekében állott; de hasznát látta volna annak Ausztia is, mert ha ez az unió a háború alatt létesül, a monarchia feldarabolása nem következhetett volna be. A helyes magyar külpolitikának ezt az alapelvét *Kossuth Lajos* már 1833-ban ismerte fel, mondván: „*Magyarország szabadsága folyvást kétséges leend, míg Lengyelország fel nem szabadíttatik.*” *Andrássy Gyula* is „*Diplomatia és világháború*” című könyvének 106. oldalán azt írja, „*hogy az egyetlen helyes politikának azt tartottam, mindent elkövetni, hogy a lengyel nemzetet kielégítsük és megnyerjük.*” Ezért a legjobb megoldásnak azt tartotta: „*Oroszlengyelországból és Galíciából egy szuverén államot alkotni, a lengyel koronát a mi uralkodónknak juttatni és a dualizmus helyébe a trializmust állítani.*” (106. oldal)

Kétségtelen, hogy a lengyel kérdésnek ez a megoldása nemcsak a lengyelekre, hanem Magyarországra és Ausztriára is mérhetetlen előnyökkel járt volna. Az ilykép keletkezett hetvenmillió birodalomban Lengyelország egy igazi nagyhatalomnak lett volna az egyenrangú tagja; Ausztia megszűnt volna szláv többségű állam lenni; a lengyel-magyar-német összefogás lehe-

tétlenné, tett volna minden nemzetiségi fészkelődést, viszont a lengyel és magyar nemzet szabadságszeretete örökre kizárta volna az önkényuralmi törekvések érvényesülését. Ferenc Ferdinánd követői, így különösen Gzernin, éppen ezért irtóztak ettől a megoldástól és mindent elkövettek annak meghiúsítására, mert *jól tudták, hogy annak megvalósulása esetén a Ferenc Ferdinánd féle terveknek örökre befellegzett.*

Czernin nem is késett, hogy Breslitowskban a lengyel-magyar-osztrák unió elgáncsolására mindent elkövessen. Elsősorban ő felelős azért, hogy erre a béketárgyalásra a lengyeleket meg sem hívták. Ellenben megjelentek ott és résztvettek a tárgyalásokon a nem létező ukrán állami megbízottjai, akikről Trotszkij gúnyosan megjegyezte, hogy egész uralmi területük a német hadvezetőség által rendelkezésükre bocsátott brestlitowski szállodai szobából áll. Ez az eljárás már csak azért is volt a lengyelekre nézve rendkívül sérelmes, mert Brestlitowskban mindezekelőtt arról volt szó, hogy az oroszok mondjanak le Orosz-Lengyelországról és mert az, hogy a lengyeleknek a muszka járom alól felszabadult hazájával mi történjék, mégis csak elsősorban a lengyelekre tartozó kérdés volt. A lengyelek illetően mellőzése oktan cselekedet is volt, mert ez azt a gyanút keltette a lengyelek szívében, hogy legsajátabb ügyüknek ilyen róluk-nélkülük való elintézése azt árulja el, hogy a központi hatalmaknak velük szemben nincsenek becsületes szándékai. Mikor aztán a központi hatalmiak Orosz-Lengyelországról az oroszokat lemondatták, de a független Lengyelországot megalkotni elmulasztották, azt nemcsak a lengyelek vették észre, hanem az entente hatalmak is és ezek nem is késtek a világnak a lengyelek iránti rokonszenvét is felhasználva ezt az eljárást a világ elé tárni, mondván: íme ilyenek a központi hatalmak; önvédelmi harcraól fecsegnek, holott hódító háborút folytatnak. Hát nem kell az ilyen társaság ellen az utolsó lehetőségig küzdeni? Hiába iparkodik Czernin ennek az eljárásnak az ódiáját a németekre kenni, mert a monarchiát nem lehetett rákényszeríteni, hogy a brestlitowski békeasztalhoz üljön, ha nem akar s így a monarchiának módjában állott a független Lengyelország helyreállítására vonatkozólag Németország kötelező ígétét megszerezni és nyilvánosságra hozni, mielőtt béketárgyalásokban résztvesz.

Míg a lengyel nemzetet ezekből a tárgyalásokból kirekesztették, addig a bizonytalan és kétes létezésű ukrán állam megbízottjai azokon résztvettek és Gzernin képes volt 1918. február 9-én az ukrán rada megbízottjaival oly megállapodásra lépni, mely szerint az ukránoknak odaígérte a történelmi Lengyelországhoz tartozó Cholmi kerületet és ahhoz is hozzájárult, hogy Keletgaliciát, egészen Ferenc Ferdinánd tervei szerint, minden lengyel befolyástól ment önkormányzattal bíró országgá fogják átalakítani. Ez volt aztán a két légy egy csapásra, mert ily módon Czerninnek egyrészt sikerült a lengyeleket súlyosan megbántani, másrészt a monarchia feldarabolására törő nemzetiségek nagy örömeire *hivatalos helyről ő adta meg az első jelt a monarchia*

nemzetiségi feldarabolására. Megjegyzendő, hogy a szerződés aláírása után alig 48 óra múlva az orosz bolsevikiek a kiewi ukrán radát szétugrasztották s így a mondvascinált ukrán állam, alig hogy megszületett, már meg is szűnt létezni s így a Czernin által „kenyérbékének” feldicsért szerződésből nem lett kenyér, hanem, ha Ukrajnából kenyeret akartak kapni, fegyveresen kellett érte menni. Így is lőn. Ámde azt szerződés nélkül is elérhették volna. „Ha Czernin — írja Cramon német tábornok — még negyvennyolc óráig vár, akkor az óhajtott „kenyérbéke” olcsóbban lett volna kapható”. Cramon „*Unser Oesterreich-ungarischer Bundesgenosse im Weltkrieg*”, (141. oldal) „Ha — írja Glaise-Hortenuau — Czernin Hoffmann tábornok nyomásának még negyvennyolc óráig ellentáll, az ukrán szerződés papíradarabját olcsóbban kaphatta volna meg.” (147. oldal)

A „kenyérbéke” szerzőjét IV. Károly hercegi rangra akarta emelni, azonban Czernin csak tábornokká leendő kinevezését kérte és kapta. A lengyelek a jogaikat elalkudó Czernin eljárásáról másként vélekedtek: „Aki — írja Cramon — azt a szerepet, amit a lengyelek a monarchiában játszottak csak némileg elismeri, az képet alkothat magának a Czernin-féle államművészet belpolitikai következményeiről. (141. oldal)

Az árulás hírére a varsói lengyel kormány lemondott. Példáját követte a lublini katonai kormányzó, Szepticki gróf tábornok. A lengyel légióinak Galíciában székelő része megkísérelte, hogy az oroszokhoz átmenjen. Ez néhány századnak Haller alvezredes vezetése alatt sikerült is. Bécsben az osztrák lengyelek pártja élesen megbélyegezte az ukránokkal valló megegyezést. Az osztrák urakházában pedig *Bilinski* volt közös pénzügyminiszter nyíltan kimondotta, hogy Lengyelország Ausztria számára végleg elveszett, ha a császár és kormánya ezen az úton tovább halad. A lengyel közönség felháborodása oly fokra hágott, hogy Cramon szerint, „midőn Czernin a lublini kormányzóságon keresztül Bécsbe visszatért, valamennyi pályaudvart erős katonai őrséggel el kellett zárni. Mindenhol éles tüntetésekre került a sor.” (141. oldal.) Még Glaise-Hortenuau is kénytelen megalapítani, hogy az ukrán szerződés eredményeként „a Habsburgok birodalmától való elfordulásban a lengyelek is a csehekhez és délszlávokhoz csatlakoztak.” (152. oldal.)

Pedig éppen abban az időben a lengyel unió gondolata nagyon közel állott a megvalósuláshoz. Bécsben 1918. január első napjaiban született meg a terv, mely befejezett tény elé állította volna a világot. Az osztrák-lengyel államférfiaknak sikerült az akkor Bécsben tartózkodó orosz-lengyel régenstanácsot az unió megoldás elfogadására bírni. Ennek megvalósítása érdekében ugyanekkor abban is megegyeztek, hogy 1918. február 17-én Varsóban a lengyel nemzet 850 képviselője Károly császár és királyt lengyel királlyá fogja kikiáltani.

Czernin működését szemlélve könnyű ráismerni a mintára, melyet szem előtt tartott. Nem okulva a világháborúnak már annak kezdetén kiáltóan jelentkező tanulságain, *véges-végig-*

Ferenc Ferdinand politikáját követte és erőszakolta. Magyar, lengyel és olaszellenessége is igazolja. Károkozó csekedetei alapján méltán sorolható azok közé, akik a magyar állam hajóján a legnagyobb léket ütötték. „Ez a férfiú — írja róla *Krauss Alfréd* gyalogsági tábornok „*Die Ursachen unserer Niederlage*” című művében — kétségtelenül szerencsétlensége volt Ausztriának, Károly császárnak és a német népnek . . . mint külügyminiszter teljes mértékben felelős a háború elvesztéséért és Ausztria-Magyarország pusztulásáért . . . nem volt nagy politikus, hanem fényes, szellemes csevegő csupán. Az embereknek ama legveszedelmesebb fajtájához tartozott, akik a lidércfényhez hasonlítanak. Ennek a sötét éjszakában felvillanó fénye a kereső emberiségnek reménysugárként tűnik fel, holott a mocsárba és halálba viszi azt.” (298—300. oldal.)

Ferenc Ferdinánd egyik legsúlyosabb személyi tévedése *Hötendorf* *Conrad bárónak* a vezérkari főnöki állásba való juttatása volt. Chlumecki a trónörökösnek azt a választását, mint az emberismeret különös ismertető jelét magasztalja: „Ő volt az, aki éles szemmel fedezte fel Conradot. A császár ellen harcolva vitte keresztül Conrad kinevezését a vezérkar főnökévé.” (41. o.) „Conradot — írja Kanner — Ferenc Ferdinánd akkor választotta ki, amikor kifeszített vitorlával a magas politika óceánjára kivezett, anélkül, hogy tudná, hová és miként.” (154. o.) Ezt Conrad lantosa *Nowak Ferenc* is megerősíti, midőn Conrad kinevezéséről „*A katastropha útja*” című művében megemlíti, hogy „öt is Ferenc Ferdinánd szólította Bécsbe. 1906 nyarán helyezte a legfontosabb katonai állásba.” (12. oldal.)

Nowak fentidézett műve alkalmat nyújt Conrad egyik gyöngegségének feltárására és ez a vezérkari főnök beteges hiúsága. Ehhez a könyvhöz az előszót maga Conrad írta s előszavában kijelenti, hogy a könyvben „előadott történelmi tények megfelelően vannak ismertetve.” A szóban forgó könyv szerint a háború elvesztéséért mindenki felelős, csak Conrad nem és a könyv szerzője szerint Conrad „államférfiúi előrelátása elérte Bismarckot. Mint hadvezér elérte Moltket.” (143. oldal.) „Szerénytelenség dolgában — írja találóan Kanner — bizonyára mindkettőt messze felülmúlta.” (159. oldal.)

Ha egy vezérkari főnök ennyire; hiú és öntelt, ebből nagy bajok származhatnak. Conrad a háborút alig tudta bevárni. Már 1907-ben, a karintiai hadgyakorlatok lezajlása után az uralkodónál kihallgatásra jelentkezik s nélkül, hogy erre valami különös ok fennforgott volna, „a háborút ajánlja Olaszország ellen ... a döntésért négy héten belül kezekedik.” (Nowak 18. és 19. oldal.) Noha a legegységű embernek már akkor látnia kellett, hogy a monarchiában a kifelé gravitáló nemzetiségek túlsúlya folytán a háború kockázatos vállalkozás és hogy a szövetséges Olaszország ellen tervezett orvtámadás az egész világ felháborodását, a nagyhatalmak katonai beavatkozását és a monarchia pusztulását vonná maga után, Conrad folytatta kalandos terveinek erőltetését és egy, 1907 szeptember 4-én, az uralkodó-

hoz intézett memorandumban az Olaszország ellen indítani kívánt háború javaslatát megismételte.

Conrad látva, hogy az olaszok elleni háborús terve az uralkodó és Aehrenthal külügyminiszter ellenzése folytán megvalósíthatatlan, más alkalmasabb ellenséget keresett. Ezt 1908-ban, az annexió válság idejében, a szerbekben fedezte fel. Ferenc Ferdinánd segítségével kierőszakolta a költséges mozgósítást és nem rajta múlt, hogy háborúra nem került a sor. Mikor azután Aehrenthal a viszályt Szerbiával békésen intézte el, a „háborús reményeiben csalódott Conrad 1909 április 3-án a császárhoz intézett epés emlékiratában adott kifejezést haragjának a fölött, hogy az általa „ismételten ajánlott háborús megoldása a szerb kérdésnek” meghiúsult. (*Pvribram „Der Konflikt Conrad-Aehrenthal”* az „Oesterreichische Rundschau 1920 augusztusi számában.)

Conrad azután sem szűnt meg az uralkodót és Aehrenthalt háborús indítványokkal zaklatni. Az olasz-török háború idején, 1911 végén ismét viharosan követelte Olaszország megtámadását csak azért, mert a tripoliszi hadszíntéren elfoglalt Olaszország leterítész könnyűnek látszott. Ámde Aehrenthal az annexio után pihenni kívánt babérain. A szolgalelkű sajtó által Ausztria Bismarckjának elnevezett külügyminiszter nem volt hajlandó teljesíteni Conradnak azt a vágyát, hogy ő meg Ausztria Moltkeja lehessen és ezt a háborús tervet is elutasította. Conrad, miként azt házi lantosa, Nowak megírta, „nem tudta haragját lenyelni. Megírta Aehrenthamak: Az ön római nagykövete nem képviseli a monarchia érdekeit. Aehrenthal élesen válaszolt, a báró még élesebben.” (29. oldal.)

Érdekes és jellemző azokra az állapotokra, amelyek Ferenc Ferdinánd működése folytán a monarchiában bekövetkeztek, hogy a vezérkari főnök olyan kérdésben, mely nem tartozott rá és amelyben még igaza sincs, miként kötekedik a külügyminiszterrel. A magyarázata ennek igen egyszerű: Conrad kegyeltje volt az akkor már elhatalmasodott trónörökösnek, ellenben Aehrenthal kegyvesztett volt és ellene Conradot a trónörökös is uszította remélve, hogy az akkor már súlyosan beteg külügyminisztert ilymódon kiundorítják hivatalából. Ámde a terv nem sikerült, mert Aehrenthal a császárhoz fordult elégtételért. Conradnak menni kellett, de csakhamar, Aehrenthal halála után, 1912 december havában, Ferenc Ferdinánd közbenjárására és a háborús párt nagy örömeire, ismét elfoglalta a vezérkari főnöki állást.

Conrad nem érte be azzal, hogy örökös háborús indítványaival az uralkodónak és a külügyminiszternek alkalmatlankodják, hanem háborúra törő politikai bölcseségeit magántársaságban is feltálalta. Baerenreither szerint Conrad 1912 december havában, mint Schulz Pál osztrák számvevőszéki alelnök vendége, egy kitűnő vacsora örömei közepette „nagyon élénken és erélyesen amellet szállott síkra, hogy a viszályt Szerbiával nem szabad kiküszöbölni, hogy a sebet nyitva kell tartani, hogy, ha megszűnik az egyik nehézség, újat kell támasztani, hogy mindig alkalom nyíljon a szerbek elleni nekimenésre.” (186. oldal.)

Aehrenthal utódjával Berchtold Lipót gróffal már nem volt Conradnak semmi baja. Sőt ez volt azután Conrad kedve szerint való külügyminiszter: a főúri műkedvelő, aki az Aehrenthal utáni válságos években, de kivált a balkáni háború alatt egészen Conrad ízlése és vágyai szerint gyermekded gondatlansággal hajigálta a tüzes csóvákat a balkáni puskaporos hordókra és csak az összes európai nagyhatalmak egyetértő békevágyának volt köszönhető, hogy a világháború felidézése akkor még delitto man-cato maradt.

Amikor azután a szarajevói merénylettel bekövetkezett a nagy alkalom, Conrad nem késett azt megragadni. Azon a végzetes július 7-iki közös minisztertanácson az ő szereplése döntötte el a béke vagy háború kérdését. Ha ő ott nem jelenti ki azt, hogy a monarchia háborús esélyei a jövőben nem javulhatnak, csak romolhatnak, ha nem titkolja el a hadseregnek a háború során beigazolt készületlenségét, tüzéri felszerelésének hiányosságát és fogyatékoságát, ha nem helyezkedik a praeventiv háború kárhozatos álláspontjára, ezen a minisztertanácson Tisza háborút ellenző álláspontja győz, a szerb viszály békés elintézését nyer és a háború elmarad. „Midőn — írja Szilassy — IV. Károly Conradot utóbb kérdőre vonta, hogy miként szavazhatott a koronatanácson a háború mellett, a következő kurta váaszt kapta: *„Felség, egy tábornok csak nem szavazhatott másképp!”* (267. o.) Ezzel a válasszal Conrad azt árulta el, hogy magas állásának feladataival nincsen tisztában, mert a vezérkari főnöknek a rábízott fegyveres erő fejlesztése, harcképességének a fokozása a kötelessége és nem a háború felidézése minden áron.

Méltán elvárható lett volna, hogy az a hadvezér, aki ennyire vágyódik a háború után, aki annyiféle háborút a biztos siker kilátásba helyezése mellett hoz javaslatba, mikor végre bekövetkezik a várva várt alkalom a cselekvésre és a magában érzett hadvezéri tehetségek érvényesítésére, örömmel s bizalommal fog munkába. Ámde a világháború kitörésekor a *békeidők harcias és bizakodó Conrádjából semmisen, maradt.* Ez Conrad saját kijelentéséből is kitűnik. Giesl báró belgrádi követ 1914 július 8-án azt találta mondani Conradnak, hogy a mostani idő fényesen alkalmas a háborúra, amire Conrad a következőket válaszolta: *„Na, fényesnek épen nem nagyon fényes.* De ha már egyszer felállítottuk a követeléseket, csak az a fontos, hogy ne engedjünk belőlük.” Giesl távozása után pedig ezzel a mondattal fordult tisztársaihoz: *„Furcsa, de úgy látom ez a vállalkozás nem nyugszik egyetlen egy vezető gondolaton.”* (Supka Géza *„A nagy dráma!”* 333. oldal.) Báró Chlumeckynek Conrad saját emlékirataiban foglalt beismerése szerint a főhadiszállásra történt elutazása előtt a következőket mondta: *„1908—09-ben a háború megnyert játék lett volna, 1912—13-ban esélyekkel bíró játék, most azonban tisztán va-banque-ra megy a játszma.”* (Chlumecky 106. oldal.)

Az ellentét a belső meggyőződés és a külső cselekvés között valóban megdőbentő. Hogyan? Hát egy hadvezér, aki ezt a há-

borút vezető gondolat nélküli vállalkozásnak tartja s olyan játszmaéhoz hasonlítja, melynek nincsenek esélyei, elmulasztja azt, hogy az ilyen reménytelen kaland ellen tiltakozzék, sőt továbbra is azt vallja, hogy a „felállított követelésekből” — amelyek a háborúéhoz vezetnek — ne engedjünk!

Ekkora következetlenség és önellentmondás vagy az ítélőképesség, vagy a lelkiismeretesség hiányára vall. Ugyanilyen megítélés alá esik, miként a Berchtoldnak augusztus 31-ikéről kelt s az uralkodóhoz intézett jelentéséből megállapítható, hogy az a Conrad, aki békében állandóan Olaszország megbízhatatlanságát hangoztatta, s e címen annak fegyveres megtámadását ajánlgatta, *most azt remélte*, hogy Olaszország „rábírható” lesz, hogy Franciaország elleni szövetségi kötelességein felül az orosz ellen is csapatokat fog rendelkezésre bocsátani.” (Az Osztrák „vöröskönyv diplomáciai okirat gyűjteménye Ili. rész 80. szám.) íme az a Conrad, a békében a három fronton való háborúra is elég erősnek érezte magát, most, mikor még csak két arcvonalon fenyegetett a háború, az oroszok elleni arcvonalon az általa gyűlölt olaszok segítsége után áhítózik!

Amilyen könnyelmű volt a háború felidézése, époly hanyag volt annak előkészítése. Conrad legnagyobb bűne, hogy a háborúra szükséges előkészületeket még akkor sem tette meg, amikor már tudta, hogy az elkerülhetetlen. Ebből származott azután a mozgósítás körüli szörnyű fejtelenség és a Szerbia elleni hadműveletek késedelmes megindítása.

Minden katonaviselt ember tudja, hogy a háború előtti gyalogsági századok legénységének egy évfolyama kb. 30—40 emberre rúgott s így ezeknek a századoknak teljes hadilétszámra emeléséhez 4 évfolyam behívása elegendő lett volna. Conradnak módjában állott volna ezeket az évfolyamokat jóval a hadizenetek megtörténte előtt, amint az Németországban meg is tették, hadgyakorlatok ürügye alatt feltűnés nélkül behivatni és az egyes csapatokat a leendő hadszínterek felé tolni. Conrad ezt tenni elmulasztotta. E helyett a július 31-iki általános mozgósítás alkalmával 42 éves életkorig behívtak minden tartalékost és népfelkelőt. Ennek az eszeveszett rendelkezésnek hátrányos következményeit másnap mindenki láthatta. Máról-holnapra útra kelt több, mint három millió dolgos ember, hogy eleget tegyen a behívási parancsnak. Ekkora tömeg azonnali elszállítására a vasutak képtelenek voltak s emiatt a vasúti forgalomban zavarok álltak be. Négyszer annyi ember vonult be, mint amennyire pillanatnyilag szükség volt és mint amennyit a laktanyákban elhelyezni, felruházni és felfegyverezni tudtak. Az utcán szállás nélkül lézengő bevonultak egy részét csak napok múlva küldték haza. Mindez a legsürgősebb aratási időben történt és a céltalanul behívott százezreknek az aratási munkától való elvonása miatt a termés jelentékeny százaléka odaveszett.

Mindez azért történt, mert sem a vezérkari főnöknek, sem a közös hadügyminiszternek fogalma sem volt, hogy hány tartalékos és népfelkelő katona van a monarchiában. Hát akkor mire

való volt a békeidők költséges katonai nyilvántartása és mire valók voltak az ellenőrzési szemlék? Itt vagy a katonai nyilvántartás volt rossz, vagy a vezérkar mulasztotta el az adatok figyelembe vételét. Bármely eset forog fenn, az jellemző Conradra, mert mit gondoljunk az olyan hadvezérről, aki évek hosszú során át az iránt sem érdeklődött, hogy háború esetén hány katonára számíthat.

Az előkészületek elmulasztásából szükségszerűen folyt a hadfelvonulás és a hadműveletek megkezdése körül tapasztalt elképesztő késedelem. Julius 26-án, vagyis a Szerbiához intézett ultimátum lejártát követő napon Conrad azzal a lehangoló kijelentéssel lepte meg a külügyminisztert, hogy „az előnyomulás csak körülbelül augusztus 12-én” veheti kezdetét. Inkább körül mint belül, mert az előnyomulás a valóságban csak 19-én kezdődött. Ezzel Conrad eljátszotta azt a lehetőséget, hogy Szerbia ellen túlerővel és meglepően támadjon és hogy döntő csapást mérjen Szerbiára, mielőtt minden katonára az északi hadszíntéren szüksége lesz. A Monarchia hadvezetősége tehát mindjárt az első alkalommal csütörtököt mondott és az a vezérkari főnök, *aki békében annyiszor csörtette kardját, az első komoly pillanatban képtelennek bizonyult, hogy azt kirántsa.* Komoly figyelmeztetése volt ez a sorsnak, mely fellebbentette az iszonyú jövőt borító fátyol egy kis csücskét, *hogy megmutassa a leendő csatavesztő hadvezért.*

Mulasztásaival szemben Conrad azzal védekezett, hogy nem tudta, hogy háborúra kerül a sor. Ez azonban nem áll, mert Conrad mint jelenvolt ismerte a július 7-iki közös minisztertanács háborús elhatározását. Conrad július 10-én azt írja Berchtoldnak, hogy „kerüljön el mindent ami az ellenfeleket idő előtt felriasztaná és ellenrendszabályokra készítetné; sőt minden tekintetben a békés jelleg látszatát kell mulatni.” (Osztrák vörös könyv I. 14. számú okirat). Szóval készülődjenek, de titokban.

Az a védekezése is tarthatatlan, hogy mivel előzőleg két esetben, 1908 és 1912-ben a háború elmaradt, ő azt hitte, hogy a háború most sem következik be. Ez a védekezés olyan, mintha az őrhelyén alva talált őrszem azzal mentegetődnék, hogy mivel az előző két napon az ellenség nem támadott, tehát azt hitte, hogy most sem fog támadni. Az a védekezése is gyöngye lábbon áll, hogy a Szerbiához intézett hadizenet után a hadműveletek azonnali megindítása lehetetlen volt, mert a hadfelvonulás még nem történt meg. Épen ez volt a hiba. Németország augusztus 3-án izent hadat Belgiumnak és Franciaországnak és már másnap az egész francia és belga határon a német hadak támadásba mentek át, sőt mélyen benyomultak Belgium területére. Amire Németország hatalmas ellenfelekkel szemben képes volt, az a Monarchia vezetősége számára a kis Szerbiával szemben sem volt megoldhatatlan feladat.

De ha már Szerbiának a meglepő és gyors támadás módszerével való elintézéséről Conrad lekéselt, tekintettel a most már

közvetlenül fenyegető orosz veszedelemre Szerbiával szemben a határvédelemre kellett volna szorítkozni. Ehelyett Conrad az elkésett támadásra szánta magát még pedig elégtelen erővel és oly haditerv alapján, melynek képtelenségére még jóval a háború kitörése előtt illetékes katonai körök ismételten figyelmeztették. Ha Belgrádtól jobbra és balra támadunk, ez a hadtápvonalak közelsége mellett azzal az előnnyel járt volna, hogy az előnyomulás Szerbiának északról délre húzódó völgyein, vízvonalain és útjain történik, ellenben a támadás a Drina felől azt hozta magával, hogy kellő hadtápvonalak és járható utak nélkül a rosszul élelmezett és teljesen elcsigázott csapatok kész prédájává váltak az ellenséges ellentámadásnak. Ennek az egészen eszeveszett hadvezetésnek az lett a következménye, hogy a szerb hadszíntéren az osztrák-magyar hadsereg vesztesége meghaladta a 270 ezer embert és hogy egy menekülésszerű visszavonulás és mérhetetlen hadianyag elvesztése után 1914 december közepe táján a győzelemre hivatott hadseregnek csak a romja, körülbelül 67 ezer katona tudott Szerbiából elmenekülni. „Mélyen elszomorító, — írja Krauss Alfréd gyalogsági tábornok *„Die Ursache unserer Niederlage”* című művében hogy pompás áldozatkész csapatainknak a nyomorúságos Szerbia ellenében ekkora vereséget kellett szenvednie. Ez — véleményemet világosan és határozottan nyilvánítom — kizárólag a legmagasabb és magasabb vezetés bűne.” (99. oldal.)

Ekkora vereségért más országban a legfőbb vezetőt elcsapják és felelősségre vonják. Ez nálunk nem következett be, mert a legfőbb vezetőnek Conrad vezérkari főnöknek a hajszála sem görbült meg, sőt mi több, — és ez mutatja a Ferenc Ferdinánd által megszervezett katonai klikk hallatlan erejét és befolyását — meghagyták őt állásában, hogy a szerb hadszíntéren igazolt; szerencsétlenkedését most már az északi hadszíntéren; folytassa. És folytatta is.

Conradnak saját beismerése szerint a németekkel az volt a megállapodása, hogy a németek a szükséges erővel csak a franciák elintézése után a háborúnak körülbelül negyvenedik napján jelenhetnek meg Conrad segítségére a keleti arcvonalon. Addig Conrad az orosz túlerővel szemben boldoguljon, ahogy tud. Az oroszok ideiglenes feltartóztatásának feladatát Conrad a lehető legszerencsétlenebbül oldotta meg: Ahelyett, hogy a Kárpátok vonalán a védelemmel párosult támadás módszerét választotta volna, a támadó és mozgó háború kockázatát vállalta és hadseregével lerohant az orosz-lengyel és galíciai síkságokra, ahol az orosz túlerő érvényesülésének semmi akadályja nem volt. Conrad hadseregei sugárszerűen haladtak előre és ennél fogva mennél jobban távolodtak a Kárpátok körszelvényétől, annál távolabbra kerültek egymástól. Az előrehaladástól növekvő körszelvény egyre nagyobb területén legyezőszerűen széttergetett csapatoknak a mélysége és ennél fogva átütő ereje is egyre csökkent, ellenben az orosz túlerő nyomása egyre erősebb lett. Szóval Conrad egyszerre mindenütt támadott, mindenhol elégtelen erő-

vel és így mindenütt vereséget szenvedett. „Támadás a levegőbe” (Eine Offensive ins Blaue) írja találóan Krauss. (134. oldal). Nyakló nélküli hadműveleteivel Conrad csak azt érte el, hogy sietette a döntést, ahelyett, hogy azt a német segítség beérkeztéig elodázza és hogy magára vonta az orosz haderő háromnegyed részét, amivel emlékirataiban még el is dicsekszik, végül, hogy súlyos vereségek után ott állott meg, ahol kezdetben kellett volna felállania — a Kárpátok vonalán. Az oroszok és a szerbek elleni hadjáratnak ez a szerencsétlen bevezetése emberben és hadianyagban egyaránt az osztrák-magyar hadseregnek oly súlyos veszteségeket okozott, melyet az kiheverni többé nem tudott. Krauss lesújtó megállapítása szerint: „*teljesen elhibázott bevezető harcokban északon és délen kitűnő hadseregünk virágát hasztalanul áldozták fel.*” (135. oldal.)

Conrad, mint Ferenc Ferdinánd kegyeltje, ellensége volt a dualismusként és magyaroknak. Ez nem is lehetett másképp, mert csak így férközhetett pártfogója kegyeibe. Ez Conrad is tudta és minden alkalmat felhasznált, hogy Ferenc Ferdinánd előtt magyargyűlöletével tüntessen. Ez Broschoz intézett leveleiből is kitűnik. Utóbbinak 1907 június 11-én ezt írja: „Azt hiszem, hogy most elérkezett az utolsó pillanat, melyben a korona *a nemzeti-ségeket a maga számára megnyerje és ezzel a magyar kisebbség államveszély es (reichsgefährlich) túlsúlyát megtörje.* Felhatalmazlak, hogy levelemet a császári fenségnek előterjeszd.” 1909 szeptember 27-én pedig azt írja: „Szombaton és vasárnap *kihallgatáson voltam őfelségénél és sürgősen kértem, hogy a Magyarországon jelenleg uralmon lévő cliquet söpörje ki* — megmondtam őfelségének, hogy ezt mindenhol mentő cselekedetnek tartanák és pedig nem csekély részben Magyarországon is.” Magyarellenessége abban is kifejezésre jutott, hogy a hadsereg vezető állásaiban és maga körül *magyar embert nem tűrt.* Ennek egyik kiáltó bizonyítéka a Conrad hadműveleti irodájába beszoott magasrangú vezérkari tisztak következő névsora: Metzger, Sla mecka, Chrisitofori, Kundmann, Hranilovic, Pflug, Bmsch, Buceka, Schneller, Glaise és Lauer. Ez adja meg a választ arra kérdésre, hogy miért nem akadt a világháborúnak magyar hadvezére? Azért, mert egy hadseregből, melynek főfelügyelője Ferenc Ferdinánd, vezérkari főnöke pedig Conrad volt, a magyar katonai genius érvényesülése már eleve ki volt zárva.

Az előadottak alapján kétségtelen, hogy Conradnak úgy a háború felidézésében, mint elvesztésében jelentékeny része van. Ezért, valamint ferde Ítéloképessége és magyargyűlölete révén teljesen beleillett abba a károkozó társaságba, melyet Ferenc Ferdinánd maga köré „gyűjtött.

A vezérkari főnök méltó társa volt *Krobatin báró*, a közös hadügyminiszter. Ez is Ferenc Ferdinánd pártolására jutott erre a felelősségteljes polcra. Ez is, akárcsak Conrad, a háborút alig tudta bevárni. Ő is a háború szükségességét hirdette, még pedig nemcsak hivatalában, hanem, úgy mint Conrad úton-útfélen, boldog-boldogtalan előtt, magántársaságban és a fehér asztalnál

is. Baierenreither szerint Krobotin 1912 december havában Fürstenberg Egon hercegnél, az osztrák urakháza elnökénél tett első látogatása alkalmával Fürstenbergnek a következőket mondotta: „Remélhetőleg az alkalmat, hogy odalent, — értsd Szerbiát, — rendet csináljunk, most nem fogjuk úgy elszalasztani, mint 1909-ben. (186. o.) Ugyanebben az időben Baerenreither szerint Berchtold az osztrák urakháza egyik tagja előtt a következő kijelentést tette: „Nem akarom, hogy az a szemrehányás érjen, hogy most én, miként 1908-ban Aehrenthal, akadályozom meg, hogy Szerbiával leszámoljunk. (186. o.) Ezekből az idézetekből is megállapítható, hogy a háború felidézése kérdésében Krobotin, Conrad és Berchtold között teljes volt az egyetértés.

A háborún kívül volt még Krobotinnak egy másik vágya is: a dualizmus felborítására irányuló államcsíny. Baerenreither elmondja, hogy 1913 január 30-án Spitzmüller igazgató vacsoráján Krobotin mellett ült. „*A háború — mondta ekkor Krobotin — külső és belső okokból szükségesség . . . meggyőződése, hogy Szerbiát be kell kebelezni. . . Kérdésemre, hogy mit kezdünk vele, ha elfoglaljuk? a szokott válasz következett, akkor itt lent egy harmadik államot kell létesíteni és a Monarchia egész szerkezetét át kell alakítani. Rendes úton ez nem megy, mert Szerbia bekebelezése a dualizmus tarthatatlan alakját szétrepeszti. Kérdésemre: „Mit szól majd ehhez Magyarország?” a válasz: *Ki fogják kiálltaid az általános szavazati jogot és az ilykép megválasztott képviselőház mindent jóvá fog hagyni. . .* Mindezt Krobotin oly határozottan adja elő, hogy észrevehető, mily gyakran mondta már el ezt... A hadügyminiszter visszhangja, elnöki osztályvezetője, Boog ezredes teljesen ugyanígy beszél. Amikor azt kérdeztem tőle, hogy ennél az egész tervezeténél nem kellene-e tekintettel lenni a császárnak a magyar alkotmányra tett esküjére, egyszerűen azt felelte: *ez érzélgősség*” (195—197. o.) A Spitzmüller-féle ebéden elhangzott beszélgetés az uralkodó tudomására jutván, ez Krobotint magához rendelte és neki a következőket mondotta: „Sem én, sem ön nem tudjuk, hogy háborúra kerül-e sor. Nincs kifogásom ellene, hogy társaságba jár, de civilek előtt ne beszéljen ilyen dologról. (204. o.)*

Azt kellene hinni, hogy az ilyen harcias hadügyminiszter mindent megtesz a véderő fejlesztése és a hadsereg háborús felkészültségének a fokozása érdekében. De nem így volt, mert ezen a téren a legsúlyosabb hibákat és mulasztásokat épen a közös hadügyminisztérium követte el. Letagadhatatlan tények bizonyítják ezt. A tüzérség hiányos felszereléséért, Kraus idézett művében a közös hadügyminisztériumot, tehát Krobotint okolja.” Az osztrák-magyar hadsereg tüzérsége, szám, anyag és lőszerfelszerelés tekintetében egészen elégtelen volt. összes ellenségeink, még a szerbek is, tüzérség tekintetében felülmúltak minket. Alacsonyabbrendűségünk főoka a bronzból készült ágyúcső volt... a 15 cm-es tarack nehéz löveg volt, mely csak 5000 m-re lőtt... a szerbeké mozgékony volt és 8000 m. lőtávolsággal bírt. Tüzérségünk fölövedéke a Schrapnell volt. Ez csakhamar hatástalan-

nak bizonyult. A gránát volt az egyedüli hatásos lövedék, de ilyen nagyon kevés állott rendelkezésre. A háború kitörésekor egy lövegére csak 500 lövedék esett. Ez csakhamar elfogyott. A mozgósítási terven a rendkívüli tömeggyártásra még előkészület sem történt. Mindezt a gyalogságnak vérével kellett fizetnie . . . Mindezek a mulasztások *katonai részről egyedül és kizárólag* a hadügyminisztériumot terhelik ... Ennek ez a magatartása még a háborúban sem változott... a bronzcsövek gyártását még a háborúban is folytatták, noha a rézhiány már aggasztóan jelentkezett. 1914 és 1915-ben alkalom kínálkozott német repülő-elhárító ágyúk megszerzésére. Minden erre vonatkozó ajánlat hiábavaló volt. . . Hiúság, rosszindulat, nembánomság és kényelemszeretet voltak a hadügyminisztérium elutasító magatartásánál a mozgató erők.” (Krauss 94—96. oldal.)

A hadseregnek ez a készületlensége és hiányos felszerelése az 1914 július 7-iki közös minisztertanácson azt a kötelességet róta Krobotinra, hogy a szerb viszály háborús elintézését a hadsereg hiányos felkészültségének őszinte feltárása mellett határozottan ellenezze. Ehelyett Conraddal egy húron pendülve kijelentette, hogy a „diplomáciai sikernek nincs értéke. Katonai szempontból hangsúlyozni kell, hogy kedvezőbb lenne a háborút most, mint később megindítani...” A szarajevói merénylet napján Krobotin a karintiai Millstattban nyaralt. „A spitali vasúti állomás főnöke — írj Eisenmenger — aki a merényletről már aznap este értesült, közölte a Millstattban szabadságát töltő Krobotin hadügyminiszterrel, hogy kész a Bécsbe menő vonatot reá várakoztatni. Krobotin azt izente vissza, hogy ekkora sietségre nem lát okot fennforogni.” (178. o.) Szóval ez a vígan tovább nyaraló hadügyminiszter a hír vételére nem nagyon sietett magas őrhelyét elfoglalni, hogy megtegye előkészületeit ahhoz a háborúhoz, amelyet a július 7-iki minisztertanácson mielőbb megindítandónak tartott. (178. o.)

Ezzel a magatartásával Krobotin rászolgált arra a rövid, de találó jellemzésre, amelyben őt *Ludwig Emil* író „*Juli 14*” című művében részesíti: „Örmesterfej balkánbajusszal.” (45. oldal.) Az ilykép jellemzett férfiú az 1918 január 10-én az uralkodó elnöklete alatt megtartott tábornoki koronatanácson a magyar hadsereg megvalósítása ellen szavazott.

Ferenc Ferdinánd pártfogó-ltjainak felsorolásánál Krobotin elődjéről, Auffmanberg „Mór” közös hadügyminiszteréről sem szabad megfeledkezni. Auffmanberg Schönaich megbuktatása után lett hadügyminiszter. Ezt a személyváltást Ferenc Ferdinánd erőszakolta ki, mert az uralkodó sokáig vonakodott a trónörökös erre irányuló kívánságát teljesíteni, de végül megunva a sok zaklatást, a békeesség kedvéért belement a kedvezőtlen cserébe. Ez a kinevezés valóban mutatós példája volt annak a züllési folyamatnak, mely Ferenc Ferdinánd elhatalmasodásával lábra kapóit. „Auffmanberg — írja Pálfi már idézett könyvében — Conraddal teljes mértékben osztozik a hadsereg előkészítésének vagy inkább előkészítetlenségének a felelősségében. Míg

azonban utóbbiról tudjuk, hogy mulasztásai és tévedései tőként kicsinyességének a következményei, addig az előbbiről kiderült, hogy nem mindennapi tehetség, aki képességeit nagyszerűen értékesítette — a maga hasznára. Auffenberg *megbízottat tartott a bécsi börzén, akinek az államtitkot megírta vagy megsürgönyözte és aki a kapott információk alapján „vett” és „eladott”?* ezen az ördögvásáron és a biztos nyereséget megosztotta a miniszterrel, illetőleg hadvezérrel. A játékos, aki belenéz a társa kártyájába, rendszeren kidobják vagy felképelik, az ilyen börzei beteketés és hamisjáték azonban nem szokott komolyabb következményeket vonni maga után, mert a dolog természete szerint csak igen nagy urak gyakorolhatják. De Auffenberg kivételesen még sem vitte el szárazon, mert genialisan kidolgozott játéktervénél nagy hatalma tudatában egy ötödik királyt is belekevert, azaz Ferenc József egészségi állapotára és főleg betegségére is játszott. Ezt megtudta a császár, haragra lobbant; lefoglaltatta az előkelő játékos leveleit, megbízásait, titkos írásának kulcsait, őt magát pedig elfogatta és leartóztatta. A sokoldalú férfiú hadvezéri pályafutása ezzel bevégeződött, de egyéb baja nem történt, mert a Camarilla tagjai segítségére siettek. — Értékesíthető államtitkok figyelése, titkos írásjelek szerkesztése, Schwartz úrral folytatott tárgyalások, levelezések; tőzsdei árfolyamok tanulmányozása, a nyert pénzek biztos helyre való elhelyezése, kezelése, esetleg gyümölcsöző befektetése annyi munkát ad a legügyesebb embernek is, hogy a haza számára igazán nem maradhat ideje. Ha semmi egyebet nem tudnánk, ebből már megérthetjük: miért vesztek oda egymásután a hadseregek, mikor ilyen „hősök és felülmúlhatatlan vezérek” mint Conrad, Potiorek, Auffenberg és Kuzmanek — vezették őket. A sokoldalú hadvezér a börzén szerzett ismerősei és barátai révén többször megkísérelte, hogy magát rehabilitálja, ami eddig nem sikerült neki: de ha esetleg egyik volt ellenségénél próbál szerencsét, ott még bejuthat a pantheonba, mert az entente egy hadvezért sem tud felmutatni, aki úgy megverte volna az osztrák-magyar haderőt, mint Conrad után Auffenberg Mórítz”. (238. és 239. o.)

Ferenc Ferdinánd környezetéhez tartozott *Chlumecky Lipót báró* is, Főfeladata az volt, hogy a trónörökös elgondolásait sajtó útján terjessze és népszerűsítse. A trónörökös lapjának a magyarfaló „Oesterreichische Rundschau”-nak a főmunkatársa és a trónörökös szellemében való irányítója volt. A magyarság elleni szakadatlan és rosszhiszemű förmedvények töltötték meg ennek a folyóiratnak a rovatait. Ezenfelül ez a pizkolódó sajtótermék még arról is volt nevezetes, hogy a trónörökösnek nemetsző minisztereket kíméletlenül támadta. Ez különösen akkor következett be, ha valamelyik miniszter az uralkodónak és nem a trónörökösnek engedelmeskedett. Chlumeckynek már idézett emlékirataiból megállapítható, hogy ez mind a két irányú hirlapírói tevékenységből kivette a maga részét. így az idézett folyóirat 1909 augusztusi számában a trónörökös romániai utazását Chlumecky egy magyarelleses kirohanáson használta fel s eb-

ben a többi között ezeket írja: „Talán nem túlzás, ha a trónörökös romániai utazásához azt a reményt fűzzük, hogy alkalmat nyújt arra, hogy a közel jövőben *a Magyarországon élő románok elnyomatása helyébe igazságosabb bánásmód lépjen.*” (Chlumecky 120. oldal). Még abban a hónapban a trónörökös megbízásából Brosch közli Chlumeckyvel, hogy a cikk teljesen megfelel a trónörökös felfogásának, ez nagyon meg volt elégedve és ezért meleg köszönétét nyilvánítja. (121. o.) Az Oesterreichische Rundschau 1910 március 27-iki számában a trónörökös katonai irodájának előzetes hozzájárulásával, ezeket írja Chlumecky: „Szabadság és szabadelvűség Magyarországon a jelenlegi gentryuralom alatt csak üres szavak, amelyekkel port hintenek Európa szemébe . . .” (299. o.) „Ha a magyarok — írja Chlumecky az 1913. szeptember 26. számban — továbbra is a hódító nép szerepét játsszák, ha a délszlávok és románok egyébként is *szerény* igényei nem nyernek kielégítést, akkor a Monarchiát olyan kül- és belpolitikai viharok érik, mint a minöket még ez a viharvert épület is ritkán látott.” (216. oldal.) Ennek a mondatnak az kölcsönöz jelentőséget, hogy az — Chlumecky szerint — teljes összhangban állott a Belvedere elgondolásaival.

Eppen ez az összhang teszi tanulságossá és figyelemre méltóvá Clumecky könyvét, mert ez hű tükre Ferenc Ferdinánd és camarillája gondolkodásának. Ez a könyv lényegében nem más, mint a volt trónörökös feldicsérésére és a magyarság leicsinylésére irányuló sikertelen törekvés, egyben vakmerő támadás a történelmi igazság ellen. Ennek igazolására szolgáljon az alábbi néhány idézet: „. . . a magyarok nyakassága . . . elszakadási törekvései. . . lettek a Monarchia végzete. (25. o.) De azt már elfelejti megmondani, hogy az ellenséges népek által körülvevett és testvértelen magyarság ugyan hová akart volna elszakadni? Szerző művében ismételtelen az elenyészően törpe magyar kisebbségről regél elfelejtve, hogy műve 216. oldalán maga is elismeri, hogy „a tulajdonképeni Magyarországon” a lakosság 52 százaléka magyar volt. Szerző szerint „nagy szerencsétlenség volt, hogy Berlinben magyar ember, Szögyényi gróf volt a követ.” (82. o.) Aehrenthal engedékenységét Magyarországgal szemben közlünk senkisémet helyeselhettem.” (109. oldal.) A véderő javaslatok Budapesten a korona elleni zsarolásra nvúítottak alkalmat. (108. oldal.) Szerző vakmerően „magyar nagyzási hóbortot” merészel emlegetni és „az uralkodó osztály önismerthiányát látja abban a mondásban, hogy a türelmesség kiváló magyar sajátosság.” (208. o.) Ha a magyar nem lett volna ezer éven át a világ legtürelmesebb népe, akkor a világháború előtt a camarillának nem lett volna alkalmat a nemzetiségeket a magyarok ellen izgatni, mert akkor nem lett volna Magyarországon nemzetiség. Szerző szerint, „a történelem igazolta, hogy a magyar vakság nemcsak a birodalmat, hanem magát Magyarországot is romba döntötte.” 209. oldal.) A történelem ezzel szemben azt igazolja, hogy a Monarchiát romba döntő állambontó törekvéseket a camarilla legyezgette és ez állott törvénytelen s titkos szövetségben a felforgató

elemekkel és nem a magyarság. „Évek óta — írja Chlumecky — a magyar gentry agrárius parancsszava lehetetlenné tett minden egészséges gazdasági összeköttetést Szerbiával.” (192. o.) Szóval a Szerbiával való viszony elmérgesítését is a magyarokra szeretné tolni, noha tudja, hogy ezt egyrészt a vámháború Szerbiával, másrészt a szerbeknek a tengertől való elzárása idézte elő. Mind a kettő a bécsi Ballplatz munkája volt és nem a magyar gentry parancsszava, mert utóbbinak a Monarchia külpolitikájának intézésére semmi szava nem volt. Egyébként is a magyar gentry legnagyobb része a Bachkorszakban teljesen tönkrement s vagyontalan hivatalnok lett, miért is annak agrárius parancsszaváról jóhiszeműen még csak beszélni sem lehet. Különben is a vámháború Szerbiával 1906-ban nem a magyar mezőgazdasági érdekek védelme miatt, hanem azért tört ki, mert a szerbek a pilseni Skoda-művek bronzágyúit helyett a francia Schneider-Creusot cég acélágyúit vásárolták meg, Chlumecky könyvében vörös foltként húzódik végig a nemzetiségek elnyomásáról szóló hazug mese. Szerinte „nem lehetett a főhercegtől rossz néven venni, ha az ellen szólalt fel, hogy a magyarországi németeket, románokat és tótokat jogaiktól erőszakosan megfosztották,” 212. oldal.) Ezt 1929-ben írja szerző, amikor tíz év óta látni kellett, hogy miként bánnak a békeszerződésben biztosított jogaik lábbal taposásával a magyar kisebbségekkel példának okáért Ferenc Ferdinánd különös kegyeltjei, a románok. Hasonló rosszhiszeműséget és magyargyűlöletet árul el a szerzőnek a horvátok közjogi helyzetére vonatkozó ismertetése. Ennek ábrázolására szolgáljon a következő idézet: „Elismerésül azért, hogy a horvátok 1848-ban segítettek a magyar forradalmat leverni, hálával azért, hogy közmondásos hűséggel vérüket ontották a császáráért, a kiegyezés alkalmával kiszolgáltatták őket a magyaroknak.” (176. oldal.) Szerző itt tudatos rosszhiszeműséggel elhallgatja, hogy Horvát és Szlavonországnak az állami önállóság határában álló országos önkormányzatuk volt, hogy a belügy, igazságügy és a közoktatásügy terén önálló törvényalkotási joguk volt, hogy a hivatalos nyelv és a horvátországi honvédsapatok szolgálati és vezényleti nyelve a horvát volt és hogy a magyar állam nyelvét ott oly tökéletesen kiirtották, hogy azzal még a magyarok által sűrűn látogatott horvát tengerparti fürdőhelyeken sem lehetett boldogulni. Hogy mindezekon felül még gazdasági téren is a magyarok mily példa nélkül álló nagylelkűséget és bőkezűséget tanúsítottak a horvátokkal szemben, annak letagadhatatlan bizonyítéka az 1868. évi X. t. c. 18. §-, illetve az annak helyébe lépő 1906. évi X. t. c. 5. §-ának az a rendelkezése, mely szerint „Horvát-Szlavonországok összes tiszta közjóvedelmeinek 44%-a a belgiazgatás költségeinek fedezésére fordítandó. Nem volt ország Európában, mely abban az időben összes állami bevételei ekkora hányadát fordíthatta volna a bel-közoktatás és igazságügyi közigazgatás költségeire és míg az „elnyomott” horvátoknak erre a célra 44% jutott, az „elnyomó” magyarok szűkebb hazájukban a fenti közigazgatási ágakra az államadóssá-

gok kamatai és a közös ügyes költségek miatt még 30%-ot sem tudtak fordítani.

Chlumecky könyve, bármilyen irányzatos és elfogult, maigyar szempontból mégis tanulságos könyv, mert elárulja a szerző és rokonlelkű társai engesztelhetetlen magyargyűlöletét és csalhatatlan következtetést enged arra nézve, hogy aki még ma is a magyarokról így mer írni nyíltan, mit merészeltetett elkövetni a háború előtti években a magyarok ellen titokban.

Háborúra uszító szerepéről Chlumecky, úgylátszik, nem szeret beszélni, mert erről mindössze csak annyit ismer be, hogy az 1908/9-ben és az 1911/12-ben. kínálkozó háborús lehetőségek alkalmával a háborút sürgető „Conrad nézete felé hajlott”. (106. oldal.) De az általa irányított „Oesterreichische Rundschau”-ban a háborút megelőző időben folytatott háborús uszításaira már nem akar emlékezni; így különösen a folyóiratnak 1914. júniusi számában megjelent saját cikkére. Ebben a cikkben egy békepárti és egy háborúspárti vitatkoznak egymással oly formán, hogy mindig a háborús pártinak van igaza. A párbeszéd végén a háborúspárti kijelenti, hogy: „Számomra; Ausztria nagysága és hazám felfelé törekvő fejlődése mindent megelőz. Ez a cél minden eszközt szentesít.” Ezért a háborúspárti szerint a külpolitikának jellegje az legyen, hogy a háborúra kínálkozó minden kedvező alkalmat meg kell ragadni.

Chlumecky szerint „Ferenc Ferdinándnak Magyarországon bizalmi emberei voltak, akik neki az ottani eseményekről jelentést tettek.” (212. oldal.) Ma ezek saját jólfelfogott érdekükben jobbnak vélik, hogy akkori szereplésükről mélyen hallgassanak. Közülük egyedül Kristóffy Józsefnek volt meg a bátorsága, hogy visszaélve a magyar türelmességgel és a magyar társadalomnak az összeomlás folytán bekövetkezett levertségével 1920-ban megjelent „A királyságtól a kommunizmusig” című könyvével a nyilvánosság elé mert lépni. Jól számított, mert, bár könyve magyarellenesség szempontjából a legmerészebb képzeletet is meghaladja, a könyv nem részesült a megérdemelt visszautasításban. Ez a könyv lehetővé teszi, hogy a szerző saját előadása és saját beismerése alapján ismerjük meg Ferenc Ferdinánd magyarországi bizalmi emberének a természetrajzát.

Kristóffy József 1905 és 1906 években a magyarság nyelvi jogainak a közös hadseregben leendő érvényesítéséért folytatott nemzeti küzdelem letörésére kivezényelt darabont kormánynak volt a belügyminisztere. Erről a belügyminiszteri működéséről szerző művében is megemlékszik és elmondja, hogy „a úgynevezett nemzeti ellenállást” az általános szavazati jognak általa javasolt felvetése által sikerült letörni.” Ettől fogva — írja szerző — az általános választójog ügye Magyarországon udvari politika volt. Az elmúlt tíz esztendő alatt szinte dogmatikus felfogást képezett, hogy az általános választójogot a monarchia és a dynasztia érdekei szerint kell megoldani.” (60. oldal.) A darabont kormány eltakarodása után Kristóffy számára a magyar közélet mezején nem teremhetett babért s ezért Magyarországon a nyilván-

nos szerepléstől visszavonult, de titkos működéséi bizonyítja IV. Károly királyhoz intézett és művében szószertint leközölt felségfolyamodványa. Ebben a szerző mint „néhai Ferenc Ferdinánd bizalmas embere és politikai munkatársa” (50. o.) lép fel. A folyamodványhoz szerző egy emlékiratot is csatolt, mely „a nagy trónörökös utolsó terveit tárgyalja a monarchia restaurálásáról.” (38. o.) Ezeknek a terveknek a végrehajtását sürgeti folyamodványában a szerző és folyamodványát a következő jellemző kijelentésekkel fejezi be: „Mindig büszke leszek arra, hogy én voltam az egyetlen magyar miniszter, *aki nem speciális magyar*, hanem őszinte dynasztikus és monarchicus politikát csináltam . . . És midőn most mégis Felsőged magas színe előtt megjelenek, azon szent fogadalmat kívánom lerónni, melyet néhai uramnak és parancsolómnak boldog emlékü Ferenc Ferdinánd főhercegnek a nagy trónörökösnek tettem.” (39. o.)

Hogy Kristóffy mennyire egy gyékényen árult az ő urával és parancsolójával, hogy azt képes lett volna még a magyar állam területi és politikai sértetlensége ellen irányuló cselekedeteiben is követni, mindezt eléggé árulja el a művében közölt s Daruváry Géza kabinetirodai titkárhoz 1916. őszén intézett levele. „Bizonyára méltóztjtol emlékezni — írja Kristóffy — arra is, hogy én elhatározó lépés gyanánt, a monarchia megmentése céljából, Romániának bármely áldozatok árán való megnyerését jelöltem meg, sőt egyenesen javasoltam, hogy nem kell visszariadni néhány erdélyi oláh megyének Románia részére való átengedésétől sem. Indokoltam ebbeli nézetemet azzal, hogy *Erdély hovaelőbb amúgy is megéri az elszakadásra* . . . A terv keresztül vihetőségét akkor lényegesen megkönnyítette az a körülmény, hogy Szerbia termékeny északi része kezünkben volt *s a magyar birtokos családok áthelyezése és kárpótlása kézen feküdt*... .” (96. o.) Levele további folyamán Kristóffy azt fejtegeti, hogy a fenti terv most már nem időszerű, ellenben azt a gondolatot, hogy a románokat megnyerjék, meg kell ragadni, mert Lucaciu és Goga, Erdélynek román minta szerinti autonómiájával nagyon is megelégednének. Lucaciuhoz és Gogához pedig politikailag nem lesz nehéz hozzáférni. Jól ismerem őket, miniszter koromban eleget tárgyaltam velük. Nézetem szerint Buriánnak kell ezt a dolgot a kezébe venni. Tudom, hogy Tiszák ellenezni fogják . . . Az autonómiát Erdélytől, főleg a három nemzet alapján nem kell sajnálni. Álmodozó az és reálpolitikáról még csak sejtelve sincs, aki azt hiszi, hogy Erdély mai helyzetét továbbra is fenn lehet tartani. Jelen soraimat használd legjobb belátásod szerint. Nem lenne észrevétel, ha közölnéd a Ballhausplatzon is . . .” (98. o.)

Ezek a levelek elsősorban annak a kérdésnek a felvetését teszi szükségessé, hogy megkapta-e Daruváry ezeket a leveleket és mit csinált velük? Utóvégre Daruváry Csonkamagyarország külügyminisztere volt és sohasem cáfolta meg, hogy Kristóffytól a fent ismertetett leveleket kapta, jóllehet ilyen levelek megírása a címzetre nézve azt a sértő feltevést foglalja magában, hogy annak tartalma miatt nem fog a rögtöni megtorlás eszkö-

zéhez nyúlni. Es mit szölkak volna ehhez a tervhez az erdélyi magyar birtokosok, ha megtudják, hogy öket ösi öröklött földjüktől meg akarják fosztani és ezeréves hazájukból, akár csak a kóbor cigányokat, ki akarják öket toloncoltatni? És mit szölkak volna Kristóffy terveizhez a száz csatában vérzett magyar katonák, ha megtudják, hogy Erdélyt át akarják engedni az álnok és hitszegő oláh ösellenségnek? Valóban fölötte jellemző a Ferenc Ferdinánd és kamarillája által előidézett züllési folyamatra, hogy már a háború első felében olyan tervekkel lehetett a cs. és kir. kabinetirodához büntetlenül fordulni, amelyeknek kipattanása minden tisztességes magyar ember ellenállását és a Monarchila azonnali katonai összeomlását vonta volna maga után.

Amikor a világháborúban a magyar nemzeti hadsereg felállításának a kérdése felmerült, Kristóf f y a „reálpolitikus” a szerinte „nem kevésbé léha”, mint veszélyes politika közömbösítésére” (59. o.) 1918. január elején Piffli bécsi bíboros herceg-érsekhez és patier Andlan Mária Károly gróf jezsuita tartományi, főnökhoz intézett leveleiben felhívja mind a kettőt, hogy a „készülő rombolás ellen” együttesen lépjenek fel. Ezt a cselekedetét maga Kristóf f y a következőképpen minősíti: „Ha ez a két levél akkor nyilvánosságra kerül, talán bizony agyon is ütötték volna. A sovinizta sajtó vészharangjai tele zúgták volna az országot: íme egy magyar ember, aki minden magyarnak álmát, az önálló magyar hadsereget, sötét, hátsó ajtókon keresztül akarta meggátolni. Pedig sok egyéb hazaárulásaim között bizony ezt is megcselekedtem.” (66. oldal.)

Mit lehet és kell minderre válaszolni? A tárgyilagos történetírás hangján csak annyit, hogy egyrészt confessio est corona probationis és hogy másrészt abban a kamarillában, melyben a magyar „néptörzset” ilyen gondolkodású ember képviselte, a magyar igazság már eleve nemcsak pervesztésre, de halálra is volt ítélve.

Ezek voltak tehát a vezető emberei annak a „nagy tábor”-nak, melyet a monarchia közjogi átalakítása céljából Ferenc Ferdinánd a maga képére és hasonlatosságára maga köré gyűjtött. Csupa tökéletlen és elhibázott egyén. Ezek a világot nem olyannak látták, mint amilyen, hanem olyannak, amilyennek gazdájuk látni kívánta.

Erről a „nagy táborról” még Szekfű Gyula is kénytelen megállapítani, hogy: „az öszmonarchia, foederalismus, trialismus, közelmúltbeli képviselőinél csekélyebb politikai belátással és súlyosabb felelősséggel, sőt bűnökkel megterhelt politikusok soha nem jártak Középeurópa nem éppen szerencsés földjén. („Három nemzedék” 394. o.) Kétségtelen, hogy ha ez a ferdeítéletű társaság Ferenc Ferdinánddal az élén a hatalom korlátlan birtokába jut, ez a monarchiát még a világháborúnál is alaposabban és gyorsabban pusztította volna el. így is a kár és a rombolás, amit a világháború előtt és alatt okoztak, óriási volt. Ennek a társaságinak a romboló működéséért a történelmi felelősség nemcsak annak egyes tagját, hanem azt is terheli, aki

ezt a kamarillát megszervezte, irányította s annak egyes tagjait magas polcra emelte. Ez pedig maga Ferenc Ferdinánd volt.

*

Ferenc Ferdinánd nemcsak kamarillája útján gyakorolt elhatározó befolyást az államügyek intézésére, hanem személyesen és közvetlenül is. Személyes működésének az ismertetése ma még több okból nem lehet kimentő. Ennek a tevékenységnek a legnagyobb része természeténél fogva került a napfényt, és a legnagyobb titokban történt. A belvederei okmánytárt még ma is hét lakat alatt őrzik s így Ferenc Ferdinánd működésének csak az a csekély töredéke került nyilvánosságra, amit eltitkolni egyáltalán nem lehetett, vagy mit hívei emlékirataikban felfedni jónak látták. Szerencsére ezek a memoire-írók elfogult vakságukban nem vették észre, hogy kivált magyar szempontból, mily súlyosan terhelő adatokat árultak el.

Ferenc Ferdinánd az egész fegyveres erőnek főfelügyelője volt és ebben a minőségében a hadsereg felkészültségével komolyan tartozott volna foglalkozni. Ámde őt a hadügynél a politika jobban érdekelte s így a hadseregnek a háború kitörésekor tapasztalt készületlenségéért őt is felelőség terheli. Katonai téren a főherceg főfigyelme elsősorban arra irányult, hogy a magyarságot a hadsereg vezető állásaiból kiszorítsa. Ez neki Auffenberg, majd Krobotin hadügyminiszterek és Conrad vezérkari főnök segítségével oly tökéletesen sikerült, hogy a háború kitörésekor a hadseregben nem volt egyetlen egy magyar hadtestparancsnok.

Ámde ezzel Ferenc Ferdinánd be nem érte, hanem a hadsereg vezető állásaiba vele rokonlelkű embereit juttatta. A pártfogás előfeltétele a pártfogolt feltétlen magyargyűlölete volt. Ily módon a közös hadsereg magasabb állású tisztikarában Ferenc Ferdinánd felforgató és magyarelleses terveinek kész eszköze lett, A világháborúban azután kikelt, szárba szökött és teljes virágzásba jutott a trónörökös által elvetett dudva. Ezt még olyan mérsékelt közjogi állású politikus, mint Andrássy Gyula gróf is kénytelen volt már idézett művében elismerni. „A magyar katona — írja Andrássy — csupa panasszal jött haza a harctérről. Sok helyütt a magyarok más nemzetiségű vezéreiknél határozott ellenséges érzést tapasztaltak. Ez volt ezer és ezer magyar katona benyomása, hogy bizonyos kéjelgő érzéssel küldik a legveszélyesebb helyekre, az elismerést azonban nem neki juttatják.” (141. oldal.)

A magyarság mind ezt még jóval a háború előtt észrevette és így érthető módon az a félelme, hogy ez a hadvezetőség Magyarországot még nagy bajba fogja sodorni; következésképpen jogos volt a magyar hazafiaknak az a kívánsága, hogy *a közös hadsereg-szemléjében változás álljon be*, hogy a nemzett pénz és vér áldozatával fenntartott hadsereg ne legyen a magyarság elpusztítására szánt eszköz, hanem a haza védelmére alkalmas intézmény. Ez a lélektani magyarázata annak, hogy az 1905-iki képviselő-

választások alkalmával a szabadelvűpárt megbukott és a nemzet óriási többséggel a katonai kérdésekben a nemzet jogainak érvényesítését követelő ellenzék mellett állott. Ferenc Ferdinánd befolyására vezetendő vissza, hogy a nemzeti küzdelem letörésére az uralkodó a Fejérváry-Kristóffy-féle darabont kormányt nevezte ki és ez szövetsége a szocialistákkal, nemzetiségekkel és egyéb felforgató elemmel az általános szavazati jog jelszavát dobta a magyar közéletbe. „A pillanatnyi siker — írja Andrassy — meg is volt, ... de megsértette a magyar nemzeti érzést, amelynek fájt, hogy a magyar király szívesebben egyezkedett az internacionáléval, mint a magyar nemzeti iránnyal.” (167. oldal.)

Maradt tehát minden a régiben, kivéve azt, hogy a magyar nemzeijet Ferenc Ferdinánd trónrajutása révén fenyegető veszély évről-évre fenyegetőbb lett. Ezért a törekvés a nemzet részéről, hogy a magasabb katonai körökben lábrakapott magyar-ellenes irányzat megváltozzék, ezután sem szűnt meg. Ferenc Ferdinánd művié volt, hogy ez a magyar törekvés sikertelen maradt. Chlumecky könyve a trónörökösnek különösen 1908 és 1909-ben tanúsított ily irányú ellenállásáról tartalmaz figyelemre méltó feljegyzéseket. Így az uralkodóhoz 1908-ban intézett levelében a trónörökös a következőket írja: „. . . legszentebb kötelességem, hogy felségednek jelentsem, hogy a hangulat a hadseregben nem jó, hogy a tisztikar forrongani kezd, egyrészt a fizetésemelés meg nem szavazása miatt, másrészt, mert attól tartanak, hogy a magyar zsarolóknak újabb engedményeket adnak. Ha a magyaroknak további nemzeti engedmények adatnának, akkor a hadsereg szellemének utolsó maradványát fogják aláásni ... a magyar kormány mindent megtesz, hogy a hadsereg romlását előidézze . . . Magyarok, szabadkőművesek és szocialisták, mind munkában vannak, hogy a trónt alapjában rendítsék meg és a hadsereg az az intézmény, amelynek valamennyien neki mennek.” (251. és 252. oldal.) Látni való, hogy a trónörökös nem nagyon válogatott az eszközökben, mikor császári nagybátyját félre akarta vezetni, mert a szabadkőműveseknek és szocialistáknak ő volt a szövetségese és nem a magyarok. „A trónörökös — írja Chlumecky — mind hevesebben védekezett az engedmények megadása ellen. Schönaichnak megizente, hogy nem sokáig lesz hadügyminiszter, ha Magyarországnak a tervezett katonai engedményeket engedélyezi. (A trónörökös szó szerinti utasítása Broschhoz, aki engem erről 1909. május 8-án értesített.) És amikor minden ellenállás hiábavalónak látszott, akkor Ferenc Ferdinánd a császárral szemben a határozott kényszerítéshez nyúlt. *Újból megfenyegette, hogy leteszi lovassági, tábornoki rangját.*” (254. oldal.) A császár a Belvedere minden tiltakozása ellenére tervbe vette Andrassy kinevezését katonai engedménnyel kapcsolatban. (Brosch, 1909 október 26.) Ez a trónörököst arra készítette, hogy a császárnak ismét egy emlékiratot nyújtson át. Hogy az egységes hadsereg a főhercegnek mennyire a szívének fektet, az abból is kitűnik (Brosch november 23-iki közlése), hogy Berlinből hosszú levelet írt a császárnak, melyben *újból* kijelen-

tette, hogy *nagyobb engedmények esetén lemond tábornoki rangjáról.*” (256. és 257. oldal.)

Jellemző, hogy a trónörökös még azokat a szerény nemzeti engedményeket is iparkodott megíúsítani, amelyek megadását az uralkodó már megígérte. Ilyenek voltak az úgynevezett kilences bizottság pontjai. Ezeket annak idején Tisza dolgozta ki. Ezekkel szemben a „Belvedere sajtóságos halogató módszerhez folyamodott ... és ezáltal annyi időt reméltek nyerni, amíg a főherceg, mint császár túltehesse magát Ferenc József ígéretein.” (257. oldal.) Ez a fellépési modor nemcsak a trónörökös erőszakosságát árulja el, hanem az uralkodónak vakmerő unokaöccsével szemben tanúsított gyöngeségét is.

Ez az erőszakosság a közös hadügyminiszterrel szemben még fokozottabb mértékben nyilvánult meg; főleg azért, mert utóbbi úgy vélte, hogy Magyarországtól némi csekély engedékenység árán megkaphatja a felemelt újonclétszámot és hadügyi költségeket. Emiatt Ferenc Ferdinánd Schönaich hadügyminisztert szokott nyers modorában kérdőre vonta és „a legélesebben minden katonai engedmény ellen nyilatkozott; azt lehetetlennek nyilvánította és midőn Schönaich megjegyezte, hogy némely pontban engedékenynek kellene lenni, a főherceg a tárgyalást ridegen félbeszakította...” (Chlumecky: 253. oldal.) Egyben Schönaich ellen vad hajsztát indított s ezen a téren odáig ment, hogy ai környezetéhez tartozó egyes osztrák képviselőket biztatta fel arra, hogy a hadügyminiszter *véderő javaslatai ellen szólaljanak fel.* Ilyen természetű cselszövény volt az 1908 március 9-én előterjesztett Latour—Schraffel-féle indítvány, mely a tiszti fizetések fölemeléséről szóló javaslatnak az osztrák delegációkban leendő elgáncsolása céljából azt kívánta, hogy a tisztifizetéseken felül a legénység zsoldját is felemelték, remélve hogy ezt az újabb jelentékeny költséget a delegáció nem szavazza meg s így a javaslattal együtt a hadügyminiszter is megbukik. „*Az indítványtevő Latour-Schraffel mögött, különösen Clam gróf mögött, kit a Magyarország elleni harc minden kérdésében a főherceg különös bizalmi emberének tartanak, Ferenc Ferdinánd állott.*” (Chlumecky: 253. oldal.) Ez az eljárás a hadügyi költségvetés 1911-iki osztrák delegációs tárgyalása alkalmával megismétlődött. A kétéves katonai szolgálat bevezetése többkiadással járt és ez a hadügyi költségvetés jelentékeny emelkedését vonta maga után. A javaslat tárgyalása során számos képviselő a hadügyi költségek csökkentését követelte és a kétéves katonai szolgálat ellen foglalt állást. Ezt az eljárást Chlumecky János bárónak hátrahagyott és fia által szószerint leközölt következő feljegyzése teszi érthetővé: „Legnagyobb meglepetésemre megtudtam, hogy ezt a Belvedereben keletkezett tervet igen ügyes módon sugalmazták a képviselőknek és a napilapoknak és hogy ezek csak bábok voltak, melyeket *láthatatlan szálon Ferenc Ferdinánd keze rángatott.* Utóbbi ugyanis nem híve a kétéves katonai szolgálatnak és attól tart, hogy az új véderőtörvény megszavazása csak a magyaroknak katonai téren teendő engedményekkel lesz megszerezhető,

miért is nagyon szívesen veszi, ha erre a célra nem szavaznak meg pénzt. Ehhez járul Schönaich elleni gyűlölete, akinek a főherceg óhaja szerint ezt a delegációt nem szabad túlélnie, ami jobban érhető el, ha ily módon erős kudarcot szenved. Brosch alvezetés, a főherceg katonai irodájának a főnöke mindezt Leó fiammal bizalmasan közölte. Nagyon büszke arra, hogy az ilyein joi sikerült. Brosch közlésének helyességét teljes mértékben igazolta Glam Martinitz grófnak, a hűségesegek leghűségesebbjének a delegáció bizottsági ülésében tartott mai beszéde.” (262. oldal.) Ugyanez a Ferenc Ferdinánd, aki ilyen fondorlatokat szőtt a véderőjavaslatoknak Ausztriában leendő megszavazása ellen, aki képviselőket és újságokat bujtott fel arra, hogy a hadügyi költségek és a tiszti fizetések emelése ellen izgassanak, 1908 január 11-én St. Moritzban kelt levelében a következő utasítást küldi Broschnak: „...menjen a Luegerhez . . . és mondja meg neki, hogy a legsürgősebben kéretem, hogy pártja által most már csak azért is interpelláltasson a delegációkban, keltsen minden tekintetben nagy feltűnést és az osztrák állásponton erősen tartson ki... A keresztény szocialisták . . . egyrészt a tiszti illetmények kérdését vessék fel, másrészt az engedményeket (magyar szolgálati nyelv a századoknál) hozzák szóba és itt váljanak igen kellemetlenné. A fődolog, és erre különösen figyelmeztesse Luegert, hogy az illető szónokok folyton a paktumot (az uralkodó és a magyar kormány közti megállapodás az általános szavazati jog megvalósítása tárgyában) emlegetsek, és hangsúlyozzák, hogy miként lehet a katonai kérdésekről egyáltalán beszélni, minthogy a magyarok az általános, egyenlő szavazati jogot még nem vezették be. Az illető szónokok egy miniszternek se szóljanak arról, hogy interpellálni fognak. Ez a fődolog s Luegernek ezt ügyesen kell rendezni ... Azt is nagyon szeretném, hogy a „Reichspost” és a „Vaterland” című lapokban vezércikkek jelennének meg, ahol egyszer már nyíltan a világ elé tárnák, hogy Magyarország, az oka, hogy a tiszti fizetéseket soha nem szavazzák meg. *„Súlyt helyezek arra, hogy mindenekelőtt a hadsereg tudja, hogy Magyarország mindenben a főellensége ... csinálja ezt ügyesen . . . anélkül, hogy tudják, hogy ez tőlem származik . . .”* Szóval nem a hadseregnek, hanem a tisztikar magyarellenességének a fejlesztése volt a cél!

A magyar nemzeti követelések elleni harcban a nemzetiségek segítségét is igénybe vették. Brosch, Chlumecky és a trónörökös együtt egy értekezést szerkesztettek, mely a *„katonai kiegyezés”* *„írta egy magasállású személyiség”* címmel az *„Oesterreichische Rundschau”* 1909 március 13-iki számában jelent meg. Ebben a hadügyminiszter elleni kirohanásokon kívül a következő jellemző kitételekkel hívták fel az összes nemzetiségeket a magyar nemzeti követelések elleni harcra: *„A szándék, hogy a magyar szolgálati nyelv bevezetése által a hadsereget magyarosító eszközül felhasználják, nyilvánvaló ... A közös hadsereg, melyben eddig minden nemzetiség teljes egyenjogúságot élvezett, nem veheti ma-
eárn ízf az ódiomot, hogy abban egy kiváltságos úrinép van . . .”*

Erről a cikkről írja Chlumecky, hogy „*a trónörökös utasításai szerint és társszerkesztésével*” jött létre és hogy az „*a trónörökös gondolkodását teljesen megvilágítja.*” (254. oldal.)

Egyébként Ferenc Ferdinánd a hadsereg kérdéseivel nem sokat törődött. Pedig, ha akaraterejét a magyarok elleni acsarkodás helyett a hadsereg érdekeinek szenteli, akkor ez a hadsereg a világháború kitörésekor kedvezőbb helyzetben jelent volna meg a harcmezőn. A felelősséget a bronzcsövű ágyúért, ezek csekély hordképességeért, azért, hogy gránát helyett schrapnelt gyártottak, nem lehet a képviselőházra hárítani. Erdély határai megerősítésének elmulasztása sem a magyar képviselőház bűne. Csak azért, hogy Magyarországot megkárosítsák, megghiúsították a hadászati roppant fontos következő három vasúti csatlakozás építését: A magyar kormány számos sürgetése ellenére a háború előtt az úgynevezett annabergi csatlakozást csak azért nem építették ki, mert az megkönnyítette volna a sziléziai szénnek Magyarországra vitelét és megszüntette volna azt az állapotot, hogy a magyar gyári ipar megkárosítására minden ötödik évben Budapesten mesterséges szénhiányt lehessen előidézni. Pedig erre a rövid csatlakozó vonalra a világháborúban az oroszok elleni hadműveleteknél nagy szükség volt. Noha a magyar állam vasúti vonalait Máramaros megyében elvezette a bukovinai halárig, ezeknek a vasutaknak nem volt összeköttetésük a magyar határ közeléig kiépített bukovinai osztrák vasúti vonalakkal. Az egyetlen magyar vasutat, mely Kőrösmezőnél lépte át a határt, az osztrákok elkanyarították északnak Kolomea, Stry felé s így Bukovina székvárosába Magyarországból csak óriási kerülővel lehetett eljutni. Ennek a háborúnak az lett a következménye, hogy valahányszor az oroszok betörték Bukovinába s elfoglalták Csernovitzot a Bukovinában lévő összes vasúti szerelvény ott rekedt és az oroszok zsákmánya lett. Ez azért volt így, mert ha Máramarosból egyenesen Csernovitzba vezet a vonat, akkor Budapest közelebb esik Oroszországhoz és annak piacaihoz, mint Bécs, miért is a katonailag oly fontos csatlakozásnak el kellett maradni. Tudvalevő dolog, hogy a Szerbia elleni háborúban hadvezetőségünk a hadműveleteket a Drina-Száva szögletéből akarta megkezdeni. Tudjuk azt is, hogy ez a haditerv hadászati rossz volt. De ha már az illetékes katonai körök (Krauss, Klobucsár) részéről jövő komoly és ismételt figyelmeztetés ellenére ragaszkodtak a képtelen haditervhez, tartoztak volna a Közép- és Alsódrinához vezető legszükségesebb közlekedési vonalak létesítéséről már a háború előtt gondoskodni, ilyen volt elsősorban a Sarajevóból a Középdrinához s onnan a Drina völgyében, a Száván és Dráván át Magyarországra vezető vasút. Ennek a vasúti vonalnak az építéséhez a magyar kormány a legnagyobb *készséggel* hozzájárult volna, mert a nagy katonai érdek összeesett a magyar állam közgazdasági érdekeivel, amennyiben ez lett volna a Budapestről Boszniába vezető legrövidebb út. Ámde ezt a vasutat Bécs ellenkezése miatt nem lehetett megépíteni, mert ott meg minden, józan ész ellenére a Bécs felé vezető vasutak építését kívánták. Ferenc

Ferdinándnak tekintettel óriási befolyására es a nyilvánvaló katonai érdekre könnyű lett volna az osztrák kormány ellenkezését letörni. Csakhogy ő, miként láttuk, a hadsereg érdekeit is habozás nélkül rendelte alá politikai rögeszméinek. Ilyen rögeszme volt az is, hogy Magyarország érvényesülését Boszniában minden eszközzel meg kell akadályozni. Chlumecky, aki Ferenc Ferdinándot csak dicsérni tudta, erről művében bölcsen hallgat, de elég vigyázatlan volt, hogy Ferenc Ferdinándnak 1909 január 31-én kelt és Broschhoz intézett levelét közölje, „A bosnyák „Agrárbank” kérdése — írja ebben a levélben a trónörökös — nagyon szem előtt tartandó és a megbízható embereket (keresztényszocialisták Kolowrat stb.) rá kell bírni, hogy az ellen erélyesen állást foglaljanak és *azt a magyar túlsúlyt megakadályozzák*. Ez nagyon veszedelmes lépés, hogy Boszniát is magyar iga alá hajtsák. *Ausztriának kell Boszniában kormányoznia és nem Magyarországnak*. Itt élesen és erélyesen közbe kell lépni.” (37. o.) A szóban forgó vasútból tehát nem lehetett semmi. Ennek az lett a következménye, hogy 1914 augusztus 12-én amikor végre Conrad a támadást Szerbia ellen elrendelte, a Drina felől támadni hivatott két hadsereg közül a VI. hadsereg még egyáltalán nem volt a helyén, az V. hadsereg pedig még annyira készületlen volt, hogy annak parancsnoka a támadás elhalasztását kérte. Egyéb említésre méltót katonai téren Ferenc Ferdinánd nem tett.

Ha valamelyik közös vagy osztrák miniszter Magyarországgal szemben a legcsekélyebb megértést tanúsította, ezzel nyomban magára vonta Ferenc Ferdinánd engesztelhetetlen gyűlöletét. Pitreich és Schönaich hadügyminiszterek ezért buktak meg. Ezt Ferenc Ferdinánd 1909 április 9-én Broschhoz intézett levelének következő kitételei is igazolják: „Remek volna, ha Schönaichnek nagyon világos módon a következőket adná tudtára. Ha most az ujonclétszám felemelését a legcsekélyebb engedmény nélkül keresztül viszi, akkor támogatni fogom őt, azonban, ha a magyarok Schönaich által rendezett engedményeikkel újból előállanak, akkor gondom lesz rá, hogy ő dicstelen véget érjen. Ha nekem sikerült a legnagyobb kegyben erősen ülő híres Pitreichet megbuktatni, akkor ez nekem Schönaichhel is sikerülni fog.”

Aehrenthal is abban a pillanatban lett kegyvesztett, midőn Ghlumecky szerint „Ferenc Ferdinánd Aehrenthalt azok oldalán találta, akik a hadsereg érdekeit a magyar külön érdekeknek akarták alárendelni.” (249. oldal.) „. . . Később is minduntalan azt látta, hogy a magyar túlkapások leküzdésére irányuló törekvéseit Aehrenthal megnehezíti, sőt keresztezi. Hasztalanul iparkodott ezt saját felfogása értelmében befolyásolni és meggyőzni, hogy nyolc millió magyarnak ilyen egyoldalú kedvezmények követeléséhez nincs joga.” (254. oldal.) Midőn egy alkalommal Aehrenthal azt találta mondani, hogy „neki erős Magyarországra van szüksége, hogy a küpolitikája támaszául szolgáljon s ez csak a coallitio tömörülése, illetve katonai engedmények által érhető el, (255. oldal) ő is a proscibáltak közé került.” Már 1909 február 1-én Broschhoz intézett levelében Ferenc Ferdinand felveti

a kérdést: „nem volna-e már most helyénvaló Aehrenthal ellen egy kis hajsza indítani olyformán, hogy hírlapok útján tudomására! hoznák, hogy ha most a kossuthisták kürtjét kezdi fújni, meg fogják támadni és helyzetét meg fogják nehezíteni.” (249. o.) 1909 február 14-én kelt levelében Broschnak azt írja, hogy „a külügyminiszter magyar vénasszony...” (99. o.) Ugyancsak 1910 január 14-én ezt írja: „Hallatlan, hogy Aehrenthal mit mivel, hogy a magyaroknak kedveskedjék...” (113. o.) Ferenc Ferdinánd haragja évről-évre fokozódik s 1912 január 1-én Broschhoz intézett levelében a következő kifakadásban nyer kifejezést: „Aehrenthal szemtelenebb és utálatosabb, mint valaha” (38. o.) Közben megindul a beígért hírlapi hajsza is. Ebben Chlumecky is résztvesz, még pedig a Belvedere helyeslésével. Egy ilyen támadó újságcikkre Broschnak teljesen hozzá méltó utódja, Bardolff ezredes 1912 január 13-án ezt írja Chlumeckynek: „Cikke valósággal fellelkesített. Ez a legragyogóbb támadás, amit valaha Aehrenthal ellen intéztek. Nyomban elküldtem azt a császári fenségnek a kísérő levelemben nyíltan fejeztem ki emelkedett hangulatomat. (109. o.) Amint látható, Aehrenthal is Pitreich és Schönaich hadügyminiszterek sorsára akarták juttatni és ettől csak 1912 február 17-én bekövetkezett halála mentette meg.

Beck Wladimir báró volt osztrák miniszterelnök is azzal vonta magára Ferenc Ferdinánd haragját, hogy a gazdasági kiegyezés kérdésében nem helyezkedett, amint azt a trónörökös tőle kívánta, a legmerevebb magyarelles álláspontra. Az 1906-ban miniszterelnökké kinevezett Beck báró két feladat megoldására vállalkozott: Választójogi reform általános szavazati joggal és a Magyarországgal megkötendő gazdasági kiegyezés megújítása. Az általános szavazati jogot Ausztriában azért kívánták életbe léptetni, mert az osztályellentétek szításával remélték a nemzetiségi viszálykodás kiküszöbölését. A divide et impera elvének ez az újkori kiadása Ferenc Ferdinánd tetszését is elnyerte, mert ez beleillett foederalisatio és szlávósító terveibe. Ámde az eredmény több volt, mint lesújtó: Az osztályharcot ugyan sikerült felidézni, de a nemzetiségi viszály megmaradt, sőt még fokozottabb mérvben tört ki. Az osztrák képviselőházban a kormány minden egyes kérdésnél kénytelen volt a többséget úgyszólván összekoldulni és ez is csak egyes pártok lekenyerezésével volt lehetséges. De nemcsak a határozathozatal, hanem a nyugodt tanácskozás is lehetetlenné vált s így az általános szavazati jognak az osztrák parlamentben az lett a vége, hogy közvetlenül a világháborút megelőző években a 14. §. segítségével a parlament nélküli kormányzás állandósult.

Az általános szavazati joggal Ausztriában szerzett tapasztalásokból Ferenc Ferdinánd *csak annyit tanult, hogy most már annál makacsabban ragaszkodott ahhoz, hogy ez a választójogi rendszer Magyarországon is bevezetessék.*

Beck Wladimir báró nem is az osztrák választójog miatt, hanem a vámszerződés miatt jutott Ferenc Ferdinánddal ellentét-

be. Az erre vonatkozó tárgyalások során az akkori magyar kormány a kiegyezési törvény alapján és a magyar képviselőház őríási többségére támaszkodva arra az álláspontra helyezkedett, hogy a magyar képviselőház a vámtarifát ezentúl ne mint közös, hanem mint önálló magyar vámtarifát szavazza meg. Minthogy az osztrák képviselőház által megszavazott vámtarifa szövege teljesen azonos volt a magyar vámtarifa szövegével, ennek a magyar álláspontnak inkább elvi jelentősége volt; gyakorlati jelentősége annyiban még is volt, hogy a külföldi államokkal kötendő vámszerződések alkalmával Magyarország, mint önálló szerződő fél szerepelt s így *a külföldön is tudomást kellett venni arról a magyar államiságról, amelyet a közös diplomácia oly buzgón szeretelt elsikkasztani.* Ferenc Ferdinánd éppen azért ellenezte a fenti megoldást és mivel az uralkodóval, aki az önálló magyar vámtarifához már előzetesen hozzájárult, újat húzni nem mert, Beck osztrák miniszterelnök útján próbálta azt elgáncsolni. „A trónörökös — írja Clumecky — erélyesen szorongatta Becket, hogy csak rövidlejárátú megállapodást létesítsen, nehogy praeiudicium keletkezzék, vagyis nehogy a császár halála esetére Magyarország elleni terveiben gátoltassék.” (302. o.) Beck azonban a császárnak és nem a trónörökösnek fogadott szót és 1907 október 8-án a magyar kormánnyal tíz évre terjedő hatállyal megkötötte a szerződést, mely azután, mint 1908. évi XII. t. c. került a magyar törvénytarba.

„Ezzel az időponttal — írja Clumecky — kezdődött a trónörökös tervszerű üldözése a Beck kormány ellen. (302. o.) Ennek az üldözésnek az eszközei fölötté jól jellemzik azt a politikát, amelynek egyik alapelvét a „si flectere nequeo superos acheronta movebo” latin mondás találóan fejezi ki. Igen, a földalatti aknamunka ez a volt a Ferenc Ferdinánd kedvére való harcmódor, kivált, ha a császárnál nem tudott célt elérni. „Rábírta tehát — írja Chlumecky — a keresztényszocialista pártot, kivált Gessmann vezetése alatt, hogy mind élesebben lépjenek fel a kormány ellen. A legszorosabban fonták a keresztényszocialistákkal és az urakháza jobboldalával a szálakat és hónapok óta tervszerűen készítették elő Beck bukását. . . Beck azt hitte, hogy a keresztényszocialisták támogatni fogják. A pártgyűlés előtt beszélt Lueggerrel és annak magatartásából azt remélte, hogy a párttartározat kedvező lesz. Amde Ferenc Ferdinánd Brosch útján felhívta Luegert, hogy szavazzon Beck ellen. Ezzel ennek bukása meg volt pecsételve.” (304. o.)

„Ezzel — írja Chlumecky — a trónörökös nem érte be, hanem Beck elleni rosszindulatának a kormány bukása után is nyíltan kifejezést adott. Ezzel épen azt az államférfit bántotta meg, aki neki nagy szolgálatokat teljesített.” (305. o.) Beck ugyanis a trónörökösnek Chotek Zsófiával kötött házassága előkészítésénél ennek jogi tanácsadója volt.” „Beck — írja Bülow — egy fényképet hordozgatott magánál, mely a főherceget szíve választottjával karonfogva ábrázolta. A képen a következő aláírás volt olvasható: „Egy boldog házaspár a hű és bevált joba-

íainak. (Denkwürdigkeiten. II. kötet, 10. o.) A háladatosság, amint látható, nem tartozott Ferenc Ferdinánd tulajdonságai közé.

Ferenc Ferdinánd magyarellenes működése még a gazdasági térre is kiterjedt. Jellemző felfogására, hogy midőn Chlumecky János báróval 1901 február 20-án a dualismus megszüntetéséről tanácskozik, tervei megokolására a következő már korábban is idézett kijelentésre ragadtatta magát: „*Magyarország következetes gazdasági politikája azt anyagilag is erősíti* és kíméletlensége mindig nagyobb függetlenségre vezet . . .” íme egy leendő uralkodó, aki felháborítónak találja, hogy egy leendő „tartománya” anyagilag megerősödik! Mindezen felül Magyarország gazdasági megerősödése az Ausztriával való vámközösség ideje alatt mese volt akkor és mese ma is, mert az 1912-ig terjedő harminc év alatt az Ausztriába bevitt magyar árukért 2.5 milliárd koronával kaptunk kevesebbet Ausztriától, mint amennyit mi fizettünk árukért neki. Nagy nekibuzdulásában Ferenc Ferdinánd arról is megfélekedett, hogy a közös-ügyes intézményekre fordított kiadások legnagyobb részét Ausztriában és nem Magyarországon költötték el. Mindennek a következménye az ország elszegényedése lett, amit az is bizonyít, hogy a magyar államháztartás egyensúlyát a háború előtti években már csak állandó kölcsönökkel lehetett fenntartani.

Ferenc Ferdinándot hívei emlékirataikban békebarátnak szeretnék feltüntetni. Hiábavaló törekvés ez, mert annak a rideg tények egész serege áll útjában. Már magában véve az a körülmény, hogy Ferenc Ferdinánd egész környezete, úgyszólván kivétel nélkül háborús párti volt és hogy az általa nyeregbe ültetett Conrad, Berchtold és Krobatin háborúra törekvő emberek voltak, erős kétkedést kell hogy támasszon az ő békés szándékai tekintetében. Úgy Conrad, mint Berchtold jóval a világháború kitörése előtt ismételten és elszántan háborúra törekedtek anélkül, hogy „ezáltal magukra vonták volna az ingerlékeny trónörökös haragját. Pedig a Monarchiának úgy kül-, mint belpolitikai helyzete egyaránt a háborút minden áron kerülni akaró magatartást parancsolták. Ennek ellenére éppen a trónörökös befolyásra jutásával indult meg a hozzá közelálló lapokban, mint a „Reichspost”, a „Danzers Armeezeitung” és az „Oesterreichische Rundschau” karöltve a magyarellenes izgatással a háborús uszítás. Ámde ezeknek a lapoknak a közvéleményre gyakorolt befolyását a trónörökös és környezete kévéseitek és ezért, valamely nagyobb osztrák *szabadelvű* újság megszerzését határozták el. A cél, melyre törekedtek és az eszközök, melyekkel a terv megvalósításához fogtak, jellemzik az egész társaságot. „Ferenc Ferdinánd — írja Chlumecky — tudta, hogy könnyebben képes érvényesülni, ha a *homályban marad*. . . Ezért a főherceg szeme előtt lebegő sajtóorgánumnak mindenekelőtt az lett volna a feladata, hogy a *trónörököstől látszólag teljesen függetlenül* és anélkül, hogy annak személyét bármiképp előtérbe tolná . . . oly közvéleményt teremtsen, mely a hadsereg és a Magyarország elleni állásfoglalás

lás stb. kérdéseiben a jövendő császár gondolatmenetével megbarátkozik.” (291. oldal.) Szóval szabadelvű köntösben önkényuralmi elvek hirdetése a sötét háttérben meglapuló jövendő császár parancsai szerint, ez volt a terv. Ennek megvalósítása érdekében Chlumecky szerint „1912. május 28-tól június 3-ig a lapalapítás dolgában további megbeszélések folytak Bardolffal, Spitzmüllerrel, a Creditanstalt igazgatójával. . . Június 10-én került fel a „Zeit” megvételének a gondolata, hogy ezt a nagy politikai lapot a trónörökös politikájának szolgálatába állítsuk. Egyébként jelentékeny ipari körök ez iránti érdeklődését is fel kívántuk kelteni. Ebből a célból 1912 június 17-én Gasteinban *Krupp Arthur úrral értekeztem*. A vezető gondolat mindig az volt, hogy jövendő császár útjait egyengető ilyen lap szabadelvű újság legyen.” (314. o.) A terv a tervezők gondolkodását véve figyelembe kitűnő volt, mert az önzésen épült fel. Utóvégre miért ne adjon az ágyúgyáros Krupp és a többi hadseregszállító pénzt egy nagy lap megvásárlására, amikor ezáltal lekötelezi a leendő császárt és előmozdítja ennek államcsínyre és háborúra irányuló terveit. Teheti ezt annyival inkább, mert ezt a pénzt előlegezi a bank, melynek temérdek ipari vállalata a háborún szintén „sokat kereshet. De a takarékos trónutód is jól jár, mert az meg ingyen jut egy nagy újsághoz. Jól járnak végül a lap tulajdonosai, mert megszabadulnak anyagi gondjaiktól. A szép terv még sem sikerült, mert annak kigondolói számításon kívül hagyták, hogy a nyers anyagiasságon kívül még egyéb indokok is vezetik az embereket. A sikertelenség okairól az egyébként oly bőbeszédű Chlumecky mélyen hallgat. De nem hallgatott *Kanner Henrik dr.* aki, mint a „Zeit” főszerkesztője és így illetékes tanú már idézett művében a következőképpen írta meg a lapvásárlás kudarcának okait: „A trónörökös tudtával és beleegyezésével a lap akkori anyagi nehézségein egy terv épült fel, mely minket „komoly esetben”, amire a clique törekvése irányult ártalmatlanná tegyen . . . Ausztria-Magyarország legtekintélyesebb bankjának az igazgatója, Spitzmüller dr. 1912 tavaszán vállalkozott arra, hogy minket a terv számára megnyerjen. Lapunk megszabadul az anyagi zavaraitól. Ezért nekünk el kellett volna tűrnünk Bardolff ezredes rokonának, egy névleg Tifliszben székelő, de a valóságban többnyire Bécsben sétálgató Urbas nevű alkonzul főfelügyelőt, aki ezért természetesen szép tiszteletdíjat is kapott volna. Ez még nem lett volna oly nagy baj. A fődolog az volt, hogy köteleznünk kellett volna magunkat, hogy *állami válság, vagy nemzetközi bonyodalmak esetén* a lapunknál tevékenységünket beszüntetjük és azt a már említett Urbas úrnak átengedjük . . . az eltávolításunkra irányuló nemes tervet írásbeli emlékiratban nekünk tanulmányozás céljából átadták. A tervezetből megtudtuk, hogy hová vezet a trónörökös és tanácsadói útja: *államcsíny és háború felé*. Mert ez volt az a két eset, amikor tevékenységemnek a lap számára egészen meg kellett volna szünie és a lapot a trónörökös cliquejének teljesen ki kellett volna szolgáltatni. *Jobbnak láttuk, hogy anyagi gondjainkat tovább*

viseljük és a gyalázatos ajánlatot elutasítottuk.” (115. 116. o.) A trónörökös tehát kénytelen volt eddigi lapjaival beérni. Ezek mérsékelt publicitásukat hangjuk féktelenségével iparkodtak pótolni. Aehrenthal halálával a háborús párt „melynek legfőbb pártfogójául a trónörököszt tartották,” (Kanner 80. o.) befolyása jelentékenyen megnövekedett. A trónörökös szolgálatában álló bécsi városháza 1912 november 28-án hivatalos határozatában a háború mellett foglalt állást. Veszedelemes játék volt ez a tűzzel, mert ebben az időben a külpolitikai helyzet rendkívül feszült volt. A Balkán háború kitörése után Oroszország a Monarchia északkeleti határán mozgósított, amire a Monarchia hadvezetősége is mozgósított és pedig most már nem csak délen, hanem északon is. A háború 1912-ben elkerülhetetlennek látszott. Hogy ez ekkor még sem tört ki, az nem Ferenc Ferdinánd érdeme. Tőle független és nálánál erősebb hatalmak akadályozták meg azt. Az 1912 november havában Springében a német császár által rendezett vadászon Ferenc Ferdinánd is megjelent. „Springében — írja Kanner — Ferenc Ferdinánd kifejtette az ő balkáni terveit, kétségkívül háborúsokat, mint aminőt egész környezete szövögetett,” (120. oldal.) Ámde úgy a császár mint kancellárja elutasították a trónörökös terveit. A „Rheinisch Westphalisch Zeitung” hozta nyilvánosságra Vilmos császárnak ekkor a trónörököshöz intézett következő gúnyos megjegyzését: „Úgy látom, hogy túlságosan csörteted a kardomat.” Erről a kardcsörtetésről a német birodalmi gyűlésnek, ahol ez a kérdés 1912 december 2-án szóba került, hasonló volt a véleménye. Így Payer képviselő kijelentette, hogy nem *engedjük magunkat egy osztrák katona párt által felidézett háborúba sodorni.*” Még ennél is világosabban mondta meg véleményét Dávid képviselő, midőn kijelentette, hogy „Bécsben egy udvari háborús párt létezik, mely Ferenc Ferdinánd főherceg személyére támaszkodik. . . ha most Ausztria-Szerbiát megtámadná és Oroszország Szerbia segítségére sietne, akkor a hármasszövetségi szerződés értelmében nem tartozunk Ausztriát segíteni. Ez az egyetlen békebiztosíték, amellyel az osztrák háborús párttal szemben bírunk.” Németország 1912-ben nem akarta a háborút. Ennek és semmi másnak volt köszönhető, hogy 1912-ben a Balkán háború során minden igyekezete ellenére nem tört ki a világháború. Ámde a németek békés álláspontja 1913-ban megváltozott. Ez több körülmény szerencsétlen találkozásának volt a következménye. Németországban csak az Balkán háborút befejező bukaresti béke után vették észre, hogy az európai török uralom megszűntével nemcsak a Monarchia hatalmi állása ingott meg a Balkánon, hanem, hogy az orosz befolyás alá került Balkán államok megnövekedése elvágta a Berlinből Bagdad felé vezető utat is. Ehhez járult, hogy Németországnak kisázsiai gazdasági térfoglalása, de még inkább a Limánvon Sanders német tábornok vezetése alatt Törökországba küldött katonai bizottság miatt az orosz sajtó féktelen hangú sajtóhadjáratot indított Németország ellen, melyre egyes német újságok éles hangon válaszoltak. A viszony Német- és Oroszország

között annyira elmérgesedett, hogy Jagow német külügyi államtitkár, a birodalmi gyűlésen 1914 május 14-én tartott beszédében az orosz sajtó németellenes izgatásait „a tűzzel való játéknak” minősítette. Ebben a helyzetben a szövetséges Monarchia segítése nélkülözhetetlen lett és a Ferenc Ferdinándra támaszkodó háborús párt nagy becsbe jutott. „Ma — írja *Limán Pál* „*Gedanken über Deutschlands Zukunft*” című művében — a cár birodalma több mint két millió katonát vonultathat fel azonnal ellenünk és csak Ausztria szövetségi hűsége óvhat meg minket a legnehezebbtől.” Most már a háborús kedvű Ferenc Ferdinánd újból csörtethette a német császár kardját és ezt egy 1914 március 9-én a Monarchiának Skutari felé irányuló törekvéseiről tartott beszédében meg is tette. Ilyen pacifista volt Ferenc Ferdinánd.

Ferenc Ferdinánd olaszellenes magatartásában hívei valami különös államférfiú előrelátást vélnek felfedezni, mert szerintük az események a trónörökösöt igazolják. Csakhogy Olaszország magatartása a háború kitörésekor szükségszerű folyománya volt annak az olaszellenes és szlávósító osztrák belpolitikának, melynek a trónörökös volt a főmozgatója. Ez a belpolitika volt, a történelmi visszaemlékezések mellett, egyik főoka a háború előtti olasz közvéleményben elterjedt osztrákellenes hangulatnak. Az olaszok azt is tudták, hogy ezt az olaszellenes belpolitikát elsősorban Ferenc Ferdinándnak köszönhetik, mert ez elég vigyázatlan volt, hogy az olaszok iránt érzett ellenszenvének nyíltan kifejezést adjon. Azt is tudták, hogy a trónörökös kedvence Conrad báró nekik ellenségük, hogy ez építeti a várakat az olasz határon és hogy ezek a várak nemcsak a védelem, hanem a támadás célját is szolgálják. Az sem volt titok előttük, hogy a trónörökös lapjai Olaszország ellen izgatnak. A trónörökös olasz gyűlöletegyébként számos' cselekedetében is kifejezést nyert, amiről az olaszok tudomást szereztek. Amikor Hohenlohe Konrád minden ok nélkül Triestből több száz olasz állampolgárt kiutasított, Ferenc Ferdinánd ezt az eljárást napokon át boldog-boldogtalan előtt feldicsérte. Az olaszoknak régi vágya volt a triesti olasz egyetem felállítása. Ferenc Ferdinánd akadályozta meg azt, bár Aehrenthal azt épen az Olaszországgal való jó viszony ápolása érdekében kívánatosnak tartotta. „Ezt az egyetemet — írja 1910 január 14-én Broschnak — Triestben semmi szín alatt nem szabad felállítani. *Egyáltalán nem nagyok híve az olasz egyetemenek . . . megbízásomból lépjen azonnal érintkezésbe Bienerth-el és ha kell, a belügy és közoktatásügyi miniszterrel, hogy Aehrenthalnak feltétlenül elutasító válasz adassék ...*” Az Adrián annyira olasz volt a tengerészek nyelve, hogy az „Osztrák Lloyd” hajózási társaság nyilvános hirdetményeit olasz nyelven adta ki. Ferenc Ferdinánd erről tudomást szerezvén, utasította Brosch alezredest, hogy hívja fel Chlumeckyt, hogy ez az „Osztrák Lloyd”-nál „az olasz nyelv visszaszorítása iránt érvényesítse befolyását.” Ezek után nem lehet csodálni, hogy Olaszország mindezt tudva, már jóval a háború előtt féllábbal az entente táborába állott.

Ferenc Ferdinánd politikai működésének jelentékeny része a földalatti aknamunka jellegével bírt, mert az mint a törvénybe és a jó erkölcsökbe ütköző, nem bírta el a napfényt. Clumecky szerint „a trónörökös és tanácsadói kénytelenek voltak a hátsó lépcsők politikájának útját járni és gyakran kellett, hogy *cselszövő játéokra kerüljön a sor*, mert a nyílt, egyenes út, a trónörökös előtt el volt zárva.” (292. o.)

Ennél a beismerésnél csak, a „cselszövő játék” megokolása jellemzőbb, mert az egyenes ember akkor sem jár görbe utakon, ha előtte „a nyílt egyenes út el van zárva.” Chlumecky fenti állítását különben Brosch is megerősíti. Chlumeckyhez intézett s 1912 december 8-án kelt levelében. Ebben megírja, hogy a jelenlegi csapatszolgálat őt jobban elégíti ki,” mint a felelőtlen tanácsadó tevékenysége, melyet a színfalak mögött, *gyakran cselszövények segítségével kellett folytatni.* (158. o.)

A görbe utak nyomai a már ismertetett eseteken felül *a rendszeresen űzött politikai kémkedésben* is felismerhetők. A nemzetiségek állítólagos sérelmeinek emlegetésénél Chlumecky beismeri, hogy „Ferenc Ferdinándnak Magyarországon bizalmi férfiai voltak, akik az ott történekről neki jelentést tettek. (212. oldal.) Ezek a jelentések rendszerint a Belvederbe járni szokott nemzetiségi izgatóktól származtak és mivel a trónörökös soha még csak kísérletet sem tett, hogy illetékes magyar helyen a titkos besúgások helytállósága iránt érdeklődjék, ismerteti a magyarországi viszonyokról voltaképen a magyarság ellenségeinek felelőtlen rágalmazásából merítette.

Hogy a politikai kémkedésekről a trónörökös nem csak tudott, hanem arra katonai kabinetirodájának főnökét egyenesen utasította, ezt Ferenc Ferdinándnak Broschhoz intézett alábbi két levele igazolja: Az 1909 április 18-án kelt levele így szól: „Lépjén a rendőrfőnökkel ügyesen összeköttetésbe; ez figyeltesse meg pontosan, hogy a magyar miniszterek közül jelenleg jár-e valaki Frigyes főherceg palotájába Izabella főhercegnőhöz. Nekem azt tudnom kell. Leginkább várható, hogy Aponyi, Andrassy és Sztérényi járnak oda, Liesen ügyeljen a hadügyminisztériumban, nehogy Schönaich Andrassyval össze-szűrje a levelet s neki minden lehető megígérjen.” (Chi. 327. o.) Ennél sokkal általánosabb kémkedésre tartalmaz utasítást Ferenc Ferdinánd 1908 február 21-én kelt és Broschhoz intézett levelének utóiratában foglalt következő utasítás: „*Mindenesetre arra törekedjék, hogy minden fontos helyen egészen megbízható emberek legyen, aki Önt mindenről, az összes sakkhúzásokról és tervekről értesíti. Különösen a hadügyminisztertitárban, az osztrák miniszterelnökségen, a belügyminisztériumban, a katonai kabinetirodában és ha, lehet a kabinetiroda magyar részén is. Lelehetséges volna-e Daruváry udvari tanácsost megkörménykeezni? Bizalmasainknak a hadügyminisztériumban, a katonai kabinetirodában, mint például Marterer ezredes, ügyes módon értésére adhatja, hogy én az uraknak sohasem fogom elfelejteni, hogy engem hírekkel láttak el.* Az urak részéről minden esetre sokkal

okosabb, ha ellenkezés helyett számomra is dolgoznak . . . Bolfras szándékaim ellenére dolgozik és egykor époly nevetséges és rossz véget fog érni, mint Beck.” (Chlumečky 249. o.)

Ez a pár sor többet mond, mint száz kor- és jellemrajz, mert kiáltóan jelzi a; józan ész és az erkölcsi fék hiányát. E szerint az árulkodások és tikos besúgások rendszere nemcsak a minisztériumok, hanem az uralkodó ellen is irányul és maga a trón várományosa, a hadsereg főfelügyelője kezdeményezi és irányítja azt, midőn kabinet irodai főnöke útján, aki maga is katonatiszt, az uralkodó környezetében levő magasrangú katonatiszteket *jutalmak kilátásba helyezésével és illetve fenyegetésekkel igyekszik rábírní, hogy a legfelsőbb hadúrral szemben szegjék meg a hivatali titoktartást.*

Hogy a felbujtás egyes esetekben sikerrel járt, ezt az időközben vezérőrnaggyá előléptetett Marterernek Broschhoz intézett s Ghlumečky által könyvében közölt néhány leveléből is meg lehet állapítani. A levelek megértéséhez tudni kell hogy Marterer az uralkodó kabinetirodájának a helyettes főnöke volt és hogy 1911 nyarán a trónörökös az uralkodónál minden áron keresztül akarta vinni, hogy az uralkodó Schönaich utódjául Auffenberget nevezze ki hadügyminiszternek. Tudni akarta tehát, hogy az uralkodó miként fogadja ily irányú erőszakoskodásait és feszítheti-e a húrt tovább is. Az 1911 július 20-án kelt levélben Marterer a következőket írja Broschnak: „Reményem, hogy már ma végleges dolgokról jelentést tehetek, sajnos nem teljesült, mindazonáltal az ügyek nem állanak rosszul. Ófelsége kegyeskedett egy általam Írandó levélnek a fogalmazványát, melyben a miniszternek (Schönaich) a legmagasabb parancs tudtára adatik, hogy nyugdíjaztatás iránti folyamodványát „mutassa be, elvileg már legmagasabban jóváhagyni. Ellenben az utód személyét illetőleg Ófelsége rnég nem jutott elhatározásra. Auffenbergről semmit sem akar tudni, Sbeuma és Frankra gondol. . . Azt a legmagasabb parancsot kaptam, hogy Hazainak írjak, hogy közölje a miniszterelnökkel, hogy a hadügyminiszternek nem októberben, hanem, azonnal vissza kell lépnie. Hazai mielőbb jelentse hogy Khuen grófnak erre a változásra van-e valami észrevétele. Én a levelet úgy fogalmaztam, hogy valamelyes aggodalom nyilvánítására nem számítok. Bátorkodom Ófelségének jelenteni, hogy tudom, hogy Hoffmann altábornagy írt Khuennak, hogy ez Schönaich, megmaradása érdekében iparkodjék Ófelségére befolyást gyakorolni. Ezt megbízható forrásból, tudom, mely nem akarja, hogy megnevezzék. Ugy érzem, a császáfi fenség meleg közbelépése Auffenberg érdekében, a helyzetet mégis ennek érdekében megváltoztathatná . . .” (341.)

Masterer augusztus 13-iki levelében ez alj: „Semmi ereU meny. A császári fenség előterjesztése még elintézetlen. Mindazonáltal őfelsége kegyeskedett kijelenteni, hogy a jelenlegi helyzet, tarthatatlan és hogy az esetleges többi jelölt egyike sem alkalmas. De Auffenberg kinevezésére őfelsége nem tudta magát rászánni. Közel volt hozzá. Azt hiszem, hogy csak a polgári mi-

niszterek befolyása az akadály. Tegnap itt járt Burián. Szeptember 8-án azt jelenti: „Aehrenthal Georgi mellett foglalt állást. Őfelsége közvetlenül a hadgyakorlatok után kíván a császári fenséggel beszélni és arra fog törekedni, hogy a fenséget Georgi számára megnyerje; ha ez nem sikerülne, Auffenberg kinevezése azonnal bekövetkezik.” (343 oldal) Szeptember 18-án ezt írja: „biztosra vehetem, hogy a két legmagasabb úr tanácskozása nagyon nyugodtan fog lefolyni. .. Auffenberg kinevezése már 18-án meg fog jelenni a rendeleti közlönyben . . . Conradról most legjobb lenne nem beszélni. Magam hallottam a legmagasabb kijelentést, hogy *Őfelsége Conraddal nincs megelégedve* és öt huzamosabb időre nem véli tarthatónak . . .” (344. oldal.)

Eszerint Marterer, mint a kabinetiroda helyettes főnöke, egy hadügyminiszterválság idejében arról, hogy az uralkodó kit óhajt a hadügyminiszter utódjául kinevezni, hogy ebben a kérdésben kikkel tanácskozik, hogy a külügyminiszter milyen előterjesztést tesz, hogy az uralkodó miként vélekedik a trónörökös jelöltjéről és annak érdekében tett lépéseiről, végül az uralkodónak Hazai honvédelmi miniszterhez intézett leveléről jelentéseket írta trónörökös kabinetirodája főnökéhez. Ez az eljárás annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert az uralkodó és a trónörökös közötti rossz viszony az udvari körökben köztudomású tény volt. *És ezt a minisztert IV. Károly császár és király a katonai kabinetiroda főnökévé nevezte ki!* Ez a kinevezés Cramon szerint: „a fiatal császár egyik legszerencsétlenebb kormányzati cselekménye volt.” (Cramon i. m. 164. o.)

Ferenc Ferdinánd tevékenysége a rendelkezésére álló sajtó útján elkövetett magyarellenes izgatás irányítására is kiterjedt. A trónörökös lapjai ezen a téren, azt el kell ismerni, valóban kitétek magukért. Ámde Ferenc Ferdinándot nem elégítette ki, hogy a magyarok ellen csak Ausztriában izgatnak, *ő az izgatást külföldre is ki akarta terjeszteni.* Így 1908 október 20-án Brosch-hoz intézett levelében következő kitételek olvashatók: „Nem volna lehetséges a „Reichspost”, „Vaterland”, „Danzer”, vagy a „Fremdenblatt” című lapokban az emberek figyelmét felhívni, hogy Kossuth és a függetlenségi párt állandóan a szerb felforgatókkal barátkoztak, hogy végre egyszer felnyissák a világ szemét, hogy a magyarok általában micsoda felségsértők. (Hochverräter). Most műfelháborodást rendeznek a szerbek ellen, hogy Őfelsége és a világ szemébe port hintsenek, holott ez a banda Belgráddal a legszorosabb kapcsolatban áll. *Nagyszerű, volna, ha ez néhány nagyon elterjedt németbirodami újságban is megjelenék.* Funder és Danzer talán megrendezhetnék ezt.” (Chlumecy 323. o.) Brosch-hoz 1909. október 12-én intézett levelében szintén a külföldi magyarellenes izgatásra ad utasítást írván . a következőket: „Ausztriában és a külföldön nem is sejtik, hogy ezek a magyarok miféle rebellesek és mintha hályog esnék le az emberek szeméről, ha olvasnák, hogy a „lovagias” nemzet miként viselkedik és egyszerűen az uralkodóház elkergetését emlegeti. Ezáltal a magyarok még rosszabb hírbe keverednének és még

elszigeteltebben állnának itt. . . Funder (a „Reichspost” szerkesztője) majd tudni fogja módját, hogy ezt végrehajtsa. Ha ezzel költségei merülnének fel, természetesen kész vagyok azokat fedezni. *Mily jótékony hatást gyakoroltak eddigelé a Reichspostnak „Az igazi Kossuth” című cikkei! cselekedjék azonnal. Magyarországot illetőleg Ausztria és a külföld szemét egyszer már teljesen fel kell nyitni . . .*” (256. o.)

Ez a levél a „szemfelnýtó” munkának a célját is beismeri: *A magyarokat rossz hírbe keverni és elszigetelni, nehogy a világ, ha út a nyílt erőszak órája, a magyarság pártjára álljon.* Ez a szemfelnýtó munka karöltve a nemzetiségi izgatónak a külföldön folytatott magyarelles propagandájával azután oda vezetett, hogy a küllőid a magyarországi állapotokról teljesen hamis képet nyert és *ez tette lehetővé a világháborúban a győztes nyugati hatalmaknak azt a tökéletes megtévesztését, mely Trianonhoz vezetett.*” „Az igazi Kossuth” és ehhez hasonló gyalázkodó cikkek és könyvek azt a célt szolgálták, hogy, amikor Magyarországnak „a monarchia térképéről való kiradírozására” sor kerül, a magyarság ellenállását eszményeitől való megfosztása által is gyengítse.

A sajtó útján elkövetett izgatással karöltve járt az osztrák képviselőházi pártoknak a magyarság elleni felsorakoztatása. A talaj erre már régen elő volt készítve. „A század végén — írja Szekfü — a cseh feudálisoktól szervezett propaganda jóvoltából, alig van immár Ausztriában társadalmi osztály vagy nemzetiség mely a magyarok lajtántúli suprematiájában személyes sérelmet, saját jogainak korlátját, fejlődésének akadályát ne látná.” (Három nemzedék 393. o.) Nem volt tehát nehéz az osztrák képviselőházat olyan magyarelles állásfoglalásokra felbujtani, mint aminő annak 1907. december 16-án hozott következő határozata: „az összes népek békés együttélése és az *összmonarchia* megerősítése érdekében sürgősen kívánatos, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvény a teljes szabadság, igazságosság és emberesség szellemében mielőbb végrehajtsák.” Ghlumecky szerint *a trónörökös ezt a határozatot „az osztrák képviselőház egyik legbecesebb cselekedetének tekintette”* és hogy *„annak keresztapja a színpalak mögött a Belvedere volt.”* (217. o.)

Ez mindenek előtt illetéktelen beavatkozás volt a magyar belügyekbe. *Ilyet a magyar képviselőház sohasem tett és sohasem szólt bele az osztrák állam nemzetiségi viszálykodásaiba.* Ettől eltekintve az osztrák képviselők már csak azért sem voltak hivatottak Magyarországnak a nemzetiségi kérdésben tanácsokat osztogatni, mert saját hazájuk nemzetiségi kérdésének megoldására annyira képtelenek voltak, hogy az osztrák képviselőház éppen a nemzetiségi ellentétek miatt állandó botrányos jeleneteknek volt a színhelye. Évek hosszú sora óta a mindenkori osztrák kormányok képviselőházi többség nélkül kínlódtak s egyes javaslataik megszavazása érdekében esetről-esetre és keserves megalkuvásokkal vásárolták össze a szavazatok több-

ségét. Idővel még ez is lehetetlenné vált és már csak a 14. szakasz segítségével, képviselőház nélkül lehetett az állami gépezet működésben tartani. *Ez a tekintély nélküli testület*, igaz, hogy Ferenc Ferdinánd ugratására, merészelt az egységes és oszthatatlan magyar nemzeti állammak tanácsokat adni akkor, amikor saját züllöttsége tanulságos megmutatása volt annak, hogy a Belvedere nemzetiségi politikája hová vezet. Ámde a cél éppen az volt, hogy azt a rombolást, azt a nemzetiségi és osztályharcot, amelyet nálunk ez a politika okozott, a magyar állam területére is átvigyék, mert a határozatnak a nemzetiségi törvény végrehajtására való hivatkozása és a szabadság, igazság és emberiség emlegetése lényegében nem volt más, mint rosszhiszemű nemzetiségi izgatás, mert ezt a hivatkozást olyan körök sugalmazták, melyek konok következetességgel a magyarországi nemzetiségeket nemzeteknek hívták, megsértvén ily módon a nemzetiségi törvény legelső bekezdésében foglalt alapvető rendelkezését, hogy „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet.” A *civis romanus sum* nagy államfenntartó elve lebegett a magyar törvényalkotók szeme előtt, midőn az idézett mondatot tették a nemzetiségi törvény vezérgondolatává. Hogy azután a Belvedereből irányított nemzetiségi izgatók aknamunkája folytán egyes nemzetiségek a fenti vezérgondolatra méltatlannak bizonyultak és itt az osztrák állapotok meghonosítására, majd ennek révén az országtól való elszakadásra törekedtek, arról aztán sem a bölcs törvényhozók, sem a magyarság nem tehetett. Ha Ferenc Ferdinánd ma élne négyszázmillió vagyonának megmaradt elenyésző csekély morzsái mellett rádöbbenhetne arra, hogy az összes utódállamok közül az általa oly féktelenül gyűlölt Magyarország volt az egyetlen, mely nem nyúlt Habsburg vagyonhoz és például Romániában alkalma nyílnék gyönyörködni abban is, hogy a kedvelt oláhjai másnyelvű alattvalóikkal szemben miként gyakorolják „a teljes szabadság, igazságosság és emberiség szellemét.”

A magyarok elleni propaganda terén Ferenc Ferdinánd működésének súlypontja a magyarországi nemzetiségeknek a magyarság elleni izgatására irányult. A fent közölt osztrák képviselőházi határozat is erre a lapra tartozik. Ennek a működésnek román vonatkozásairól áll a legtöbb adat rendelkezésre, mert az összeomlás utáni években az érdekelt román politikusok levetették az álarcot és nyilvánosságra hozták a trónörökösrel a háború előtt fenntartott kapcsolataik legbizalmasabb részleteit. Ezek a részletek nagyon tanulságosak, mert azokból kitűnik, hogy *a románokkal való barátkozás volt Ferenc Ferdinánd egyik legnagyobb tévedése*. Ő ugyanis azért szövetkezett a románokkal hogy Magyarországot feldarabolja és azután a darabokra tépett országrészeket, tehát Erdélyt is, annál szorosabban Bécshez láncolta. Viszont a románok titkos célját Mikes Imre már idézett művében így jellemzi: „A dynasztikus hűség, állampolgári loja-

lítás és egyéb jelszavak mögött mindig is meghúzódott a nagy román álmom, az elszakadás vágya, az ókiráltsággal való egyesülés gondolata” (105. o.)

Ferenc Ferdinánd románbarátsága igen széleskörű volt; nála egészen szokatlan nyájassággal hajhászta a románok előtti népszerűségét és egy választási kortes melegségével szorongatta oiah pópák kezét. Ez utóbbiaknak azt a feladatot szánta, hogy a falusi nép széles rétegeit titokban izgassák a magyarok ellen. Ennek az izgatásnak a megszervezése érdekében Vajda Sándor volt magyarországi képviselő a görögkeleti és görögkatolikus román egyházak köréből dr. Miron Cristea (jelenlegi patriarcha) a volt szebeni metropolita cousistoriumi tanácsosát és dr. Bunea Ágoston balázsfalvi kanonokot ajánlotta bizalmi embernek.” A két magasállású papi férfiú — írja Mikes már idézett művében — 1908-ban kihallgatásra jelent meg Ferenc Ferdinánd előtt. Ennek a titkos audienciának előzményei és lefolyása szinte egy páratlanul álló rémregény erejével hatnak. A szkeptikusabb hajlandóságú értelem hajlandó lenne a kételkedésre, ha a kihallgatás lefolyását egy nem feltétlenül hiteles forrásból, Miron Cristea patriarcha naplójegyzeteiből vennők. A küszöbön álló kihallgatásról Vajda Sándor levélben értesítette Miron Cristeat, akit így szólított meg: Frate Cristea! A levelet, mely 1908 március 21-én kelt Kolozsvárt (Vajda Clujnak nevezi) így írja alá: „Testvérileg köszönt Téged hú barátod: Fidus.” Mint ez az aláírás is elárulja, Ferenc Ferdinánd barátai titkos nyelven leveleztek egymással, sőt mi több, ebben a titkosnyelvű levelezésben részt valt a trónörökös udvara is. Amint ez mindjárt kiderül, Vajdai Sándornak Miron Cristeahoz írt „Fidus” aláírású levélben előfordul egy bizonyos „Carl” nevű úr: ez Brosch Sándor őrnagyot, a trónörökös szárnysegédét jelentette. A „Herr” szó alatt a trónörököst értették. Hogy ebbe a titkos nyelvű levelezésbe a trónörökös udvara is be volt avatva, azt bizonyítja az a távirat, melyet március 23-án adott fel Brosch őrnagy, Bécsbe invitálván titkos tárgyalásra főpapot. (A távirat fényképén „Carl” aláírás volt olvasható.) „A jellegzetes az, hogy a monarchia trónörökösének a szárnysegéde titkos néven levelezett a román mozgalom vezetőivel. Ebben a viszonyban bennfoglaltatik *a titkos szövetkezés minden ismérve. A magyar királyi trón várományosa és a román nemzeti mozgalom vezetői a magyarokkal szemben titkos nyelven leveleztek, titokban találkoztak és titokban háttároltak.*” Miron Cristea „Alexander Aarenau” címre azt táviratozta, hogy 27-én érkezik Bécsbe a Tegetthoff-szállóba. A címezett voltaképpen Brosch Sándor volt, mert „Aarenau” Brosch nemesi előneve „Miron Cristea — írja Mikes — kézinaplójában arról is beszámol, hogy Brosch őrnagy miképpen csempészte be őket a trónörökös palotájába. Érdemes a dolgokat leszögezni, már csak azért is, hogy lássuk: miképp táplálta a magyar trón várományosa az erdélyi románság lojalitását a magyar állammal szemben. Miron Cristea és Bunea Aurél 27-én érkezett Bécsbe, ahol a Tegetth off -szállóban szálltak meg. Még aznap délután

Levelt kaptak a szállóban Brosch őrnagytól, aki közölte velük, hogy Ferenc Ferdinand másnap 28-án déli 12 órakor fogadja őket. „Azt hiszem, nem kell megismételnem, hogy az *audienciának titokban kell maradnia*” végzi be levelét „Carl” azaz Brosch őrnagy. Másnap a két főpap pontosan megjelenik a kihallgatáson. Brosch egy elrejtett, teljesen titkos ajtón vezeti be őket a Belvedere palotába. A trónörökös tábornagyi egyenruhában összes kitüntetéssel felékesítve fogadta őket. Ferenc Ferdinand egy díványon, Cristea és Bunea karosszékekben foglaltak helyet. A társalgást Ferenc Ferdinand nyitotta meg: Köszönöm Önöknek, hogy ilyen messziről idejötték és alkalmat adtak annak elmondására, hogy ismerem a derék és lojális román népet, valamint a magyarok részéről elszenvedett kínjaikat és végtelen szenvedéseiket. Ismerem a románok hűségét és méltányos magatartását a múltban és különösen azokat a szolgálatokat és áldozatokat, melyeket 1848-ban hoztak a trónért és a dinasztiaért. Szeretem a román népet és lelkem belső kívánsága az, hogy segítsék rajta, mikor majd hatalmam lesz erre. Egyelőre azonban nem tehetek sokat. Azért hívtam Önöket, hogy kijelentsem, ismerem helyzetüket és minden rokonszenvem az Önöké és hogy mondják meg otthon szűkebb körükben és a népnek, — természetesen elővigyázatossággal, — hogy *közös ellenségeink meg ne hallják és ki ne kiabálja*, — *hogy mik az én nézeteim*. Hogy a nép ne háborogjon és legyen türelme kívánni helyzetének javulását. Önök előtt kötelezettséget vállalok, hogy a mai állapotokat meg fogom szüntetni.”

Cristea: „Hálánk fenségedé, a kegyért és megkülönböztetett kitüntetéséért, melyet velünk szemben tanúsít, valamint a szép fogadalmakért is. A román nép régóta vágyakozik erre a kegyre mert az élet minden terén kiszorították.”

Bunea: „A magyarok a városok lakóival akarnak kormányozni, akik mind kossuthisták. Még nálunk Balázsfalván is rendeztek kossuthista gyűlést és volt merészségük arra, hogy erre meghívják a metropolitánkat, dr. Mihályit.”

Ferenc Ferdinand: „Rokonszenvezem a horvátokkal, a románokkal és szlávokkal. így tanultam atyámtól, ebben a szellemen akartam nevelni gyermekeimet, valamint *utódomat, Károly főherceget, unokatestvéremet is.*”

Ferenc Ferdinand: „A nemzetiségek a többségét képezik Magyarország lakosságának?”

Cristea: „Igen, csak a statisztikai adatok hamisan vannak összeállítva.”

Ferenc Ferdinand: „igen, náluk minden Veigelsberg nagy hazafi, ha magyar neve van . . . A román nyelv is igen szép. A magyarba a sok tate-tete rettenetes és kibírhatatlan ... A kossuthizmustól őrizkedjenek és küzdjenek le a hasonló irányzatokat. . .”

„Ferenc Ferdinand elkezd beszélni arról a küldöttségről, melyet nem fogadott a császár, amely a románok memorandumát vitte Bécsbe (1892-ben), majd hangsúlyozva a szavakat így

szólt: „Hogy az alattvalók egy nagy küldöttsége jöjjön és a császárnak ne fogadja őket: ez már túlzottan sok.”

A visszaemlékezést Cristea naplója így fejezi be: „A végén őfensége a legmelegebb szavakkal újból biztosított bennünket rokonszenvéről, a román nép iránti szeretetéről, kért minket, hogy tolmácsoljuk ezt a népnek, *de elővigyázattal* és megköszönte mégegyszer, hogy eljöttünk. Ferenc Ferdinánd felemelkedik, kezét nyújt Buneanak, azután kezét ad nekem, megszorítván ötször-hatszor is.”

„Így a *napló* — írja Mikes — *kútforrás*. Az a párbeszéd az első szótól az utolsóig egy furcsa jellegzetesség bélyegét hordja magán. Bárki beszéljen is, minden szóban, minden mondatban benne van a magyarok iránti ellenszenv ... Az elfogultságnak ez a mértéktelen foka megérthető a két pap részéről, kevésbé megérthető a császári fenségénél. Végre is a trón lépcsőjén állott és nem csupán az osztrák jogar, de Magyarország apostoli koronája is várakozott rá.”

„1909-ben Cristeát karánsebesi püspöknek választották meg. A magyar kormány tiltakozott ez ellen. Szívesebben látott volna más valakit a püspöki székben. Hogy is írja a román *historicus*: Ferenc Ferdinánd *erős keze éreztetni kezdte magát* Budapest felelőtlen soviniztáival szemben. (Mikes i. m. 74—90. o.) Ellenben az 1913. év elején újonnan létesített magyar liturgiával bíró, hajdúdorogi gör. kath. püspöki szék betöltése alkalmával „erős keze” nem tudott érvényesülni, mert ebben a kérdésben akarata érvényesülésének nálánál erősebb akarat állott az útjában. Évekig tartó tárgyalások után a magyar kormány elérte Rómában azt, hogy a gör. kath. vallású magyar embereknek egyházi és szertartási nyelve a magyar legyen. Már most a püspöki szék betöltése alkalmával Ferenc Ferdinánd minden követ megmozgatott, hogy erre a püspöki állásra oláh pap neveztesék ki, mert szerinte Hajdúdorog Erdélyben fekszik és oláhok lakják.

*Ámde Rómában jobban ismerték Magyarország nép- és földrajzi viszonyait, mint a magyar trón várományosa s így ennek a képtelen és illetéktelen beavatkozása ott nem járt sikerrel s a magyar kormány előterjesztésére Miklóssy lett a hajdudorogi püspök. Amidőn ezt Ferenc Ferdinánd megtudta, éktelen dühbe jött és ezt Pápay már idézett emlékirataiban megírta, a következő levelet intézte a Bécsben székelő gróf Scapinelli pápai nunciushoz: „Bizonyára hűséges fia vagyok a római anyaszentegyháznak, de ha arról van szó, hogy azoknak a népeknek a leg-
elemibb jogait biztosítsam, melyeknek sorsát a jövőben intézni hivatva vagyok, úgy nem ismerem többé semmi tekintetet és nem fogok visszariadni attól sem, hogy a Szent Atyával való minden összeköttetésemet megszakítsam, ha ő csak arra használja a reá ruházott hatalmat, hogy olyan irányt kövessen, mely az én jövődöbéli alattvalóimra vonatkozó és azoknak szentelt szándékaimmal homlokegyenest ellenkezik.” Ezek szerint tehát az oláhok legelemibb joga, hogy magyar emberek püspöke oláh*

legyen és az olyan intézkedés, mely ezt a képtelenséget nem veszi figyelembe „*homlokegyenest ellenkezett jövődöbeli alattvalóink szentelt*” szándékaival és öt annyira kihozta sodrából, hogy egy kérdésben, mely nem tartozott rá és amelyben nem volt igaza, magának a pápának ilyen hetvenkedő üzenetet küldjön. Ilyen jó katolikus volt Ferenc Ferdinánd.

Ferenc Ferdinánd tervei érdekében nemcsak az erdélyi románokat, hanem Romániát is megakarta nyerni. Ezt az utóbbi célt kívánta szolgálni a trónörökös párnak 1909 július. 10-én Carol román király szinajai kastélyában történt látogatása. Ez a látogatás előzményeivel együtt a magyarellenesség jegyében folyt le és maga a trónörökös használta fel azt arra, hogy magyarellenes érzelmeit az egész világ elé tárja. „A látogatást megelőzőleg — írja Mikes — a román nemzeti párt vezetői elhatározták, hogy a magyar kormány elleni panaszaikat memorandumban foglalják össze és ezt a Románia földjén tartózkodó trónörökös kezei közé juttatják. A memorandumot elküldötték Derussi Györgynek, Románia budapesti konzulának, aki ezt kézbesítette Bratianu Jonelnek, Románia miniszterelnökének. Tehát *egy külföldi diplomata és egy külföldi miniszterelnökön át memorandumoztak. A memorandumot maga Maniu Gyula fogalmazta meg és mondta tollba* — túlzott óvatosságból még a fogalmazványt sem írta alá sajátkezűleg — egyik bizalmi emberének. A memorandum a következő szavakkal kezdődött: Sérelmes az egész dualisztikus politikai rendszer, mely által a magyarizálás hiábavaló kísérleteinek vagyunk odadobva.”

A szinajai fogadtatás pompája felülmúlt minden elképzelhető. A trónörökös pár kitűnően érezte magát. Különösen Ferenc Ferdinánd, akinek ismert szerelmi idilje Jonescu Melániával, a halmágycsúcsi jegyző leányával itt fejlődött ki. Politikailag azonban nem volt olyan összhangzatos és ragyogó a vendéget látó Szinaja. A budapesti sajtó már az első napon szóvá tette azt, hogy ámbár a királyi nyaraló zászlórengetegben úszott, a magyar lobogó szinte teljesen hiányzott.

De magyar vonatkozásban különösképpen kiélezte a helyzetet, hogy a trónörökös a látogatás harmadnapján kihallgatáson fogadta a Magyarországból politikai bűnügyek miatt kiszökni kényszerült románok háromtagú küldöttségét. Ezt a fogadtatást Ugron István, a bukaresti osztrák-magyar követség tanácsosa minden erővel meg akarta akadályozni. Fáradozása azonban hiábavalónak bizonyult. A trónörökös maga elé bocsátotta a deputációt, melynek tagjai dr. Fopovici Dimitrie orvos, Mircea; Miklós és dr. Scurtu János tanár voltak. Ferenc Ferdinánd a menekültek küldöttségét melegen fogadta és kijelentette nekik, hogy ismeri a románok fájdalmait. Hangsúlyozta, hogy jönni fognak jobb idők is. Ezután szószerint a következőket mondta: „Tudok mindent és látok mindent. Tudom, hogy az úton, melyet megtettem, hogy Szinajába jöjtek, a románok látni akartak engem. És tudom, hogy minden fa mögött ott rejtőzik egy csendőr és egy szolgabíró, akik ezt megakadályozzák. Hasonlóképpen;

tudom azt is, hogy a románok mindig hűségesek voltak a Habsburg házzal szemben és legyetek biztosak, hogy meg fogjátok kapni jogaitokat.” (Mikes i. m. 93—97. o.)

Aki „mindent tud”, annak ismernie kell saját cselekedeteinek következményeit. Következőleg ennek a mindentudó főhercegnek tudnia kellett, hogy a románok gondoskodni fognak arról, hogy a fenti küldöttség fogadása s az ahhoz intézett beszéde bejárja az egész világ sajtóját. Tudnia kellett volna azt is, hogy ilymódon ő külföldön a legnagyobb román nemzetiségi izgatónak csapott fel.

Csakhogy Ferenc Ferdinánd sok mindent nem tudott és nem látott. Így figyelmen kívül hagyta, hogy a monarchiának Romániával kötött fegyveres szövetsége titkos szerződés, mely a román királyon kívül csak a monarchiát kötelezi, ha Romániát Oroszország netán megtámadná. Nem vette észre azt sem, hogy a színajai fogadtatás fényes külsőségei csupán az erdélyi románok magyarelleses pártfogójának szólnak. A főherceg — írja Czernin — összetévesztette a román királyt Romániával... Az öreg uralkodópár a vasúti állomáson fogadta, a főherceget, a királyné megölelte és megcsókolta a főhercegnőt és azt jobbjára ültetve kocsizott vele a kastélyba. (105. o.) Ellenben Bécsben az udvari bálon Ferenc Ferdinánd neje — Czernin szerint — „az összes főhercegnők mögött volt kénytelen haladni és nem talált gavallért, aki karján vezette volna.” (106. o.)

Ferenc Ferdinánd mindhalálig konokul ragaszkodott románbarát politikájához. Pedig a sors még halála előtt gondoskodott egy pár komoly figyelmeztetésről a román szövetséges megbízhatatlanságát illetőleg: Épen Ferenc Ferdinánd szorgalmazására, de a román kormány által támasztott nehézségek és huzavona miatt csak 1912 november 29-én utazott le Bukarestbe Conrad vezérkari főnök, továbbá Riedl osztrák kereskedelmi minisztériumi osztályfőnök Bukarestbe. Az egyiknek a katonai egyezmény kimélyítése, a másiknak szorosabb kereskedelmi kapcsolatok létesítése volt a feladata. Chlumecky maga is bevallja, hogy „a gazdasági tárgyalások, amiket Riedl folytatott, csekély eredménnyel jártak Carol király ugyan a szövetséget még fenn akarta tartani Conrad erről megnyugtató jelentést hozhatott magával Bécsbe . . . külsőleg a Romániához való viszonyban a „statusquo” eléretett — de több nem Azonban néhány héttel később Hranilovic ezredes, a bukaresti osztrák magyar katonai atassé „a játszmát Romániával máris elvesztettnek” jelezte.” (136. oldal.) A monarchia bukaresti követe, Czernin, emlékirataiban elmondja, hogy „Carol királlyal folytatott első hosszú tárgyalásai során meggyőződött, hogy az agg uralkodó a szövetséget nagyon bizonytalannak tekintette... A Ballplatznál elfekvő jelentéseim kétségtelenül igazolják, hogy én a leghatározottabban kijelentettem, hogy *a szövetség Romániával a fennforgó körülmények között nem más, mint értéktelen papír rongy.*” (Czernin: 107. oldal.) Alig hihető, hogy a trónörökös bizalmasa Berchtold külügyminiszter ezeket a jelentéseket a trónörökössel nem közölte volna.

Mindehhez járult az orosz befolyás megerősödése Romániában. Az orosz cár 1914-ben Constanzában meglátogatta a román királyt s ekkor kinevezte orosz tábornaggyá.” Constanza óta — írja Kanner — a Bailplatzon még a politikailag teljesen vak sem számíthatott Romániára, hanem ezt az ellenségek közé kellett számítani.” (Kanner: 194. oldal.) Csak a „mindent tudó és mindent látó” Ferenc Ferdinánd nem akart mindebből látni semmit. A románbarát politika hiábavalóságát még a 84 éves Ferenc József is felismerte és ennek a sarajevói gyilkosság után nála megjelent német követ előtt is kifejezést adott, mondván: „Odalent (a Balkánon) nő a veszély . . . sötétnek látom a jövőt. . . Carol királyban nem bízom . . .”

Valóban politikai vakságot még sohasem igazoltak oly megsemmisítően az események, mint hogy azt Ferenc Ferdinándot illetőleg Romániának és a Monarchiában lakó románoknak a világháborúban tanúsított magatartása tette. Románia, miután, évtizedeken át élvezte a monarchiával kötött szerződés minden előnyét, a háború kitörésekor a szerződés megszegésével semleges maradt; majd megszegve saját semlegességi nyilatkozatát a második Balkán háborúban tanúsított magatartásához hasonlóan az általa alkalmasnak vélt pillanatban átpártolva az ellenséghez megtámadta a monarchiát. Midőn aztán a könnyűnek vélt vállalkozás nem sikerült, az ententehatalmakkal kötött szerződés megszegésével békét kötött a központi hatalmakkal és ezeknek katonai összeomlása után az immár negyedik szerződésszegéssel mint hullarabló jelent meg a színtéren.

„Ismerem a románok hűségét” mondta Ferenc Ferdinánd Miron Cristeanak. No hát a világháborúban azután kitűnt, hogy miféle hűség ez. Erre nézve Mikes Imrének már idézett könyvében igen tanulságos adatok olvashatók. Mikes adatai feltétlenül hitelt, érdemlők, mert, őt a románok jellemét súlyosan érintő leleplezése miatt a románok becsukatták volna, ha azok nem lennének igazak. „A hadizenet után az Oroszországban fogásban lévő, az osztrák-magyar hadsereg kötelékébe tartozó erdélyi román katonák azonnal önként jelentkeztek acélből, hogy belépnek a román hadseregbe és a monarchia ellen hadbavoul-nak. Néhány hónappal később ezek a légiók már be voltak osztva a román hadsereg kötelékébe. Az erdélyi és *bukovinai* légionisták és szökevények száma összesen 29 ezer közkatona és 1816 tiszt volt.” (126. oldal.) *Tehát bukovinai, vagyis ausztriai románok is voltak köztük.* Ez azért fontos, mert ezzel halomra dől az a ráfogás, hogy a nemzetiségek elnyomatása volt az árulás oka, mert Ferenc Ferdinándnak még olyan elvakult követője, mint Chlumecky sem állítja, hogy Ausztriában a románok el lettek volna nyomva.

„Erdély román intellektueljei — írja tovább Mikes — a világháború első percétől kezdve egyetlen összeesküvő gárdát alkottak Magyarország ellen. (124. oldal.) *A román hadizenet pillanatában Erdély romámsága egyetlen hadseregként állott Magyarországgal, sőt a dédelgetett Habsburg dinasziával szemben.*

Minden hűségnyilatkozat mögött egy kémkedési per. Minden loyaltási szöveg mögött egy guerilla harcos. (207. oldal.) Az osztrák-magyar hadvezetőség kemirodái erre vonatkozólag a dokumentumok tömkelegét gyűjtötték össze. Ezek a dokumentumok kimutatják, hogy az erdélyi románság vezetői a háború első napjától kezdve úgy dolgoztak, ahogy azt Bukarestből diktálták nekik. Ha Bratianu Ionel úgy akarta, hűségnyilatkozatokat tettek, ha pedig úgy akarta, akkor izgattak és kavarták a dolgokat. Vajda Sándor a kolozsvári „Patria” 1922 április 7. számában interjút tett közzé, melyben többek között a következőket mondja: „Egyszer már meg keli állapítani azt, hogy *1907-től kezdődőleg mi nem hajtottunk végre semmiféle politikai ténykedést Bukarest tanácsa és előzetes értesítése nélkül.* Akárhogyan változtak is a kormányok, a mi politikánk mindig összhangban volt az uralmon lévő part főnökének intenióival.” Vajda Sándor a háború elején több cikket adott közre a bécsi Reichspostban. Ezek, amint mondani szokták, csak úgy csöpögtek a hazafiságtól és a dinasztia iránti loyaltáslól. Emiatt azután Nagyrománia megalakulásával többen támadni kezdték Vajdát. Ennek Vajda a fentidézett interjútban a következő szavakkal vetett véget: „Aç 1914-es interjú, valamint a többi cikk is, melyről szó volt, *Bratianu Ionel inspirációjára íródott,* aki akkor hatalmon volt. 1914 júliusának végén Bratianu Ionel Stere útján arra provokált, hogy adjak egy nyilatkozatot az ó királyság tradicionális politikájának értelmében, melyben áradjon túl a Habsburgok iránti rokonszenv. Nyolc évig hallgattam; kellemetlennek éreztem nyilvánosan leszögezni, hogy a semlegesség és a *háború idejéből származó dinasztikus és hazafias nyilatkozatok, úgy az enyém, mint a román nemzeti párt más vezérei, születésüket Bratianu Ionelnek köszönhetik.*” így állott tehát igazában — írja Mikes — a román hazafiaság és a dinasztia iránti hűség. Ebből azután látni lehet az erdélyi románság és a Habsburgok igazi viszonyát. A Habsburgok szerették az oláhokat, de a románokat nem. A románok pedig rajongva szerették a Habsburgokat — ha szükséges volt. Egyébként fűtültek rájuk. Az egész romantikus kapocs nem volt egyéb közöttük, mint a magyarok elleni törekvések közösége.” (122. és 123. oldal.)

Ezek szerint kétségtelen, hogy az erdélyi románok vezetői már 1907-ben, tehát a trónörökös életében, teljesen a mindenkori román kormány irányítása szerint folytatták azt a politikán, mely, miként az események igazolták, már kezdettől fogva Erdélynek a magyar államtól való erőszakos elszakítására és idegen uralom alá juttatására irányult.

Csakhogy a magát mindentudónak képzelő Ferenc Ferdinánd mindezt nem tudta, mert különben aligha mondta volna Miron Cristeanak, hogy ismeri a románok hűségét s aligha szorongatta volna a belvedereit titkos tanácskozás alkalmával ötszörhatszor Miron Cristea kezébe. Ő a románokban csak a magyarok ellenségét s így magyarelles törekvései eszközét látta és ez elengedő volt számára, hogy velük szövetkezzenek.

Ennek a vakságnak egyik következménye volt, hogy Magyarországon a román nemzetiségi kérdés bármiféle megoldása teljesen lehetetlenné vált, mert el sem volt képzelhető a magyar állam részéről olyan legmesszebbmenő engedmény, mely a trónörökös által felbízott és a román kormány által irányított nemzetiségi izgatókat kielégítette volna. A hazai románokkal való békés megegyezésre a magyar kormány részéről meg is volt a hajlandóság. Így 1914 elején az akkori magyar miniszterelnök, Tisza István jelentékeny nemzetiségi engedmények kilátásba helyezésével hívta fel tárgyalásokra a román nemzetiségi vezetőket. Ezek a tárgyalások már februárban félbeszakadnak és a román bizottság február 18-án hozott határozatában kimondja, hogy Tisza István engedményeit a megegyezés alapjául nem fogadja el. A június 7-én Nagyilondán a román nemzetiségi képviselők részvételével tartott népgyűlés pedig azt a határozatot hozta, hogy az erdélyi románság román közművelődési szempontból *egy s ugyanazon népnek érzi magát az összes és bárhol lakó románokkal*. Ez a határozat már elárulja a Romániával való egyesülés és a Magyarországtól való elszakadás gondolatát és vágyát s így magyar részről egyenesen lehetetlenné tett minden további tárgyalást.

Ezen a helyen kell megemlékezni a háború előtti magyar kormány nemzetiségi politikáját elítélő bírálatokról. Ezek két szöges ellentétben álló csoportra oszlanak: Az egyik szerint a nemzetiségi politika azért volt rossz, mert a nemzetiségek el voltak nyomva; engedményekkel, széleskörű önkormányzattal meg lehelhető volna őket tartani. A másik vélemény szerint éppen az volt a hiba, hogy a magyar állani elégtelen eszközökkel, egyedül a közoktatás magyarosító hatásában bízva és erélyesebb rendszabályok nélkül remélte a nemzetiségi kérdés megoldását és a magyar nemzeti állam kiépítését.

A fenti két bírálat egymással kizáró ellentétben állása már magában véve is igazolja, hogy a kettő közül valamelyik alapatlan, sőt, mi több, mindakettő hamissá válik abban a pillanatban, ha nemzetiségi politikánk hibáiért az ódiomot a magyarság nyakába akarják varrni, mert, miként látni fogjuk, nemzetiségi politikánk, akár jó volt az, akár rossz, éppen a magyar állam elleni aknamunka folytán nem lehetett más, mint amilyen volt.

A háború előtti Magyarország nemzetiségi politikájának tárgyalagos elbírálása céljából mindenekelőtt néhány olyan tényre kell rámutatni, amelyet ennek a politikának bírálói rendszerint figyelmen kívül szoktak hagyni: A magyar ezt a hazát karddal hódította meg és karddal, valamint erkölcsi és szellemi magassabbrendűségével tartotta meg. „A magyar — írja *Ballagi* — „*Az igazi Rákóczi*” című művében — mint nemzet egyivású Európa legnagyobb nemzeteivel. Egy pályát futott velük. A románo-germán civilizációnak egyenrangú részese. Hazát alkotott oly területen, melyen világ kezdete óta, rajta kívül egyetlen nép sem tudta megcselekedni. S e hazán kívül a világyűben nincs helye

másutt: egyénisége csakis itt maradhat fenn s megsemmisül, ha itten megbukik.” (28. oldal.) A magyarság, noha századokon át rendszeresen irtották, a világháború előtti időben a Horvátország nélküli szűkebb Magyarországon a lakosság többségét alkotta s ezzel a többséggel szemben az országban lakó többi hét nemzetiség bármelyike törpe kisebbségben volt. *Az uralom tehát úgy az ezeréves birtoklás joga, mint a néprajzi viszonyok alapján a magyarságot feltétlenül megillette.* Ennek az uralomnak fenntartása még Ausztria érdekében is állott, mert tekintettel ennek zilált nemzetiségi viszonyaira, abban a pillanatban megszűnik a Monarchia nagyhatalmi állása, sőt, mi több, azonnal bekövetkezik a monarchia szétesése, mihelyt azt az egységes magyar nemzeti állani ereje együtt nem tartja.

Ezt a szükséges, megokolt és jogosult uralmat a magyarság az őt jellemző nagylelkűsége és türelmessége folytán ai legnagyobb önmérséklettel emberségesen és enyhén gyakorolta. A nemzetiségek elnyomásáról szóló mese a nemzetiségi izgatók által kitalált *rosszhiszemű rágalom* volt mindenkor. Még Kristóffy is kénytelen már idézett művében elismerni, hogy „a nemzetiségi vezeték elnyomatással és üldöztetéssel kiabálják tele a világot. Pedig ez nem volt igaz, az uralkodó magyar politika a nemzetiségi kérdésben sem elnyomással, sem üldözéssel sohasem dolgozott.” (78. oldal.)

Pedig a múlt eseményei alapján a magyar állam vezetőinek a nemzetiségek egyik részével szemben bőven volt oka a bizalmatlanságra és arra, hogy a szerbeket, a románokat és a tót nemzetiségek vezetőit bizalmatlanul kezelje. A tótoknál ugyanis élesen meg kell különböztetni a népet, mely mindig velünk tartott, a vezetőktől, akik mindig kész eszközei voltak a császári önkényuralom magyarelleses törekvéseinek. '.

Tudvalevőleg Ferenc Ferdinánd befolyása 1906-ban már erősen érvényesült s ennek tudható be, hogy a nemzetiségi vezetők ebben az évben már erőteljesen résztvettek a képviselőház felirati vitájában. Ebben a vitában már a szabadság és a demokrácia Jelszavaival hadakoznak. Igazi céljaikról, kétszínűségeik és rosszhiszeműségükről akkor a felirati vita előadója Ballagi Aladár a zárszó jogán a magyar képviselőház 1906 július 11-ik ülésén mondott beszédében rántotta le a leplet. Ennek igazolására szolgáljon a beszédből vett alábbi néhány idézet: „Polit Mihály tisztelt képviselőtársam igen sokat beszélt a demokráciáról és a szabadságról és nyilatkozott ezekről akképen, hogy ezt kellene feltennünk, hogy ő feltétlen híve a demokráciának és a szabadságnak. Én ezzel a lehető feltevessel szemben bátorkodom megkockáztatni azt az állítást, hogy Polit Mihály képviselő úr, vagy igazi jó szerb — s ez épen úgy áll a románokra is — és ekkor nem lehet a demokráciának és a szabadságnak hivatott szöszlője, vagy pedig hivatott szöszlője ezeknek és akkor nem lehet igazi jó szerb, épp úgy, mint a románok nem lehetnek igazi jó románok. . . a kettő kizárja egymást, mert a néplélek igazi revelációja a vallásrendszer, amelyet önmagából kifejti, vagy amely-

liez csatlakozik. Micsoda vallásrendszer áll fenn úgy a románok mint a szerbek körében? Az a rendszer, melynek bölcsőjét Bizáncban ringatták és amely ott, ahol szabadon, a népleléknek megfelelően, minden korláttól mentesen fejlődhetett, t. i. Oroszországban, létrehozta a despotismus legnagyobbikát, a caesaropapismust, ahol nincs más, mint egy despotes, azaz úr, akivel szemben mindenki más doulos, azaz rabszolga. Ez olyan tagadhatatlan történelmi tény, hogy . . . amíg önök meg nem kezdik a görögkeleti egyház reformját, amíg önök épen egyházukban lelik támaszukat, addig önök joggal nem emlegethetik sem a demokráciát, sem a szabadságot és ezekből legkevésbé tarthatnak leckét épen a magyar nemzetnek.”

Hogy miként éltek, helyesebben éltek vissza egyes nemzetségek a szabadsággal, azt Ballagi beszédében a következő megdönthetetlen történelmi tényekkel igazolta: „Három nemzetiség jelentkezik a nemzetiségi táborban; az erdélyi szászok most nincsenek köztük. Az egyik szerbség. A szerbek már Rákóczi alatt játéklabdái voltak egy idegen hatalomnak velünk szemben, akik az alkotmányos szabadságot képviselték. Később az újvidéki gyűlésen csatlakoztak Horvát-Szlavonországhoz Ausztria kormánya alatt; majd a karlovici skupstinán elhatározták, hogy szerb vajdaságot alapítanak, mely elszakad Magyarországtól azon a címen, hogy „a szerb nemzet szabad és önálló nemzet”. így használták önök a szabadságot. A szabadság az önállóság a magyarságtól való szabadulást és a magyarságtól való függetlenítést jelentette az abszolút Ausztria főhatósága alatt. Itt vannak azután a románok. A balázsfalvi gyűlésen hűséget esküdtek nem V. Ferdinánd magyar királynak, hanem I. Ferdinánd osztrák császárnak, orosz és osztrák zászlók alatt, Schurrter császári tábornok jelenlétében. *Az orosz és osztrák kétféjű sas egyaránt Bizáncból van átvéve, mert eredetileg a bizánci császárok címere, jelvénye volt az.* Ez a kétféjű — sasos tábor — két elnyomó hatalomnak, azon időben az abszolút törekvések vezérlő fejének zászlóiból állott s önök ott álltak a zászlók alatt s ott mondták ki azon határozatokat, melyek ellentétei minden szabadságnak és függetlenségnek. A harmadik csoport a tótság . . . 1848—49-ban a tótságból legalább húszszor annyi volt velünk, mint Hurbánnak zászlói alatt, akiről biztosan tudom azt az okmányilag megerősített dátumot, hogy az ő „tót” felkelő csapatkaja Bécsből jött és Pozsonyig ment Seperatzugon, katonai „certifikat”-tal az arzenálból kapott fegyverekkel. És állott ez a csapat a csehek-bői és morvák-bó! . . . De most áttérek a vezetőkre. Mit csináltak a vezetők? 1849 március 4-én megjelenik a császári összbirodalmi alkotmány, amelynek 5. szakasza így szól: „Minden népfaj egyenjogú”. Megint itt! vagyunk tehát az egyenjogúság kérdésénél. Erre a lipótzentmiklósi tót program szerkesztői, kérvényt adnak be a császári minisztériumhoz, amelyben egyebek között szószerint ezek foglaltatnak: „A tót nép földje, mint önálló és Magyarországtól semmi tekintetben sem függő koronataromány területileg is kikerekíttessék.” Ez a szabadság és egyenjogúság

legelső követelménye volt, ugye bár? Amint elmúlt a Bach rendszer, amely keresztülgázolt nemzetiségen és minden egyben, 1861 június 6-án összeülnek ismét a tót nép képviselői, mert akkor már a magyar szabadság ismét megengedte ezt nekik, mert akkor már magyar jegyben voltunk megint és legelső lényük a magyar szabadság első felvillanására az a program, amelyben szószerint ezek vannak: A többségükben tótoktól lakott felvidéki vármegyék tót hivatalos nyelvvél, tót tisztviselőkkel és tót iskolákkal, autonóm tót tartományként, Slovenské Okolic szervezendők.”

„Az általános emberi törekvésekkel szintén kétszínű játékot űznek a t. nemzetiségi képviselők. Unosuntalan demokráciáról beszélnek és egyben megtagadják a demokrácia legfőbb követelményét, amely abból áll, hogy az egyén, származására és vagyoni állapotára való tekintetektől menten, kizárólag csak erkölcsi és értelmi súlya szerint értékeltesék.” Maniu Gyula: Ezt kívánjuk mi is! Ballagi: „Nem, kérem: Önök mindenestül a származásban, keresik a demokráciát, mikor a nemzetiséget csempészik be a demokratikus elvbe . . . Önök kacérkodnak a szocializmussal. A szocializmusnak kétségtelen ismertető jegye az, hogy a munkaközösségen fellépő társadalmat akar létesíteni; hát már most, mikor munkaközösségről van szó, akkor mi a nemzetiséget kutassuk? Hiszen ez magában véve tagadása az egész szocialista elvnek . . . Önök hivatkoznak arra, hogy a szocialisták az Önök pártján vannak és Önökkel rokonszenveznek.” Hodza Milan: Persze, hogy rokonszenveznek, Ballagi: „Akkor azok nem szocialisták, valamint Önök is, akkor sem szocialisták, ha rokonszenveznek velük. Önök csak nemzetiségiek akkor is.”

Ballagi beszéde ríkító fényt vet a nemzetiségi izgatók harcmodorának a rosszhiszeműségére. A szabadság és demokrácia jelszavai csak porhintés és álarc igazi céljaik eltakarására. Ebben a tekintetben harcmodoruk teljesen azonos a Belvedere harceszközeivel. Ugyanílyen elbírálás alá esik az a csatakiáltásuk, melylyel tele lármázták a világot és amely úgy szólt, hogy a magyarok elnyomják a nemzetiségeket. Hogy egy államban az állampolgároknak egy bizonyos csoportja el van nyomva, ez a jogegyenlőség kérdésén fordul. Ez a jogegyenlőség pedig Magyarországon tökéletes volt. *Magyarország minden lakosának származása és nyelvre való tekintet nélkül teljesen egyformák voltak úgy a jogai, mint a kötelességei. A törvény előtt egyenlő volt itt mindenki.* Minden magyar állampolgár tekintet nélkül nemzetiségére, tetszése szerint választhatta hivatását, pályáját és tartózkodási helyét, szabadon járhatott ügyletei után, szabadon üzhetett ipart, szabadon alapíthatott részvénytársaságot, vagy bankot. Sem a nemzetiségi állampolgár, sem a nemzetiségi pénzüzetek ingatlan szerzése nem volt korlátozásnak alávetve. A román kézen levő egyházi és közbirtokossági földek területe egy millió holdat tett, a szerbek kezén lévőké 150 ezer holdat. Az erdélyi szászok 36 ezer hold földet és nyolc millió aranykorona tőkevagyonat állítottak közművelődési céljaik szolgálatába. A román iskolák,

tanítók és lelkészek évi államsegélyére a magyar állam nyolc millió körüli összeget fordított. *Számos román és szerb község nem volt kénytelen pót adót kivetni, ellenben színmagyar községek lakosai 50 százalékos pótdadó terhét viselték. Míg a magyar földművelő népnek csak a jele volt birtoki, addig a román és tót földművelők kétharmadának volt birtoka.* Míg a magyar Alföldön 4320 választóra csak egy képviselő jutott, addig az oláh többségű Erdélyben 121 l-re. A főrendiházban pedig a románok és szerbek erősebben voltak képviselve, mint a magyar reformátusok. Teljes volt itt mindenkire nézve egyformán a lelkiismereti szabadság és az érvényesülési lehetőség még a közhivatalviselési képesség terén is, még pedig nemcsak elvben, hanem a gyakorlatban is, amit legjobban igazol az a körülmény, hogy egyidőben Magyarország miniszterelnökét Wekerlének, a hercegprímást Csernochnak, a Curia elnökét Günthernek és a közigazgatási bíróság elnökét Wlassicsnak hívták. Csak a hadsereg volt kivétel, mert ott Ferenc Ferdinánd jóvoltából a magyar ember a legmagasabb vezető állásokból ki volt zárva. Mindezek tetejébe ez a magyar uralom enyhe, szelíd és emberséges volt még ott is, ahol a magyar állam ellen intézett nyit támadások ehárításáról, így különösen a nemzetiségi izgatás megtorlásáról volt szó. A nemzetiségi izgatás lélektani rugója rendszerint a legönzőbb nyereségvágy volt. A legtöbb nemzetiségi izgató olyan egyénekből került ki, aki keresetággként üzte a népbolondítást, amelyből sajnos fényesen meg lehetett élni. Ezzel szemben a magyar büntetőtörvény 172-ik szakasza szerint a nemzetiségi izgatás büntetésének legmagasabb mérve két évig terjedhető fogház volt és ha azt sajtó útján követték el, a cselekmény elbírálása az esküdtbírók hatáskörébe tartozott. Emellett a fenti szakasz szerint büntethető csak az volt, aki nyilvánosan a magyarok ellen gyűlöletre izgatott; aki ezt suttymóban pl. házról-házra járva tette, vagy elég óvatos és ügyes volt bár nyilvánosan, vagy sajtó útján úgy izgatni, hogy a *gyűlöletre* izgatás nem volt megállapítható, az büntetlen maradt. Magában véve az a körülmény, hogy sok volt az ilyen izgatási bűnper, csak azt bizonyítja, hogy sok volt az izgatás és hogy a törvényes megtorlás nem volt elég hatásos.

A nemzetiségek vezetői mégis elégedetlenkedtek és szították az elégedetlenséget, mert nekik nem a nemzetiségi polgárok egyéni szabadsága és jogegyenlősége kellett, hanem a politikai hatalom a nemzetiségek által lakott területeken és mivel az ott lakó magyarokat el nem nyomhatták, elnyomatás miatt panaszkodtak. Ezt az eljárást Ballagi találóan minősítette „ethikai circulus vitiosusnak”, mert *azzal vádoltak mást, amire maguk törekedtek.* A hatalomvágy fűtötte őket és semmi egyéb, amikor szabadságról és demokráciáról szónokoltak. Ezt pedig kielégíteni semmiféle engedménnyel nem lehetett, még a legtágabb önkormányzatok adományozásával sem, mert Magyarország kantonalizálása, helyesen balkanizálása semmivel sem mozdította elő a nemzetiségek államhűségét, sőt ellenkezőleg előmozdította és

könnyítette volna elszakadási törekvéseiket. Ez volt a célcél, amint azt a háború végén tanúsított magatartásuk igazolta. Ennek tanulságos igazolása a horvát példa. Horvát-Szlavonországok önállósága meghaladta a legszélesebbkörű önkormányzat kerekeit; laza közjogi kapcsolatuk Magyarországgal a horvátok nyelvi és közmívelődési fejlődésüket a legtávolabbról sem érintette, hiszen horvát volt ott minden; gazdasági és pénzügyi téren pedig élvezték a magyar bőkezűség minden előnyét és mégis, mihelyt erre a világháború elvesztésével megnyílt az első alkalom, gondolkodás nélkül szét tépve egy sokszázados közjogi kapcsolatot egyszerűen faképnél hagyták a magyarokat és beállottak szolgának egy balkán önkényuralom kemény ökle alá. Hogy erre a horvátok borzalmasan ráfizettek, hogy szerencsétlen elhatározásukban a Belvederből tervszerűen szított magyargyűlöletnek is része volt, mindez a rideg valóságon semmit sem változtat és nem ingatja meg azt a következtetést, hogy *nemzetiségi államokat engedményekkel és nagylelkűséggel nem lehet együtt tartani, hanem csak erővel és pedig elsősorban fegyveres erővel*. Csak hogy ez a katonai erő sohasem volt magyar kézben és a világháború legvégén a császári hadvezetőségnek határtalan lelkiismeretlensége folytán már semmiféle kézben nem volt.

Részben ezek a megfontolások vezettek a fentivel ellentétes másik állásponthoz, hogy a háború előtti nemzetiségi politikánk azért volt rossz, mert elégtelen eszközökkel és erőteljesen folytatuk. Ez azonban csak féligazság és abban a pillanatban teljesen megszűnik igazság lenni, mihelyt valaki nemzetiségi politikánk alhibázottságáért a háború előtti magyarságot okolja, mint ahogy azt Szekfű Gyula teszi „Három nemzedék” című művében, midőn a nemzetiségi politikánk hibáit arra használja fel, hogy ezen a címen is könyörtelenül pálcát törjön a háború előtt harmadik magyar nemzedék fölé. A háború előtti magyar nemzetiségi politika alapelveit Szekfű Grünwald Béla tanulmányai alapján ismerteti, mivel Szekfű szerint „ő volt az, ki túltengő politikai érzékkel formulázta meg az állami omnipotentia és a magyarság terjesztésének harminc éven keresztül érvényes elméletét.” Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy bármily híres közíró volt Grünwald Béla műveiből vett néhány idézet alapján csak azt lehet megnyugtató módon megállapítani, hogy a nemzetiségi kérdésben mi volt a nézete Grünwald Bélának, de nem azt, hogy ebben a korszakban és ebben a kérdésben mi volt a magyar állam, nemzet és társadalom akarata, óhaja és cselekvése; ezt annál kevésbé, mert Szekfű Grünwaldot a „korlátokat nem ismerő temperamentum” emberének nevezi. Az ilyen módszert elhamarkodott inductionnak hívják.” Figyeljük meg — írja Szekfű — az összefüggést, mely az *állami* omnipotentia és a magyarság terjesztése közti van, akkor tudatára ébredünk ainnak, hogy a magyarosítás . . . csak egy gyermekes Constructio, érzelemtől sugalt kivihetetlen postulatum, melynek ímmel-ámmal megkísérelt realizálásából a nem magyar nemzetiségeknek igen kevés kárak származott, de annál több nekünk magyaroknak . . . Grünwald óta a

harmadik nemzedék előtt megdönthetetlen igazságnak tűnt fel, hogy a közigazgatás államosítása és magyarosító iskolák egyedül biztos fegyverei nemzetiségünk fenntartásának és terjesztésének. Az elsőt azonban hüvelyéből soha ki nem húztuk ... Maradt tehát a magyarság terjesztésére egyetlen eszköz: az iskolák útján, mely nemzetiségi vidékeken magyar nép- és középiskolák felállítására, részben a meglévők államosítása által történt. Az eredmény köztudomású: a nemzetiségi területeken a szükségleten jóval felül állítánk fel középiskolákat s ezzel magunk növeltük nagyra a nemzetiségi intelligenciát, államunk legveszélyesebb ellenségét. A népiskolai oktatás magyarosító hatása hasonlóképpen illúzió volt, melyből még közoktatásunk vezetői sem tudták évtizedeken át szabadulni. Ez illúzió hatalma ismét csak a nemzeti élet teljébe állítva érthető. Évtizedeken át lármás közjogi harcok ebből folyólag az államnak egyoldalú politikai felfogása az előzmények, melyekből e nagystílusú önáltatásunk, tévhitünk; mintha elég volna az államnak egyet parancsolni s a nem-magyar népfajok legott magyarrá alakulnak, következett... De a közjogi problémától is eltekintve egyetlen fegyverünk, melyet a nemzetiségek ellen kezünkben tartottunk, játékfegyver, gyermek kezébe illő dugópuska volt. Hogy idegen tömegeknek nemzeti és nyelvi átalakítását az iskolai, részben csak középiskolai oktatás kicsiny eszközeivel próbáltuk meg, ez saját kárunkra való gyermekes tévedés volt, egyike a hanyatló korszak állami és nemzeti illúzióinak.” (416—423.)

Ilyen lesújtó bírálat után méltán elvárható lenne annak ismertetése és igazolása, hogy a háború előtt Magyarországon a nemzetiségi kérdés megoldása lehetséges, sőt könnyű volt és hogy erre nézve a jó és sikeres megoldási módok és eszközök egész tömege állott rendelkezésre. Mit kellett volna tehát Szekfű szerint csinálni? „Ha — írja Szekfű — imperialistáinkban egy csöppnyi józan politikai belátás lett volna, felismerték volna, hogy a hatalmas magyar állam a történettől megszabott viszonyok közt, vaigy Ausztriával, vagy a nemzetiségekkel szövetségben, de e kettő ellen semmiképen meg nem valósítható. Saját erőnk sokkal kisebb, semhogy e két tényezőt rákényszeríthetnénk a magyar impérium elismerésére.” (429. o.) Ez tetszetős, sőt okos álláspontnak látszanék, ha az okosságnak ezt a látszatát maga Szekfű nem zúzná szét a következő beismeréssel: „... erélyesebb és célszerűbb rendszabályokhoz akkor sem nyúlhattunk volna, ha szeméink mentesek maradnak e végzetes illúziótól. A nem magyar nemzetiségek intelligentiáját, — mert csak erről van szó, csak ez volt a politikai tényező — immúnissá tette minden tőlünk kiinduló erélyesebb rendszabály ellen a bécsi *antidualistikus körökkel való* összeköttetése. Már fentebb láttuk, hogy a bécsi befolyásos tényezők a nemzetiségek intelligentiájában szövetségst kérésiek és találtak maguknak a dualismus elleni harcra, a magyarság állami suprematiájának megdöntésére; láttuk azt is, hogy a foederalismus szálait, melyekkel a magyar történelmi állam vala megfojtandó, bécsi nagyurakkal és literátorokkal együtt

szótték tót és román politikusok. Ha tehát mi a helyzet komolyságát illúzióktól mentesen felismerjük és ahhoz képest energikusabb rendszabályokhoz nyulunk, itt még nem is barbár kiűzést és confiscálást értünk, hanem csak telepítést a románlakta területen levő magyar nagybirtokra, csak anyagi védelmét a pusztuló székelységnek, — *ezen rendszabályokkal Bécs határozott ellenzését keltettük volna fel*, mellyel szemben királyunk maga is elsősorban bécsi lévén, kérdés keresztül tudtuk volna-e vinni, amit elhatározánk. A nemzetiségi kérdést végleg csak akkor intézhettük volna el, ha bizonyosok lehettünk, hogy hátba nem támad bennünket Bécs, Ausztria es a dynasztia. Ez pedig addig el nem volt érhető, míg a közjogi kérdés el nem nyugodott.” (422. o.)

Ezzel a beismeréssel szerző maga üti agyon összes praemissáit annak a végső következtetésnek, hogy nemzetiségi politikánk a harmadik *magyar nemzedék hibájából* „gyermek kezébe illő dugópuska” volt, mert e szerint is kétségtelen, hogy sem a nemzetiségekkel az uralkodóház ellen, sem az uralkodóházzal a nemzetiségek ellen nem mehettünk. Mindkét lehetőség útját Ferenc Ferdinánd törekvései és működése teljesen elzártak. A nemzetiségek vezetőik révén zárt csatarendben ott voltak a trónörökös magyarelles táborában s ott szövögették azokat a szálakat, „melyekkel a magyar történelmi állam vala megfojtandó”. Az uralkodóházzal pedig azért nem mehettünk, mert *a trón várományosa alig tudta bevárni, hogy „Magyarországot kiradírozza a Monarchia térképéről;”* és ez az időpont tekintettel az uralkodó öreg korára vészesen közel volt. Ezen a szerencsétlen adottságon a „meddő közjogi harcok” teljes kikapcsolásával sem lehetett volna változtatni. Tisza ezt megcselekedte, midőn kíméletlen, eréllyel letörte az obstructiót és azontúl a hadügyi költségeket és póthiteleket, valamint a felemelt újonclétszámot úgy szállította Bécsnek, mint a karikacsapás. És mit ért el vele? Azt, hogy *Ferenc Ferdinánd szemében ő volt a leggyűlöltebb magyar*, pedig olyan családnak volt a sarja, amely három nemzedéken át odaadó hűséggel szolgálta az uralkodóházat. Itt többről volt szó, mint a „lármás közjogi harcokról”: *A magyarság, Ferenc Ferdinánddal csak úgy egyezhetett volna meg, ha lemond a magyar állam területének sértetlenségéről és függetlenségének még a látszatáról is, ha önként süllyeszi le magát a néptörzs színvonálára és ha maga osztja jel az országot nemzetiségi tartományokra és önként hajítja fejét a tervezett kemény központi önkényuralom gaudiumi járma alá. Akkor aztán mehetett volna az uralkodóházzal együtt, de nem a nemzetiségek ellen, hanem a pusztulásba, hogy mint leigázott szolganép néhány évtized múlva végleg letűnjék a történelem színpadáról.*

A háború előtti magyar közélet megítélésénél nem szabad figyelmen kívül hagyni függetlenségünk és állami önállóságunk csonkaságát. A legfontosabb kormányzati ágak terén nem az történt, amit a magyarság akart és jónak látott, hanem, amit Bécsből ránkparancsoltak. Különösen a közösügyek és a közös egyet-

értéssel elintézendő ügyek terén ez volt a helyzet. A külügyi kormányzat egyrészt azzal, hogy a magyar államiság minél teljesebbeltüntetésére törekedett és az ellenünk szórt nemzetiségi rágalmak megcáfolását *elmulasztotta* leszállította a magyar állam tekintélyét a külföldön; ugyanezt tette a belföldön a közös hadügyi kormányzat *tüntető és pökhendi magyarellenességével*. A közös egyetértéssel elintézendő ügyek — vám, osztrák-magyar bank stb. — révén Magyarországot gyarmati állapotban tartották. Az ipari vámvédelem következtében mi az osztrák ipari termékeket drágán voltunk kénytelenek megvenni s nyersterményeinket alacsony áron Ausztriának eladni. A következménye ennek az volt, hogy „az utolsó békeévekben csaknem mennyiségtani pontossággal kaptunk évenként száz millió koronával kevesebbet Ausztriától, mint amennyit mi fizettünk árukért neki. Kiténik végül, hogy az 1912-ig terjedő harminc év alatt pontosan 2.5 milliárd aranykoronával keresett Ausztria a közös kereskedelmen többet, mint Magyarország.” (*Bereghy Albert, Anschluss és restauráció*. 22. o.) A közös ügyek intézményei: a közös kül- és pénzügyminisztérium nemkülönbén a külföldi követségek székhelye Bécs volt; az ágyúgyárak kivétel nélkül, a fegyver és lőszergyárak legnagyobb részének üzei Ausztriában voltak, s így a közös ügyekre fordított óriási kiadásainkból csak morzsák kerültek az országba. Mindez szükségszerűen magával hozta az ország elszegényesedését és eladósodását. Ebből, valamint szerencsétlen, közjogi helyzetünkől folyt, hogy például telepítésre, aminek elmaradását Szekfü a harmadik nemzedék szemére hányja, nem maradt pénz, valamint nem volt pénz a nemzetiségi pénzintézetek elleni védekezésre, mert az „Osztrák-Magyar” bank minden volt, csak magyar nem; telepítésre pénzt nem volt hajlandó adni és a nemzetiségi pénzintézeteknek adott hiteleket a magyar kormány ismételt kívánsága ellenére nem akarta beszüntetni. Ebben a hátrányos hadállásban a magyarság számára, különösen a hamarosan eljövendő Ferenc Ferdinánd elhatalmasodása után, csak az a védekezés maradt, hogy egyrészt *fenntartotta az alkotmányosságnak legalább látszatát* és ébren örködjek a szentesített törvényekben számára biztosított közjogi birtokállomány sértetlen fenntartása fölött, másrészt, hogy a nemzeti öntudat és önérzet felkeltésével és fejlesztésével hozza létre azt a lelki felkészültséget, mely hivatva lett volna a nemzetet a közeledő súlyos megpróbáltatások elviselésére. A törvény és az alkotmány sáncait a jogtípró erőszak lerombolhatja ugyan, de csak a jogrend súlyos megsértésével és ennek elkövetkezése szükségszerűen gyöngítette volna a nemzetre zúduló elnyomó uralom erejét. A „meddő közjogi harcok” felhánytorgatása tehát a tárgyilagosság hiányára vall. A háború előtti közoktatásunkra alkalmazott „dugópuska” hasonlatával pedig Szekfü egyetemi tanár azt árulja el, hogy az iskola államfentartó hivatásával nincs tisztában. Minden tanintézet, legyen az polgári vagy katonai nemcsak tanítani, hanem nevelni is hivatott. A háború előtti magyar iskoláknak nemcsak a magyar nyelvismeret terjesztése,

hanem a magyar hazafias érzés felkeltése volt a diadala.. Hogy az utóbbi feladatnak is ezek a tanintézetek derekasan megfelelték, annak egyik bizonyítéka a háború előtti magyar társadalom, különösen az akkori magyar ifjúság önzetlen hazafisága, valamint a világháborúban elesett 660 ezer magyar hősi halott, ha tehát, kivált tanfőúr, háború előtti közoktatásunknak a nemzetiségi kérdés szempontjából megméréndő jelenőségét azzal próbálja lefitymálni, hogy az „gyermekes tévedés” volt, annak az imponderabiliák jelentőségéről a nemzetek létérti harcában fogalma sincs. Az nem ismeri Bismarck mondását, hogy az 1870/71-iki német-francia háborút a német Schulmeisterek nyerték meg, az nem tudja, hogy az az egész sajátos svájci Patriotismus, melynek nincs párja a világon, a történelmi hagyományokon kívül elsősorban Svájc kitűnő népoktatásának köszönhető és nem tudja, azt sem, hogy az Amerikai egyesült államokban, az üzletiességek ebben a jellegzetes hazájában, a hazafias érzület ébrentartására a közoktatás segítségével mennyire ügyei a koromány.

A fentiek alapján kétségtelen, hogy a háború előtti nemzeti-ségi politikánk hibáiért a felelősséget a háború előtti magyarságra hárítani, igazságtalanság, mert *azért, hogy ez a nemzetiségi politika nem volt más, nem volt jobb és nem volt eredményesebb, a történelmi felelősség elsősorban Ferenc Ferdinánd és ca-murillája fentebb előadott és bizonyított működését terheli.*

*

A fent vázolt politikának vészjósló következményei már jóval a háború kitörése előtt kezdtek jelentkezni. Az az állam-bölcsesség, melynek a magyarellenesség mellett la divide at impera volt a legfőbb kormányzati elve, a nemzetiségek és osztályok egymás ellen való uszításával, tekintélyrombolásával, a felforgató elemekkel való titkos szövetkezésével a dualismus elleni aknamunkájával már jóval a háború előtt alapjaiban ingatta meg a Monarchia épületét. Az egymás ellen izgatott nemzetiségek, osztályok és pártok vérbeborult szemmel acsarkodtak egymás ellen és az általános marakodásban nem ismerték fel a háttérben meglapuló és a színpalak mögött rendelkező közös kártevőt. Ebben az időben a Monarchia nemzetiségi mozgalmi alig leplezett államellenességükkel, vakmerő erőszakosságukkal, zendülésszerű utcai rendbontásaikkal és számos merénylettel a lázadás fenyegető jellegét öltötték magukra, melyet már csak fegyveres erővel lehetett féken tartani.

Magyarországon a magyar faj államalkotó ereje még úgy ahogy megfékezte a nemzetiségi törekvésekben rejlő bomlasztó erőket, de már Ausztriában a divide oly mértéket öltött, hogy az imperare kezdett lehetetlenné válni. A parlamentarizmus kormányzat máris lehetetlenné vált. Az osztrák képviselőház évek óta szakadatlan botrányok színhelye volt. Ott a cseh képviselőknek 1914 január 30-án kitört obstructioja miatt, mely meg-hiúsította a költségvetés tárgyalását, a kormány kénytelen volt

a hírhedt 14-ik szakasz bevezetésével parlament nélkül kormányozni.

A világháborút megelőző években a magyarságon és a lengyeleken kívül a Monarchiában lakó többi nép soraiban már elég leplezetlen elszakadási törekvések tünetei is kezdtek jelentkezni. Háromféle, — a román, délszláv és az olasz irredentán kívül — az Oroszország felé gravitáló csehek törekvései is fenyegették a Monarchia integritását; a szlávosító politika pedig az osztrák németek tekintélyes részét tette a Monarchia ellenségévé. A 21 tagból álló német nemzeti párt, melynek Schönerer és Wolf voltak a vezetői, a képviselőházban nyíltan hangoztatta a Németországhoz való csatlakozását és félre nem érthető célassal éltette a német császárt és énekelte a Wacht am Rheint.

Tanulságos és jellemző, hogy a legtöbb bajt az a két nép okozta, melynek a legkevesebb oka volt a panasza: a cseh és a román, pedig mindkettő gyarapodott és különös kedvence volt a trónörökösnek. A csehek voltak a Monarchia épületének a legkedvezményezettbb-lakói: Bent ültek Ausztria és a közös ügyek legmagasabb hivatalaiban: gyári nagyiparuk közös vámterület révén virágzott; Ferenc Ferdinánd camarillájában; nagy befolyásuk volt s így a Monarchiában úgy gazdaságilag, mint politikailag érvényesültek. Ámde a csehek és ezt Chlumecky is kénytelen beismerni, nem tanúsítottak valami nagy megértést Ferenc Ferdinánd törekvéseivel szemben. Előfordult, hogy a csehek utcai tüntetései oly méreteket öltöttek, hogy a rend helyreállítására a csehországi helyőrségek katonaságán felül a Monarchia egyéb részéről is tekintélyes csapatokat kellett oda vezényelni. Prágában a csehek az utcán kivonuló német diákokat állandóan megtámadták s ebből kifolyólag a német egyetemi hallgatók és a cseh lakosság között a véres utcai verekedések napirenden voltak. Ugyanez történt Laibachban és Cilliben, csakhogy ott a németek és szlovének közt folyt a verekedés.

A csehek tüntetései az uralkodó ellen is irányultak és Chlumecky elég vigyázatlan volt, hogy leplezetlen kárörömmel írja meg, hogy a csehek Ferenc József hatvanéves császári uralkodásának az évében, 1908-ban rendeztek nagyszabású rendbontásokat Prágában, még pedig rendszerint azokon a napokon, amelyekre Bécsben valami jubileumi ünnepség esett. Chlumecky szerint „1908 november 27-én és 28-án: A nemesség és az állami tisztviselők hódolása, a képviselőház és az urak házának ünnepi ülése — legsúlyosabb rendbontás Prágában. November 30-án a parlamenti küldöttség és tartományi képviselők hódolása. Legsúlyosabb természetű rendzavarások Prágában. Barrikádok. Az útburkolat feltépése. December 1-én: Ünnepi kivágás Bécsben, négyezer kitüntetés. Prága a; teljes zendülés állapotában. Német képviselőket és az angol konzult tetteleg bántalmazták. A katonaság közbelép, a rendőrség kénytelen löfögyverét használni. December 2. A császár uralkodási évfordulója. Prágában zendülés büntette miatt kihirdetik az ostromállapotot. Véres összeütközések a németek és csehek közt, Brürinben.”

(Chlumecky 310. o.) Csehországban a nemzetiségi villongások időközben oly fokra hágtak, hogy az 1913 július 20-án megjelent császári rendelet a cseh tartománygyűlést feloszlatta és a cseh önkormányzatot megszüntette.

A románok nemzetiségi mozgalmainak veszélyességét sem volt nehéz felismerni. Mindjárt az 1913-ik év elején Marosán György kismajtényi román pap izgatására és vezetése mellett az ottani román lakosság a magyar görögkatolikus püspök helyettesét megtámadta és tetteleg bántalmazta. November 6-án Mihályi Tivadar és Vajda Sándor magyar országgyűlési képviselők több magyarországi román izgatótársukkal együtt Bukarestben nyíltan tárgyalást folytatnak befolyásos román politikusokká]. 1914 év elején egy budapesti napilap leleplezi a szerb-román titkos katonai szerződés szó szerinti szövegét, amelyet a románok részéről a külügyminiszter és a vezérkari főnök írtak alá. A szerződés szerint a Tiszától keletre eső Magyarország a románok, a Tiszától nyugatra eső rész a szerbek érdekkörébe esik; vitás esetben a döntés az orosz cárt illeti. Február 18-án a román komité Tisza békekísérletét kereken elutasítja. Február 23-án pokolgépes merényletet követtek el Debrecenben a hajdúdorogi görög-katolikus püspök ellen. A gyilkos merénylet öt magyar ember halálát okozta. A vizsgálat rögtön megállapította, hogy a pokolgépet, mely tizennyolc kilogramm ecersittal volt megtöltve Csernovitzban tették postára Miklóssy püspök címére. A magyar államrendőrség már öt napon belül kinyomozta a tetteseket. Az egyik Catarauai román államrendőrség szolgálatában álló román egyetemi hallgató, a másik egy Kiriloff nevű orosz, aki a panslav propaganda szolgálatában áll. Még a merényletnél is jelemezőbb Románia magatartása, mely miatt a tettesek kézrekerítése meg hiúsult. „A budapesti és bukaresti rendőrség között — írja Mikes — igen feszült a hangulat, mert a tettesek elmenekültek s ezt Budapest hibáztatja. A románok hevesen tiltakoznak ama vád ellen, hogy a bombamerénylet miatt ódium háruljon rájuk. Ellenben a *Dimineata című lapban* nagy riport jelenik meg, melyből kiderült, hogy *Catarau a merénylet előtt néhány héttel Jorga professornak, a román irredenta vezérnek székhelyén, Valeni de Muntéban tartózkodott.* (104. o.)

Czernin, aki abban az időben a Monarchia bukaresti követe volt, már idézett művében a merénylettel kapcsolatban a következőket írja: „Román hajón utaztam Konstanzából Konstantinápolyba és véletlenül meghallottam, amint két román hajótsiszt egymással beszélgetett és az egyik így szólt: Ez azon a napon történt, midőn a rendőrség Cataraut fedélzetünkre hozta, hogy őt észrevétlenül elszállítsuk... (118. o.) Czernin nézete szerint a merénylet „orosz vagy román titkos egyesületek által elkövetett politikai bűntett volt és a két ország kormányai mindenesetre *csekély érdeklődést tanúsítottak, hogy a tényállást kiderítsék és hogy a bűnösöket kiszolgáltassák.* Ugyanennek az évnek június 15-ik napján biztos forrásból értesültem, hogy Cataraut Bukarestben látták. Világos nappal fesztelenül sétálgatott az utcán,

anélkül, hogy valaki háborgatta volna." (119. o.) Kétségtelen, hogy Czernin mindezt a bécsi külügyminisztériumnak jelentette. De kétségtelen az is, hogy az egész háborús emlékirodalomban *nincs egyetlen adat sem, mely igazolná, hogy Ferenc Ferdinánd akár a merényletet, akár a román kormány bűnpártoló magatartását elítélte volna*, vagy hogy románbarát politikáját a merénylet után a legcsekélyebb mértékben megváltoztatta volna. Nem csoda tehát, hogy a románok magatartása a merénylet után még vakmerőbb lett. Március 30-án a bukaresti román kultúrliga gyűlésén kihívó támadások hangzottak el a Monarchia és főként Magyarország ellen. Május 14-én a magyarbarát hírében álló Mangra Vazul magyar országgyűlési képviselőt és püspöki helynököt, amikor a bukaresti akadémián székfoglalóját akarta megtartani, az akadémikusok bojkotálták, az utcán pedig a román diákok megverték. Június 7-én a Nagyilondán tartott népgyűlésen az összes románok egységét mondják ki.

Az a számos politikai merénylet, melyet a háborút megelőző időben a nemzetiségi izgatások következtében elkövettek, szintén elég alkalmat nyújthatott Ferenc Ferdinándnak, hogy nemzetiségi politikája veszélyességét felismerje: 1910 június 15-én Zerajic Bogdán merényletet követ el Bosznia és Hercegovina katonai kormányzója, Varesanin tábornagy ellen. 1912 június 8-án Jukic Lukács követ el merényletet Zágrábban Cuvaj királyi biztos ellen. 1913 augusztus 18-án történik Doicic Iván merénylete Skerlec Iván kir. biztos ellen. Szeptember 5-én a magyar érzelmű Bogdanovich Lucián karlócai szerb patriarcha rejtélyes módon eltűnik holttestét hetek múltán találják meg egy hegyi patak meredek sziklák közt folyó medrében. Október 3-án bombamerénylet a fumei kormányzóság épülete ellen. 1914 február 23-án történik a hajdúdorogi görögkatolikus püspök ellen tervezett, már említett merénylet. Március 2-án a fumei kormányzóság kertjében ismét felrobban egy bomba.

Noha ezek az egyre szaporodó merényletek a Balkán elvadult állapotaira emlékeztetnek és a nemzetiségi izgatóknak azt a szándékát árulták el, hogy a komitácsi harcmodort immár a Monarchia területére is kiterjesztik és bár a fentemlített támadások, illetve merényletek négy esetben magasállású egyházi férfiak ellen irányultak, *nincsen adat, hogy a vallásosnak elhíresztelt Ferenc Ferdinánd annak tudatára ébredt volna, hogy a Monarchia felforgató elemeivel való barátkozása révén rossz társaságba keveredett*. Sőt ellenkezőleg, ha hitelt adhatunk Chlumeckynek, a Cuvaj király biztos elleni merénylet esetében, nem a bűntett, hanem annak megtorlása részesült elítélésben. A tettetst ugyanis felakasztották bár — írja rosszalólag Chlumecky — Cuvaj sértetlen maradt. A drákói Ítélet az európai sajtó nagy részét Ausztria ellen heves támadásokra bírta. A *Belvederben különös keserűséggel észlelték*, hogy a horvátországi események miatt nem Magyarországot, hanem Ausztriát és különösen Bécsét teték felelőssé.", (186. o.)

Ha Ferenc Ferdinánd és camarillája a világot nem a ma-

gyargyűlölet sötét szemüvegén át nézi, könnyű lett volna észrevennie, hogy a külföldi sajtótámadások igen zavaros forrásból fakadnak és hogy azok, ép úgy mint a merényletek, egymással szoros kapcsolatban álló elemei azoknak a nemzetiségi törekvéseknek, amelyek egy nagyszabású külföldi propaganda segítségével a Monarchiának a világközvélemény előtt rossz hírbe keverésére és végeredményben feldarabolására irányultak. Ha Ferenc Ferdinánd és követői ismerték volna a kérdés történetét és az Oroszország által az európai török uralom megdöntésére irányuló aknamunkát, akkor a fenti merényletekkel kapcsolatos külföldi sajtópropagandában felismerték volna a Törökországgal szemben alkalmazott muszka módszereket és rádöbbenhettek volna arra, hogy Törökország után most már a Monarchiára kerül a sor. A Törökország ellen a Balkánon évtizedeken át alkalmazott harcmódot és a nemzetiségek által a Monarchia ellen igénybe vett harceszközök között ugyanis szembeszökő volt a hasonlóság. Míg az orosz hódító törekvéseit a Balkánon a balkáni népek felszabadításának a jelszava mögé rejtette, addig a Monarchia nemzetiségei a nemzetiségek elnyomásáról terjesztett hazug mesékkal takargatták elszakadási törekvéseiket, hogy a török „beteg ember” ez sajátos muszka találmány. A Monarchia életképtelenségének jelszavát viszont a nemzetiségi propagandái dobta a világ közvéleményébe. A török ellen szórt muszka rágalmakat a guruló rubellel élesztett komitácsi banda harcok voltak hivatva alátámasztani. Ilyen banda harcokat Ausztria-Magyarországon rendezni nem lehetett, tehát itt nemzetiségek beérték a merényletekkel. Mindebből Ferenc Ferdinánd nem látott meg semmit; tovább folytatta orosz- és románbarát politikáját; a merényletek felett pedig egyszerűen napirendre tért, amíg csak ő maga is egy ilyen merényletnek nem esett áldozatul.

A nemzetiségek külföldi propogandájának arányaira nézve tanulságos tájékoztatást nyújt Mikes Imrének külföldi román irredenta mozgalmakra vonatkozó ismertetése. „Mialatt — írja Mikes — Ferenc Ferdinánd politikája bomlasztólag hatott az erdélyi románság és a magyarság egészségesebb viszonyainak kialakulására, aközben a Jorga által kezdeményezett heves regati irredenta mozgalmak valóban mind szélesebb hullámokat vertek. Az irredenta liga fiókjai gyors egymásutánban alakultak meg külföldön, főleg Franciaországban, ahol nem csupán Párizsban, hanem minden egyetemi városban működtek irredenta egyesületek. Ezeket a fiókokat sokszor erdélyiek vezették. így például az irredenta liga anvers-i sectiójának élén Morojanu György állott, aki jelenleg a kolozsvári kereskedelmi akadémia igazgatója és csiki képviselő. A külföldi román irredentát Bratianu Dumitru irányította. Az ő vezetése alatt a propaganda egészen nagyvonalú ítetfc. Egymást követték a röpiratok, tiltakozások, kérelmek, könyvek, gyűlések és néhány év alatt az entente államok visszahangoztak az erdélyi románság sérelmeitől.” (98. o.)

Ennek a veszélyes külföldi propogandának az ellensúlyozására a Monarchia intéző körei részéről még akkor sem történt

semmi, amikor annak felforgató iránya szembeszökő és köztudomású volt. Utóvégre itt már nem titkos összeesküvésekkel, hanem egészen nyílt elszakadási törekvésekkel állottak szemben. Ez az irredenta már nemcsak Magyarország, hanem az egész Monarchia ellen irányult. Ez az érthetetlen mulasztás annál súlyosabb beszámítás alá esik, mert a sikeres ellenpropaganda már csak azért sem volt lehetetlen feladat, mert ez az irredenta mozgalom hazugságon, a nemzetiségek elnyomásának hazug meséjén épült fel. Ez a mulasztás is Ferenc Ferdinánd végzetes befolyására vezethető vissza. *Az ellenpropaganda megindítása a közös külügyminiszternek lett volna a kötelessége.* A külügyminiszteri széken a trónörökös jóvoltából Berchtold Lipót gróf ült. Már most a sikeres ellenpropaganda előfeltétele az volt, hogy ne csak a külügyminiszter, hanem ennek pártfogója, Ferenc Ferdinánd is felismerje a nemzetiségi mozgalmakban rejlő állambontó törekvéseket. Ámde az, hogy Ferenc Ferdinánd belássa, hogy őt a nemzetiségek vezetői rútol becsapták, hogy hűségnyilatkozatok mögött áruló szándék lappangott, hogy épen azok, akiket céljai eszközének tekintett őt használták fel eszközüül, hogy tehát egész nemzetiségi politikája teljesen téves és elhibázott volt, ki volt zárva. Mindezt Berchtold is tudta és ismerve Ferenc Ferdinánd lobbanékony és féktelen természetét, még csak kísérletet sem tett, hogy jobb belátásra igyekezzék bírni az olyan embert, aki a nézetével ellenkező véleményt, vagy tanácsot, lett légyen az bármilyen tárgyilagossá és megokolt, még csak meghallgatni sem hajandó. Azonban ez nem mentség, mert Berchtoldnak, mint külügyminiszternek módjában állott volna a nemzetiségeknek külföldi üzelmeire és azok veszélyeire az uralkodó figyelmét felhívni és a kártékonynak bizonyult nemzetiségi politika gyökeres megváltoztatását követelni. Csahogy Berchtold azt is tudta, hogy abban a pillanatban, amelyben ezt megteszi, a trónörökös gyűlöletét és bosszúvágyát vonja magára és ismerve az uralkodó gyöngeségét a trónörökössel szemben, inkább tétlen szemlélője maradt a rombolásnak, mintsem, hogy ő is Pitreich, Schönaich, vagy Beck sorsára jusson. Berchtold tehát óvakodott attól, hogy a trónörökös politikai szórakozásait zavarja s így ez vele nagyon meg volt elégedve. „A trónörökös — írja Baernreither — azt hitte, hogy Berchtoldot zsebében tartja, de kérdés, hogy tudta-e, hogy ezzel mit tartogat a zsebében.” (Baernreither „Fragmente eines politischen Tagebuches.”)

Így aztán Ferenc Ferdinánd teljes érzéketlenséggel az irányváltoztatást követelő események sokaságának komoly intelmeivel szemben zavartalanul halad végzetes útján; továbbra is vakon szövetségben maradva a felforgató elemekkel; akadálytalanul támogatta a romboló és gyöngítette az állambontó erőket; tetszése szerint vetette el a viharagot és döngette a Monarchia alap pillérjeit, amíg végül az „aki mivel vétkezik, azzal bűnhődik” elve alapján maga is áldozatul esett azoknak az állambontó törekvéseknek, amelyeket oly nagyra növelt.

Az ismertetett tervek és cselekvések alapján immár felismerhető a végső cél és megítélhetők a cél elérésére szánt eszközök. *A cél a féktelen hatalomvágy kielégítése végett a korlátlan önkényuralom megvalósítása* a tervbe vett összbirodalomban. Minden egyéb csak eszköz és válogatás nélkül minden eszköz jó, ha célra vezetőnek látszik; az emberek vallásos meggyőződése, a nemzetiségi törekvések, az osztályellentétek egyaránt Századokon át oly sokszor megkísérelt és hiábavalónak bizonyult törekvések megújítása volt ez. Ámde Ferenc Ferdinánd és hívei egyrészt a múltból nem tanultak semmit, másrészt nem látták meg a viszonyok lényeges megváltozását. Nem vették észre, hogy az egykor hatalmas Habsburg birodalom nincs többé, hanem a helyebe egy megkisebbedett igen törekeny és kényes szerkezet lépett, hogy az egykor zsoldos hadseregből az általános védkötelezettség révén néphadsereg lett és hogy ennek folytán a nemzetiségi és osztályellentétek szítása *veszedelmes játék a tűzzel*, mely, ha egyszer lángra lobban, annak elfojtása nem lesz oly könnyű, mint egykor a Hóra és Closca-féle lázadás leverése. De ezek az emberek még Metternich koránál tartanak és a világtól való elmaradottságukat jellemzi, hogy a napóleoni háború utáni úgynevezett szentszövetség mintájára az orosz cár, a német és az osztrák császár hármasszövetségéről álmodoznak és ennek létrejövetelében annyira bíznak, hogy nem félnek a romboló szellemek felidézésétől. Mikor azután ezek jelentkeznek és tömeges rendbontások és merényletek alakjában testet öltenek, akkor sem térnek észre, hanem megátalkodott konoksággal a saját hibájukból beállott káros következményekért is a magyarokat okolják.

Működésük romboló hatását csak fokozza a legtöbb cselekedetüknél kiütőköző laza erkölcsi felfogás és a törvények iránti tiszteletlenség. A magyar alkotmány megsemmisítésére és a magyar állam feldarabolására irányuló, éveken át folytatott *nagyszabású összeesküvés megszervezése és előkészítése enyhén szólva tiltott cselekmény volt.*

A trónörökös katonai kabinetirodájának politikai tevékenysége és beavatkozása az államügyekbe a katonai szabályzat és az uralkodónk ismételt tilalma ellenére a katonai fegyelem súlyos megsértése volt. A politikai kémkedésnek, árulkodásnak és a titkos besúgásoknak meghonosítása nemcsak államférfiakkal, hanem az uralkodóház tagjaival, sőt magával az uralkodóval szemben is; miniszterek alattomos hátbatámadása, lefűrészelése és elgáncsolása egyaránt jellemzik azokat az eszközöket, amelyekkel ez az államművészet céljai elérésére törekedett.

Ennél az erkölcsi színvonalnál alacsonyabb csak az értelmi fok volt. A pajtáskodás a felforgató elemekkel, az árulóba vett vakhit, az állami erő és értéktényezőkhelytelen mérlegelése. A teljesen megszokott magyar és lengyelelenség, a látni nem tudás, a valóság lenézése, az emberismeret teljes hiánya és az ítélet ferdesége adják összetevőit ennek az értelmi foknak. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az évek hosszú során át folytatott politikájuk csupa következetlenség és önellentmondás. Egyszer trial-

ismus, máskor meg foederalismus; az egyik napon oláh önkormányzat Erdélyben, másnap Erdélynek és Romániának egyesítése és bekebelezése; egyszer Szerbiára is kiterjedő uralmi törekvések, máskor meg csak a Monarchiában lakó délszlávok egyesítése a horvátok vezetése alatt; az orosz cár kegyének szinte lealázó hajhászása, de olyan délszláv és román tervekkel kapcsolatban, amelyek Oroszországgal szemben háborúra vezettek volna; a német barátság hangsúlyozása mellet a németek elszlávosítására irányuló törekvések támogatása és a legfőbb hivataloknak a németek és magyarok háttérbe szorításával csehekkel való elárasztása; egy nagy szláv birodalom tervezése, német nyelvű központi kormányzattal; a legmerevebb központosítás célzata mellett a nemzetiségi alkotó részek particularismusának az élesztése; a nemzetiségek önrendelkezésének és általában a szabadságnak a jelszavaival kapcsolatban a korlátlan önkényuralomra való törekvés; demokrácia, amelyet a hitbizományok fentartása mellet gögös csehországi oligarchák valósítottak volna meg; tüntető katolikus álarc mellet egyházellenes cselekedetek; kötekedés Rómával, Pajtáskodás az oláh pópákkal, a görögkeleti románoknak a szertelen pártolása és egy a hitetlenségével tüntető vezérkari főnök; zsidóellenesség Lueger útján és a zsidó Auffenberg Mór hadügyminiszteri kinevezésének a kierőszakolása; a maga számára az alázatos tisztelet és a feltétlen engedelmesség követelése karöltve az uralkodóval szemben tanúsított engedetlenséggel és az uralkodó kormányai ellen irányuló cselszövényekkel.

Ezek a következetlenségek és önellentmondások azonban nemcsak az átgondolás hiányát, hanem azt is igazolják, hogy ez a *camarilla semmit sem tett komolyan, semmit sem tartott tiszteletben kivéve egyet, a tervbe vett önkényuralmat*. Minden más csak álarc, porhintés és szemfényvesztés. Az ilyen módszer némileg emlékeztet Machiavelli egyik másik tanítására és Ferenc Ferdinándnak egyik legbuzgóbb követője, Kristóffy József máj-idézett művében nyíltan bevallja, hogy „világnézetemet mindig habozás nélkül rendelttem alá — elismerem Machiavelli szerint — a szükségszerűség szempontjainak.” (69. o.) Ezenfelül könyvének elejére Machiavelli „A fejedelem” című híres művéből vett azt az idézetet biggyeszti, melyben a fejedelem arra oktatja ki, hogy különböző osztályokat miként lehet egymás ellen sikeresen kijátszani. Chlumecky könyvének a címlapján is jelmondatként két Machiavelli idézet olvasható.

A két szerző hiába ékeskedik Machiavelli tollaival, mert Machiavelli állambölcselete és a két szerző, nem különben az egész *camarilla* politikája között óriási a távolság. Ez a politika oly Machiavelli másolat, amely sehogysem hasonlít az eredetihez, de nem is hasonlíthat, mert ez a *camarilla* nem is az eredeti, hanem azt a fekete sárgára átmázolt Machiavellit követi, aminővé azt a Habsburg uralkodóház a maga házi használatára átfestette. Machiavelli politikai elvének átvétele ugyanis a Habsburgok részéről nagyon egyoldalú és fogyatékos volt.

Machiavelli tanítása oly egységes egymással szervesen összefüggő és szoros logikai kapcsolatban álló gondolatösszesség, amelynek egyes tantételei között nem lehet válogatni, mint a krumpliban, mert ez a gondolatösszesség olyan, mint a bolognai üvegcsépp: ha csak egyetlen tömeccét helyéből kimozdítjuk, menten szétesik és megsemmisül az egész. Pedig a camarilla így járt el. Elfogadták és magukévá tették az államfő korlátlan egyeduralmáról szóló tant. Elfogadták azt az elvet is, hogy az egyeduralom elérésére minden eszköz jogosult, de a tanításnak azt a részét, mely ennek ellenében a fejedelemmel szemben igényeket támaszt és tőle nagy bölcsességet, önuralmat, emberismeretet, Ítéliképességet követel s azt a figyelmeztetést, hogy *az emberek a feladott szabadságukért cserében kifogástalan kormányzatra tartanak igényt*, már nem szívelték meg.

Machiavelli szeme előtt az államfő korlátlan uralma és mindaz a sok csúnya eszköz, mely ahhoz vezet (és itt van azután a legnagyobb különbség az ő állambölcselete és a camarilla torz machiavelismussa között) nem öncél, hanem eszköz annak a magasabbrendű célnak az elérésére, hogy az olasz nemzetet egyesítse és ilykép az idegen zsarnokok járma alól felszabadítsa. Machiavelli korában Italia számos apró uralmi területre szakadozott ország volt. Ez karöltve az apró államok és pártok egymás elleni örökös harcaival tette lehetővé, hogy ez a nyelvileg és földrajzilag egységes ország és nagy műveltségű nép századokon át idegen hódítóknak lett a prédája. Machiavelli éles elméje észrevette, hogy ebből a szégyenletes állapotból csak úgy van menekülés, ha Olaszország valamely részében olyan uralom keletkezik, amely ellenállhatatlan erővel kész és képes az olasz egység létrehozására. Ennek a célnak az elérése érdekében írta meg Medici Lőrinchez intézett híres munkáját. Ennek a műnek irányát annak utolsó fejezetéből vett alábbi néhány idézet igazolja: „ . . . szükséges volt, hogy megismerhessük Italia szellemi nagyságát, annak jelenlegi hanyatlására . . . Tekints csak végig a párviaskodók és vitatkozók között, milyen fölényük van erőben, ügyességben és szellemi tudásban az itáliaiaknak . . . Ilyen hadsereget kell szervezni, hogy olasz fegyverek verjék vissza a külföldi támadásokat. . . Nem szabad elmulasztani Fenségednek a jelenlegi alkalmat, hogy Italia üdvözölhesse felszabadítóját. Kimondhatatlan ujjongással fogadná őt minden tartomány, mely már szenvedett az idegenek alatt. Micsoda bosszúvágy ragadná meg a lelkeket, milyen ragaszkodással, kegyességgel és könnyekkel fogadnák. Volna-e kapu, mely zárva maradna előtte? Ki tagadná meg neki az engedelmességet? Volna-e irigység, mely elene támadna? Akadna-e egész Itáliában csak egy ember is, aki ne követné őt. Mindenütt rothad már a barbárok uralma. Ragadja meg tehát fenséged ezt az alkalmat, ragadja meg olyan hévvel, amellyel csak igazságos vállakozásokba szoktak kezdeni, hogy annak kivívása tegye nagygyá a hazát.” Az igazi nacionalismus, a nemzeti öntudat és önállóság szavai ezek, melyekkel Machiavelli messze megelőzte korát, mert abban a korban a köz-

hatalom magánjogias felfogása a nemzeti eszmét egyenesen kizárta.

Machiavelli tehát tetőtől-talpig olasz volt; művében az olasz nemzeti egység megvalósítására adott a fejedelemnek tanácsokat, előfutárja lett az egységes Olaszországhoz vezető eszmének és ezáltal szolgálta nemzetét. Ezzel szemben Ferenc Ferdinánd camarillája nemzetiségileg igen vegyes összetételű társaság volt és túlnyomó részben nemzeti mivoltukból teljesen kivetkőzött emberekből állott. Ezek a nemzettelen és hazátlan császárság szolgálatában gazdájuk féktelen hatalomvágyának kielégítését tekinteték főcéljuknak. Ennek a céljuknak az elérésére szánt és alkalmazott eszközeik nemcsak erkölcstelenek, hanem Machiavellivel teljes ellentétben esztelenek és képtelenek is voltak.

Ferenc Ferdinánd tervei alapján ugyanis az Osztrák-Magyar monarchia megmenthető akkor sem lett volna, ha Ferenc Ferdinánd történetesen életben marad és trónra jut, mert ezek a tervek abban az alapvető, mondhatni szervi hibában szenvedtek, hogy azok megvalósítása az államfenntartó erők gyöngítésével, sőt elnyomásával, viszont a züllesztő és romboló törekvések erősítésével járt. A nemzetiségi kérdés volt, kivált Ausztriában a Monarchia Achilles sarka. Olyan megoldás, mely az összes nemzetiségeket kielégítette volna még a legmesszebbmenő és a Monarchia kantonizálásig terjedő engedményekkel sem volt elérhető. Ez csak növelte volna egyes nemzetiségek elszakadási törekvéseit, balkanizálta volna a Monarchiát, de nem szüntette volna meg, már csak a nyelvhatárok helyes megvonásának lehetetlensége miatt a nemzetiségek közötti civódást. De a kérdés még sem volt megoldhatatlan, csak igénybe kellett volna venni az elszakadási törekvések ellensúlyozására képes erőket. Erre a feladatra hivatott erőtevényező három volt a Monarchiában: a magyar, a német-osztrák, és a lengyel. Ezek egyike sem akart a Monarchiától elszakadni; a magyar azért nem, mert nem volt a szomszédságában rokon nép: az osztrák-német azért nem, mert ő volt az osztrák örökös tartomány gerince, tengelye és vezetésre hivatott népe s így saját magától nem szakadhatott el; végül a lengyel azért nem, mert nem akart sem porosz, sem orosz uralom alá kerülni. Ha tehát az uralkodóház erre a három nemzetre támaszkodik, minden elszakadási törekvés lehetetlenné válik s ez a helyzet már magában véve is fékezőleg hatott volna a nemzetiségek irredenta törekvéseire. Az uralkodóháznak tehát saját jól-felfogott érdekében állott, hogy a Monarchia épületeinek ezt a három alappillériét erősítse. Ezzel szemben Ferenc Ferdinánd politikája mindhárom pillért döngette és mindhárom nemzetet elidegenítette: a magvarságot a magyar állam ellen tervezett merényleteivel; az osztrák németiséget elszlávosító törekvéseivel; a lengyeleket Keletgaliciára vonatkozó terveivel s így ha uralomra jut ezt a három nemzetet, mint ellenséget találta volna maszával szemben. Ezeknek, kivált a magyaroknak az elnyomása és üldözése nagyon tetszett volna az általa dédelgetett nemzetiségeknek, de a nekik juttatott álnkormányzat és a központi kor-

mányzat önkényuralma kevésbé nyerte volna el tetszésüket és mivel a beígért szabadság és önállóság helyett a zsarnokságot kapták volna, csalódásuk és kiábrándulásuk teljes lett volna. Hasonló csalódás érte volna a legalsóbb néposztályokat, mert csakhamar kiderült volna, hogy a beígért demokrácia csak szemfényvesztés volt és hogy a császár jóvoltából és parancsai szerint egy szűkkörű oligarchia kormányozza a birodalmat. Az ilyen kép megcsalt tömegek harca elsősorban az engedélyezett önkormányzatok tágítására irányult volna, majd az erre irányuló törekvések teljes hiábavalóságának kiderülésével megindult volna a harc az önkényuralom ellen s ezzel karöltve az aknamunka a Monarchia felrobbantására: de most már fokozottabb mértékben. Az általános elégtelenség kirobbanásának megakadályozása végett Ferenc Ferdinánd kénytelen lett volna egyre erőszakosabb rendszabályokhoz, majd minden szabad véleménynyilvánítás elfojtásához és végül a megfélemlítés és a rémuralom eszközeihez nyúlni. A „magasabb belügyi kormányzatnak” bőven akadt volna dolga, mert a tömeges házkutatások, letartóztatások napirenden lettek volna és a börtönök megteltek volna politikai foglyokkal, így alakult volna át az, akire egykor Kristóffy szerint „a magyarországi nemzetiségek biztató reménnyel néztek”, kegyetlen elnyomójukká. A németek és olaszok üldözése Német és Olaszország haragját keltette volna fel, s így ha a Monarchia zavaros állapotát alkalmas pillanatban a szomszédos államok arra használták volna fel, hogy a Monarchia felosztására összefogjanak, nem akadt volna sem európai hatalom, sem belső erő, mely ennek az uralomnak védelmére kelt volna.

Az az ellenvetés, hogy Ferenc Ferdinánd működésének nincs történelmi jelentősége, mert a trónörökös meghalt, mielőtt terveit megvalósíthatta volna, teljesen téves. Ennek a működésnek káros következményei még a trónörökös életében jelentkeztek; az elvetett vihar még a háború előtt kikelt; a felszabadított romboló szellemiek, már akkor testet öltöttek és a hatalmas camarillának nagy befolyáshoz jutott és vezetőállásba került tagjai pártfogójuk szellemében folytatták a vészthozó munkát. *Így azután Ferenc Ferdinánd politikája vele együtt nem szállott a sírba. A rossz, mit alkotott, túlélte őt és romba döntve egy birodalmat Magyarországot illetőleg Trianonhoz vezetett.* Ennek ismeretése és bizonyítása azonban már a világháború történetének a körébe esik.